

Houzar, Petr

Vnější a vnitřní znaky

In: Houzar, Petr. *Předbělohorská znaková privilegia pro česká, moravská a slezská města, městečka a vsi*.
Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2025, pp. 83-251

ISBN 978-80-280-0625-9; ISBN 978-80-280-0626-6 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81984>

Access Date: 03. 07. 2025

Version: 20250703

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6 VNĚJŠÍ A VNITŘNÍ ZNAKY

6.1 Vnější znaky

Všechny panovnické listiny patří do diplomatické kategorie majestáty s přivěšenou velkou pečetí na pergamenu o formátu „charta recta“. Týž formát dodržují i listiny ostatních vydavatelů. Pouze dvě listiny byly vydané ve formě knihy – privilegia olomouckého biskupa Františka kardinála z Ditrichštejna pro Žďár nad Sázavou z roku 1607 a Příbor z roku 1615. Vazba privilegia pro Příbor je potažena hnědou kůží se zlatým rámem a nápisem ve třech řádcích „*PRIVILEGIA* || *MIESTA* || *PRZIBORA*“, s vyobrazením biskupova erbu a pod ním datace „*M. DC. XV.*“

Psací látka

Po celé předbělohorské období užívaly všechny kanceláře pro vyhotovování listin výhradně pergamen, pro opisy nejrůznějšího charakteru papír. Pouze vidimus listiny pro Kralupy u Chomutova byl vyhotoven na pergamenu. Rozměry jednotlivých majestátů se lišily podle konkrétních potřeb, jež byly dány obsahem. Z důvodu roztržitosti uložení písemností po paměťových institucích v České republice i zahraničí muselo být upuštěno od zaznamenávání rozměrů pergamenů.

Písmo

Celkem nacházíme pět druhů písma. Odlišně byl vždy napsán první řádek či některá jeho slova. Slavnostní pojetí listin v tomto případě zvýrazňuje užití novogotické minuskuly – fraktury. Tímto písmem byl psán i ostatní text většiny

listin vydaných v německém jazyce. Poprvé ji evidujeme v listině pro Jáchymov a udržela se po celé období; v poslední listině, kde písař užil frakturu, pro Loučnou pod Klínovcem se gotických prvků vyskytuje minimum. V českém znění došlo k užití fraktury pouze v privilegiu Matyáše II. pro Kladruby. Z nepanovnických listin byly frakturou napsány listiny Františka z Ditrichštejna pro Žďár nad Sázavou, Budišov nad Budišovkou a Příbor.

Bastardu užili písaři listin Ferdinanda I. pro Třebovice, Tvrdonice, Olbramkostel, Vlastějovice, Bílinu, Vlachovice, Bělčice, Doubravici nad Svitavou, Žihlí, Šumperk a Rokycany; a Rudolfa II. pro Strachotice, Hostouň, Dolní Bousov, Lovosice a Chotusice. Zmíněné listiny byly vydávány po celé období a pro lokality ve všech třech korunních zemích, protože se nejedná o konkrétní dobové či teritoriální užití.

Pro vyhotovení českých listin Ferdinanda I. pro Vrchlabí, Rychnov nad Malší, Vlachovo Březí, Sedlici, Lhenice a Horšovský Týn písaři užili českou novogotickou polokurzívu.²⁴⁶ Kurzívních prvků nacházíme malé množství, například navazování písmen pozorujeme zejména u písmen „m“, „t“ a „i“, ostatní písmena psali písaři více či méně odděleně nebo k sobě přiléhají bez navazovacích tahů, rovněž chybí typický náklon písma k pravé straně; celkově písmo působí uhlazeně. Tímto písmem byly napsány i některé listiny v německém jazyce. Z privilegií vzešlých z panovnické kanceláře se jedná pouze o listinu Ferdinanda I. pro Horní Blatnou, v níž nenacházíme prvky německého kurzívního psaní písmen „g“, „h“ či „r“, avšak kurzívními tahy provedeným písmem „e“.

Českou novogotickou polokurzívou jsou napsány listiny Maxmiliána II. pro Maršovice, Chřibskou, Všeruby, Hustopeče, Kašperské Hory i Říčany, tedy všechna privilegia, která se dochovala ve formě originálu. Ve srovnání s listinami Ferdinanda I. nacházíme více kurzívních prvků, zejména způsob psaní písmene „h“, a písmo se již vykazuje sklonem doprava.

První česká listina z období vlády Rudolfa II. dochovaná ve formě originálu patří Heřmanovu Městci. Můžeme v ní sledovat pokračování stylu psaní z předchozího období. Nicméně již v, pouze o rok mladší, listině pro Bystřici nad Pernštejnem nacházíme rozvinutější styl kurzívního psaní s prvky německé novogotické kurzívy, zejména u malých liter „h“ a „r“. Obdobně byly napsány i listiny pro Sobotku, Vilémov, Poběžovice a Bor.

Rovněž některé nepanovnické listiny byly napsány českou novogotickou polokurzívou. První z nich je německy psaná listina pro Vyšší Brod z roku 1528.

²⁴⁶ Písmo v listině pro Lhenice a Horšovský Týn se podobá písmu, jímž byly opisovány listiny do register.

Z kurzívních prvků sledujeme pouze časté spojování a navazování jednotlivých liter, nikoli způsob psaní jejich tvarů.

Dále jej můžeme sledovat až v privilegiu Vratislava II. z Pernštejna pro Držovice, jež bychom nadto mohli definovat jako přechod od bastardy k polokurzívě až kurzívě. Na jednu stranu se zde ještě udržují tvary písmen bastardy, jejichž provedení začíná vykazovat prvky kurzívy, zejména náklon doprava a způsob psaní malého písmene „h“. Listina pro Čehovice od téhož vydavatele, listiny Karla II. z Minsterberka pro Želechovice a Jana Žalkovského pro Doloplazy byly napsány rovněž českým novogotickým písmem. V případě listin pro Čehovice a Doloplazy ještě nelze nacházet typické prvky kurzívy, zatímco u Želechovic ano.

Pouze tři listiny byly vyhotoveny německou novogotickou kurzívou, respektive její ranou formou. Jedinou panovnickou listinou je privilegium Rudolfa II. pro Liberec. Kromě písmene malého „e“ se v této rané formě kurzívně píší litery „r“ a „h“, písmo je nakloněné doprava a navazuje převážná většina písmen.

V roce 1580 vydal František z Thurnu palatinátní listinu pro Dolní Dunajovice. Větším písmem jakousi zběžnou formou bastardy jsou napsány první dva řádky, přičemž druhý je menší než první, ale větší než zbylý text, který byl psán německou novogotickou kurzívou, pouze „e“ nebylo psáno kurzívně.

Jiří Mehl ze Střelice v roce 1568 vydal listinu pro Chrástavu, jejíž první a druhý řádek jsou psány frakturou. Zbýlá část listiny německou novogotickou polokurzívou. Písmena „r“, „e“ a „w“ již vykazují rozvinuté prvky kurzívního způsobu psaní, ale „g“ a „h“ ještě nikoli. Písmo je mírně nakloněné doprava a podobá se opisům, které jsou uloženy ve fondech Česká dvorská kancelář a Stará manipulance v Národním archivu.²⁴⁷

Humanistickou minuskulou byla napsána pouze jedna listina, a to latinsky psané breve papeže Řehoře XIII. pro Plzeň z roku 1578.

V listinách psaných českým nebo německým jazykem se humanistického písma užívalo pouze při psaní latinských slov. Výrazněji se odlišuje listina Ferdinanda I. pro Horšovský Týn, jež obsahuje in extenso opsané latinské listiny Karla IV., Zikmunda Lucemburského a Ladislava Pohrobka, pročež se v ní humanistické písmo projevuje v hojnější míře.

Zvláštní formu nacházíme v listinách, do jejichž textu bylo zakomponováno znění pečetního opisu. V privilegiích Ferdinanda I. pro Jáchymov, Horní Slavkov, Krásno a Loket byla legenda zvýrazněna humanistickou majuskulou. Tato forma psaní pečetního opisu se však neudržela a v listinách Rudolfa II.

²⁴⁷ Např. pro Město Albrechtice.

pro Liberec a Jiřetín pod Jedlovou byla napsána stejně jako celý text listiny. V konceptu privilegia pro Ostrov má legenda stejné písmo jako listina, majuskulně bylo zvýrazněno pouze jméno města.

Výzdoba panovnických listin

Způsob psaní prvního řádku se v našem období odlišoval a jeho ustálení lze sledovat teprve přibližně v polovině šestnáctého století. V předbělohorských českých znakových privilegiích se uplatnily čtyři způsoby, kterými docházelo k jeho úpravě. Postupně si je představíme, přičemž nejdříve budou uvedeny listiny vydané v českém jazyce a poté v německém.

V listinách pro Rychnov nad Malší, Vlachovo Březí a Olbramkostel je zvýrazněna větším písmem pouze iniciála „M“ z titulace, respektive první písmeno celé listiny. Dále jsou větší již jen počáteční písmena některých slov, zejména zemí, jimž Ferdinand I. vládl. V listinách pro Tvrdonice a Sedlici je větším písmem dále napsáno počáteční písmeno panovníkova jména.

Druhý způsob se vyznačuje užitím zvětšeného písma pro počátek titulace „*My Ferdinand*“ a zbytek prvního řádku byl napsán stejně velkým písmem jako další text listiny. Pouze ve slově „*král*“, které se vztahuje k říši a posléze i jednotlivým královstvím, pozorujeme výrazně větší písmeno „k“. Poprvé byl tento způsob pojetí prvního řádku proveden v listině pro Třebovice. Dále jej nacházíme až v listinách pro Vlastějovice,²⁴⁸ Lhenice a Břlinu. Od vydání listiny pro Vlastějovice, tedy roku 1540, docházelo pravidelněji k zvýrazňování iniciál určitých slov, zejména ve výčtu zemí, jimž Ferdinand I. vládl.

Pro další čtyři listiny našeho souboru platí, že mají větším písmem zvýrazněná kromě panovníkova jména a počátečních písmen některých slov zvětšená i některá další slova. Dále již budeme upozorňovat pouze na odlišnosti. Na listině pro Vrchlabí se jedná o poslední slovo řádku „*král*“ před titulem španělského infanta, který se již nachází na dalším řádku. V pořadí druhá listina, jejíž první řádek obsahuje více slov napsaných větším písmem, byla vydána pro Horšovský Týn. Opět se jedná o poslední slovo prvního řádku, avšak v tomto případě je jím „*arcikníže*“. Iniciála „M“ byla napsána velmi zdobně a pod ní se nachází barevně iluminovaná rozvilina.²⁴⁹ Listina pro Vlachovice se dochovala v poškozeném stavu, známe přibližně první třetinu levé strany. Nelze odvodit míru

248 Slovo „až“ bylo užito záměrně, neboť čtyři listiny z předchozí skupiny byly vydány před listinou pro Vlastějovice.

249 Iluminacím bude věnována samostatná část této kapitoly.

výzdoby písmene „M“, z intitulace jako první můžeme číst titul římského krále, přičemž slovo „*král*“ bylo napsáno větším písmem, dále pak ještě na konci řádku „*dalmátský*“. Poslední listinou je privilegium pro Žihli, na němž vidíme iluminované počáteční písmeno „M“. Kromě panovníkova jména jsou větším písmem napsaná slova „*císař*“ a posléze „*dalmátský*“ na konci řádku. V intitulaci námi zkoumaných listin se právě v listině pro Žihli Ferdinand I. poprvé uvádí jako volený římský císař, přičemž „W“ ve slově „*wolený*“ je napsáno větším písmem než jiná počáteční písmena prvního řádku.

Poslední způsob, jenž se rozvinul v závěrečných letech vlády Ferdinanda I. a uplatnil se v listinách jeho nástupců, spočíval v napsání všech slov prvního řádku větším písmem, přičemž některá mají zvětšené počáteční litery. Poprvé nacházíme celý první řádek napsaný větším písmem v listině pro Bělčice z roku 1556. Na výrazně iluminovanou počáteční iniciálu „M“ navazuje jednoduchá rozvilina po celé levé straně listiny až k plci. Obdobně byla zvýrazněná i výše zmíněná iniciála v listině pro Žihli, která figurovala v předchozí skupině. Důležitá slova mají počáteční písmeno napsané větším písmem. Jedná se o slova „*Ferdinand*“, „*Boží*“ a „*Římský Král*“. Obdobně i v listině pro Doubravici nad Svitavou zaujímá písmeno „M“ nejvíce prostoru, avšak způsob jeho pojetí nevybočuje z řady většiny privilegií. Kromě panovníkova jména mají větší počáteční písmena slova „*Boží*“, „*Římský*“, „*Král*“ a „*Rozmnožitel*“. V privilegiu pro Šumperk sledujeme iluminaci nejen písmene „M“, ale i „F“ z panovníkova jména. Listina pro Rokycany, jež je zároveň posledním českým originálem Ferdinanda I. v našem souboru, se dochovala ve velmi poškozeném stavu; došlo k odstranění celé levé části textu, miniatury a plíky s pečeti. Z listiny můžeme z prvního řádku vidět až „*and*“ z panovníkova jména, zbytek prvního řádku a pravou stranu textu. Slova prvního řádku, která můžeme číst, tedy „*and z Boží Milosti Wolený Říms*“ se vyznačují výraznou formou iluminace, pouze písmeno „M“ ze slova „*Milosti*“ nebylo iluminováno.

První originální listinou Maxmiliána II. je privilegium pro Maršovice, v němž je nepoměrně větší opět písmeno M a posléze obvykle zvětšená první písmena důležitých slov, tedy „*Maxmilián*“, „*Boží*“, „*Wolený Římský Císař*“ a „*Rozmnožitel*“. Více či méně podobným způsobem nacházíme první řádek vyznačený i v listinách pro Chřibskou, Všeruby, Hustopeče a Kašperské Hory. Odlišuje se až poslední v originále dochovaná listina Maxmiliána II. pro Říčany, jež má větším písmem napsaný i druhý řádek. Svou velikostí výrazněji nepřevyšuje zbytek textu, nicméně zvoleným písmem se hlásí k řádku prvnímu.

Do této skupiny patří i všechny české v originále dochované listiny Rudolfa II. První z nich byla vydána pro Bystřici nad Pernštejnem a svým pojetím navazuje na listinu Maxmiliána II. pro Říčany, neboť má zvýrazněný i druhý řádek. Nadto

se zde nachází barevná iluminace počínající v písmeni „M“ a zaujímající celou levou stranu listiny až po pliku. Druhý řádek privilegia pro Sobotku zvýrazněn nebyl. Obdobně ani v listině pro Vilémov, kde však nacházíme výrazně zdobeněji provedenou iniciálu „M“. Celkově zdobenější první řádek nacházíme v listině pro Hostouň s neobvykle hojně iluminovanou iniciálou „M“. Následující listina pro Strachotice není tak výrazně iluminovaná, avšak nejen první písmeno „M“, ale i ostatní zvětšená písmena na prvním řádku jsou proložena vlasovými tahy. Na iniciálu „M“ navazuje rozvilina po levé straně textu přibližně do jeho dvou třetin. Jednodušeji, tedy v duchu prvních tří Rudolfových listin, byly pojaty všechny zbylé listiny, tedy privilegia pro Polešovice, Poběžovice, Dolní Bousov, Lovosice, Chotusice a Bor, z nichž pouze listina pro Poběžovice má výraznější i druhý řádek.

Z této skupiny vystupuje listina pro Heřmanův Městec, jejíž první řádek byl napsán zvětšeným písmem, avšak slova „*My Rudolff*“ a „*Císař*“ byla ještě více zvýrazněna. Tento typ psaní prvního řádku se častěji projevovat v německy psaných listinách.

Obdobně jako tyto listiny má první řádek zvýrazněná i listina Matyáše II. pro Kladruby, jejíž zvětšené litery prokládají vlasové tahy.

První německou listinou dochovanou ve formě originálu je listina Ferdinanda I. pro Jáchymov, jejíž první řádek byl napsán větším písmem. Kromě iniciály „W“ z úvodního slova intitulace „*Wir*“ mají zvýrazněnou první literu slova „*Ferdinand*“, „*Römischer*“, „*Reichs*“ a „*Hungern*“. Obdobně má první řádek zvýrazněný i privilegium pro Loket, přičemž i zde jsou větší slova „*Ferdinand*“, „*Gottes*“, „*Erwelter Römischer Kaiser*“ a „*Merer*“ na konci řádku. Iniciála „W“ chybí. První řádek listiny pro Horní Slavkov nebyl celkově napsán větším písmem; došlo pouze ke zvýraznění slov „*Wir Ferdinand*“, „*Hungern*“ a „*Kunig*“ na konci řádku, zdobeně napsanou iniciálu má slovo „*Reichs*“. Obdobně má zvýrazněných jen několik slov privilegium pro Krásno, které bylo vydáno ve stejný den jako listina pro Horní Slavkov. Zvýrazněná jsou slova „*Wir Ferdinand*“, „*Reichs*“ a „*Khunig etc.*“, které řádek ukončuje. Iniciála „W“ je oproti předchozí listině výrazně iluminovaná. Dosud neobvyklým způsobem byl pojat první řádek v listině pro Horní Blatnou, neboť většina slov prvního řádku byla sice napsaná větším písmem než zbylý text, ale nikoli tak markantním způsobem jako ve výše uvedených listinách. „Obvykle“ zvětšená jsou pouze slova „*Wir Ferdinand*“, „*Khunig*“, „*Behaim*“ a „*Khunig*“. Zdobněji a větším písmem mají první litery zvýrazněná slova „*Reichs*“ a „*Hißpanien*“.

Privilegium Rudolfa II. pro Liberec je ojedinělé, neboť v něm pozorujeme trojí stupeň zvýraznění, pomíneme-li zvláštní výzdobu iniciály „W“, jíž mají všechny listiny kromě Lokte. Zvětšeným písmem jsou napsány první dva řád-

ky, což jsme sledovali v českých listinách poprvé na listině Maxmiliána II. pro Říčany. Největším písmem s iluminovanými iniciálami jsou napsaná slova „*Wir Rudolff*“, „*Gottes*“ a „*Khaizer*“; velikost ostatních slov prvního řádku se pohybuje mezi těmito slovy a velikostí druhého řádku. První řádek v listině Rudolfa II. pro Chrástavu z roku 1581 je celý zvýrazněný, avšak velikost slov „*Wir Rudolff*“, „*Gottes*“ a „*Kaiser*“ je oproti zbytku řádku nepoměrně větší. Volný prostor nad slovy napsanými menším písmem vyplňují rozviliny a vlasové tahy. Obdobně pojatý, tedy celý zvýrazněný s některými slovy většími, byl i první řádek v privilegiu pro Jiřetín pod Jedlovou. Ve srovnání s ostatními listinami jsou iniciály větších slov „*Wir Ruedolff*“, „*Gottes*“, „*Kaiser*“ a „*Zeit*“ výrazně iluminované. Rozviliny, které souvisí s iluminací těchto iniciál, vyplňují prostor mezi nadpisem a horním okrajem listiny. Uvedený způsob psaní podržuje i privilegium pro Oloví, v němž vidíme oproti ostatním slovům prvního řádku zvětšená slova s iniciálami iluminovanými vlasovými tahy „*Wir Ruedolff*“, „*Gottes*“ a „*Kaiser*“ na konci řádku. Velmi podobným způsobem byl pojatý první řádek v listině pro Mikulov; zde však vidíme ještě zdobněji napsané první litery slov „*Erwölter Römischer*“ a celý prostor mezi prvním řádkem a horním okrajem pergamentu vyplňují rozviliny a vlasové tahy.

Stejně jako listinu Rudolfa II. pro Mikulov můžeme popsat i první řádek v listině Matyáše II. pro Loučnou pod Klínovcem.

Kromě prvního řádku obsahuje výzdobu i vlastní text privilegia. Jednotlivé větné celky jsou často odděleny mezerami, vyplněnými různě pojatými nasazovacími tahy počátečních písmen prvních slov. Nejčastěji vlnovkou či rovným dříkem, podle charakteru písmene. V popsáných zdobněji pojatých listinách se tyto mezery často zvětšují a dříky mají zdvojený charakter a někdy i tvar o 90 stupňů otočeného čísla „8“. Naznačená výzdoba listin se vůbec nebo jen částečně netýká listin Ferdinanda I. z první poloviny jeho vlády. Nepatrné mezery bez výrazných nasazovacích tahů nacházíme v listinách pro Olbramkostel, Tvrdonice, Sedlici, Vlastějovice a Lhenice. Větší mezery, avšak počáteční písmena bez nasazovacích tahů má pouze listina pro Rokycany, respektive její dochovaná část. Vůbec žádné mezery nevytvářeli písaři listin pro Vrchlabí, Rychnov nad Malší, Vlachova Březí, Horšovský Týn, Šumperk. V nich nacházíme mezeru alespoň před mandátní částí sankce, například v listině pro Šumperk.

Výzdoba nepanovnických listin

Skupina listin, jež nevydal panovník, nepochází z jedné kanceláře, a proto nebude dělena podle jazyka.

Listina Jana III. z Rožmberka pro Vyšší Brod stojí mimo tři výše naznačené způsoby psaní prvního řádku, neboť se velikost jednotlivých slov neliší od zbytku listiny. Pouze slova „*Wir*“, „*Johann*“ a „*Bekennen*“ mají nikoli markantně zvýrazněné iniciály. První písmena jsou zvětšená i v případě uzavřených větných celků.

První dva řádky listiny Jiřího Mehla ze Střelice pro Chrastavu z roku 1568 byly zvýrazněny zvětšeným písmem, první řádek frakturou, zbytek textu kurzívou. Druhý řádek představuje jakýsi předěl mezi užitým písmem a jeho velikostí. Intitulace začíná slovem „*Ich*“ s výrazně zvětšenou a iluminovanou iniciálou. Mezi prvním řádkem a horním okrajem pergamentu se nachází řada propletených kruhů.

Prvním českým v originále dochovaným privilegiem je listina Vratislava II. z Pernštejna pro Držovice s prvním řádkem napsaným zvětšeným písmem. Přestože velikost písma prvního řádku nepřevyšuje ostatní text příliš znatelně, iniciála „W“ z vydavatelova jména zaujímá levý roh pergamentu až po sedmý řádek a byla vyvedena v barvách. Listina téhož vydavatele pro Čehovice má větším písmem zvýrazněn rovněž celý první řádek, písmo je již nepoměrně větší než v předchozí listině, avšak iniciála „W“ nebyla provedena tak zdobně a barevně.

Listina Františka z Thurnu pro Dolní Dunajovice má větším písmem napsané první dva řádky, přičemž druhý řádek se velikostně pohybuje v průměru mezi prvním řádkem a textem listiny. Největší, avšak nikoli zdobně provedená, je iniciála „W“.

Celý první řádek má větším písmem provedený i listina Karla II. z Minsterberka pro Želechovice. Není psán nikterak zdobně.

Doloplazům udělil znak Jan Žalšovský z Žalovic listinou se zvětšenými prvními dvěma řádky, přičemž první byl napsaný výrazně větším písmem než druhý, jenž se svou velikostí od zbytku textu odlišuje nepatrně. Intitulace začíná slovem „*Já*“, přičemž iniciála „J“ je výrazně, avšak nebarevně, iluminovaná a zaujímá téměř polovinu výšky textu. Přímo v textu byla slova „*dva srpy*“ z popisu znaku napsána zvětšeným písmem, které svými rozměry přibližně odpovídá druhému řádku.

Breve papeže Řehoře XIII. pro Plzeň odpovídá zvykům papežské kanceláře, kdy se uprostřed nad textem uvádí papežovo jméno napsané majuskulně. V textu je větším písmem provedeno pouze první písmeno ze slova „*Dilectis*“.

Jedinými listinami olomouckých biskupů, které se dochovaly ve formě originálu, jsou privilegia olomouckého biskupa a kardinála Františka z Ditrichštejna. Listina pro Žďár nad Sázavou má podobu knihy, první dva řádky jsou psány zvětšeným písmem, přičemž některá počáteční písmena jsou psána zlatě. Zlatě

je psáno i jméno vydavatele a první písmena slov, jimiž začínaly určité větné celky. Text je členěn do paragrafů a ozdobně a zvětšeným písmem jsou psána celá první slova těchto paragrafů.

Obdobnou, nicméně střízlivější, výzdobu má i privilegium pro Budišov nad Budišovkou, jež bylo vydáno v podobě pergamenové listiny. Zlatým písmem jsou napsány pouze počáteční litery slov „*Wir Frantz*“, „*Gottes*“ a „*Heiligen*“. Ostatní slova z prvních dvou řádků jsou psána černě se zlatě zvýrazněnými boky dřívků. Stejně jako počáteční písmena slov, kterými začínaly určité formule, nikoli však důsledně v celé listině.

Privilegium pro Příbor má zlatým písmem napsanou celou invokaci, která předchází vlastnímu textu. Velmi zdobně je provedena také intitulace, v níž byla zlatým písmem napsána první písmena důležitých slov. Další výzdoba se shoduje s listinou pro Žďár nad Sázavou. Upozorníme ještě na opis latinské listiny Mikuláše z Riesenburka z roku 1389, který se nachází na foliu 1^v, s velkolepě nicméně černobíle iluminovanými iniciálami. Značnou část listiny tvoří opisy starých privilegií, jejichž první řádky jsou vyhotoveny zvětšeným a ozdobným písmem. První písmena počátečních slov jejich větných celků jsou provedena rovněž zdobněji, avšak nikoli tak, jako následně ve vlastním kardinálově textu, který je členěn do paragrafů. Každý paragraf začíná zvětšeným a zdobně napsaným slovem.

S výjimkou listiny pro Vyšší Brod mají všechny nepanovnické listiny text členěný do pasáží, které jsou navzájem oddělené mezerou vyplněnou nasazovacími tahy prvních písmen prvních slov těchto větných celků.

Iluminace

Před započítáním výkladu upřesníme, že iluminacemi v tomto kontextu rozumíme zejména iniciály slov prvního řádku, zpravidla prvního písmene celé listiny. Většina z nich byla provedena stejnou barvou inkoustu jako ostatní text, ale vyskytují se i některé iluminace barevné. O miniaturách a prostých malbách znaků bude pojednáno v dalším oddíle.

Ve všech panovnických listinách bez výjimky nacházíme zvětšenou a graficky zdobněji provedenou počáteční iniciálu „M“ nebo „W“ v závislosti na jazyku listiny. Od něj vede po levé straně dolů, přibližně do poloviny výšky pergamenu, jednoduchá rozvilina v podobě velkého písmene „S“ nebo čísla „8“. Zejména v období Rudolfa II. platilo, že listiny psané českou novogotickou polokurzívou měly tuto postranní rozvilinu pojatou jednodušeji než listiny psané frakturou nezávisle na zvoleném jazyce. Pravidelně se objevují listiny, které tuto výzdobu po levé straně textu nemají, jedná se o německy psané listiny Ferdinanda I. pro

Obr. 6.1: Iluminace ze znakového privilegia pro Horšovský Týn

Jáchymov, Horní Slavkov a Krásno a Rudolfa II. pro Liberec, Chrastavu, Jiřetín pod Jedlovou, Oloví a Mikulov. Tyto listiny mají rovněž bohatěji iluminovanou iniciálu „W“. Jako jediná česká listina rozvilinu v podobě čísla „8“ nemá listina Rudolfa II. pro Heřmanův Městec.

Velmi neobvyklou míru iluminace iniciály „M“ projevili písaři listin pro Bělčice z roku 1556 a Žihli o tři roky později. V listině pro Bělčice se v iniciále objevují latinským písmem napsané litery „S“ v horní části a „F“ nebo „A“ v dolní. Iniciála v listině pro Žihli byla provedena podobným způsobem, avšak bez písmen uvnitř. Ozdobná rozvilina ve tvaru písmene „S“ či čísla „8“ vede v obou případech přibližně do třetiny až poloviny výšky textu, odkud pokračuje dolů nezdvojenými tahy. Podobného vzezření je i iniciála „M“ v listině pro Šumperk, avšak působí dojmem nedokončení. Ještě vyšší míru grafické zdobnosti projevili autor iniciály „M“ v listině Rudolfa II. pro Hostouň, neboť byla pojata takovým způsobem, že ono písmeno vůbec nepřipomíná. V jeho středu se nachází drobně napsané latinské písmeno „M“. Rozviliny, které na něj navazují, zaujímají nejen celou výšku, ale i celou šířku levé strany pergamentu vedle textu téměř až pod pliku.

Tři listiny obsahují i barevné iluminace, z čehož dvě vydali panovníci a jednu šlechtic. Poprvé nacházíme barevnou iluminaci v listině Ferdinanda I. pro Horšovský Týn, kde se nachází po levé části vedle textu, od ukončení písmene „M“ z titulace (tedy mezi 13. a 14. řádkem) až pod pliku. Na iniciálu „M“ však nenavazuje, nýbrž se pouze dotýká s rozvilinou ve tvaru čísla „8“. Počátek iluminace můžeme sledovat ve tvaru jakéhosi svazku rostlin přibližně v úrovni horního okraje znaku. Od něj malíř vedl směrem nahoru i dolů rozviliny v podobě rostlin. V těsné blízkosti svazku se nachází nahoře červená růže a dole bílá.

Druhou listinu vydal Rudolf II. pro Bystřici nad Pernštejnem, rostlinné rozviliny přímo vychází z iniciály „M“ a zaujímají celou levou stranu až k plice. Na prvním řádku došlo k ozdobení písmene „R“ z panovníkova jména červenou barvou. V listině pro Horšovský Týn rozviliny na první pohled netvoří organickou součást, zatímco v listině pro Bystřici nad Pernštejnem ano. Nedomníváme se však, že by výzdoba mohla vzniknout v kanceláři, neboť tomu nic nenasvědčuje. Barvy iluminací a miniatur se v listinách pro Horšovský Týn i v listině pro Bystřici nad Pernštejnem shodují,²⁵⁰ nikoli jen druhem barev, ale zejména stejnými odstíny inkoustů, které byly užity pro rozviliny i barvy miniatur znaků. Barevná výzdoba, včetně červeně zdobeného písmene „R“ v listině pro Bystřici nad Pernštejnem, vznikla pravděpodobně až druhotně, tedy v dílnách, které vyhotovovaly malby znaků.

250 Shodu sledujeme v rámci listin, nikoli vzájemně v obou listinách.

Násilným odstraněním miniatury znaku z listiny Ferdinanda I. pro Rokycany došlo i ke ztrátě iniciály. Na základě pojetí zbytku prvního řádku lze předpokládat její nad normu zdobné grafické provedení. Upozornit musíme rovněž na listinu Ferdinanda I. pro Loket, kde iniciála „W“ zcela chybí.

Iluminace nacházíme i v některých listinách nepanovnických. Velmi zdobně, avšak nebarevně, byla provedena iniciála „J“ v listině Jana Žalkovského z Žalkovic pro Doloplazy, jež zaujímá celý prostor nalevo od textu až po třináctý řádek, tedy přibližně dvě třetiny jeho výšky.

Barevně iluminovanou iniciálu „W“ nacházíme v listině Vratislava II. z Pernštejna pro Držovice. Listina byla napsaná česky, pročez písmeno „W“ se vztahuje ke jménu vydavatele. Pro její zhotovení bylo užito zlato a červená a modrá barva.²⁵¹ Celá iniciála je barevná a pro žádnou její část nebylo užito inkoustu, jímž byla napsaná listina. Pro iniciálu bylo užito odlišných odstínů inkoustu než pro miniaturu znaku. Proto se, na rozdíl od výše zmíněných listin pro Horšovský Týn a Bystřici nad Pernštejnem, domníváme, že se nejedná o dodatečnou kolo- rovanou výzdobu.

Hojně iluminované byly i listiny olomouckého biskupa a kardinála Františka z Ditrichštejna, jak bylo naznačeno výše.

Miniatury a prosté malby znaků

Erbovním listinám bývají vlastní miniatury. V oddíle o životě listiny jsme se pokusili najít odpověď na otázku, zda byl na pergamen text napsán dříve, než byla namalovaná miniatura, nebo zda byl text psán již okolo namalovaného znaku. Na tomto místě se budeme soustředit především na miniatury samotné. Při prvním kontaktu se znakovým privilegiem badateli spočine zrak nejdříve na erbovní miniatuře, která se v našem prostředí vyskytuje uprostřed listiny. Odhlédneme-li od listin dochovaných ve formě knihy, tvoří jedinou výjimku z uvedeného tvrzení privilegium Ferdinanda I. pro Horšovský Týn, v němž se miniatura nachází v levém dolním rohu. Listina byla vydaná v roce 1546 ve Vratislavi, a proto jsme se při pátrání po neobvyklém vzezření celé listiny obrátili na místní archiv. Takto pojatá listina nebyla běžně vyhotovovaná ani ve Slezsku, a proto bylo nutné hledat odpověď jinde. Neobvyklou lokaci malby si vysvětlujeme kombinací několika faktorů. Miniatury byly do středu listin umísťovány i proto, že popis znaku se objevil v blízkosti malby, často byl popis malbou přerušen, tedy se vyskytoval „okolo“ ní. Privilegiem měly být konfirmovány in

Obr. 6.2: Iluminace ze znakového privilegia pro Bystřici nad Pernštejnem

Obr. 6.3: Iluminace ze znakového privilegia pro Držovice

251 Není bez zajímavosti, že tyto barvy byly užity i v malbě znaku.

extenso inserovaná znění listin králů Karla, Zikmunda a Ladislava, která svou rozsáhlostí zaujímají právě onu celou střední oblast pergamenu. Pokud by zůstalo místo vyhrazené pro malbu znaku uprostřed, obklopoval by jej text potvrzovaných listin. V potaz lze brát i složení listiny, neboť listiny byly kanceláři expedovány ve složeném stavu. Za běžných podmínek byly všechny námi zkoumané originály složeny takovým způsobem, který vedl k zachování celistvosti malby, respektive místa, do nějž byl znak namalován. Listina pro Horšovský Týn však byla složena po svislé ose na čtyři části, přičemž jeden ze skladů vede přímo prostředkem pergamenu. Pokud úředník díky své zkušenosti dopředu věděl, jakým způsobem listinu složí, bylo možné miniaturu umístit pouze do tohoto místa, eventuálně na pravou stranu.

Dalším hlediskem, s nímž je třeba se seznámit, je typologie erbovních miniatur. Obecně se typologií zabýval v minulosti zejména Tomáš Krejčík, jenž dospěl k šesti typům;²⁵² v našem souboru se však všech šest typů nenachází.

Nejčastěji se v listinách vyskytují prosté miniatury, ať už v podobě samotného štítu se znamením,²⁵³ či štítu v rámečku bez výzdoby,²⁵⁴ eventuálně s damaskováním²⁵⁵ či jinou výzdobou.²⁵⁶

Dále můžeme sledovat architektonickou kompozici, poprvé v listině pro Horšovský Týn, kde se znak nachází mezi dvěma sloupy, na jejichž hlavách klečí dva andělé držící štít.²⁵⁷ Znak Doubravice nad Svitavou byl rovněž umístěn mezi dva sloupy spojené obloukem. Znak Lokte se opět nachází mezi sloupy s obloukem, který však není viditelný celý jako v předchozím případě, štít „stojí na podlaze“. Dva sloupy s obloukem a štítem „stojícím na podlaze“ nacházíme také na miniatuře v listině pro Držovice a Kašperské Hory, kde se vrch oblouku „nachází mimo“ rámeček. Výtvarně nejzdobněji pojatá miniatura s architektonickými prvky byla provedena do listiny pro Mikulov. Konfirmace listiny pro Adamov Marií Terezií a vidimy privilegií pro Kralupy u Chomutova a Jedovnice byly vyhotoveny včetně malby znaku, které obě obsahují znak mezi dvěma sloupy s obloukem.

252 KREJČÍK, T.: *Poznámky*, s. 39.

253 Třebovice, Vlachovo Březí, Poběžovice a Bor. Bez rámečku byla vyhotovena i malba znaku Plzně. Jedná se však o breve vyhotovené v papežské kanceláři, která se řídila jinými zvyklostmi.

254 Olbramkostel, Vlastějovice, Horní Slavkov, Krásno a Bystřice nad Pernštejnem.

255 Vrchlabí, Rychnov nad Malší, Lhenice, Bělčice, Žihle, Maršovice a pravděpodobně Všeruby a Příbor.

256 V rámečku miniatury v listině pro Tvrdonice se nachází kosmé mřížování, pro Vlachovice kosmé mřížování s květy v místech křížení a pro Doloplazy další vnitřní rámeček.

257 Viz heslo **Štítonoši** na s. 403–404.

Jakýsi přechod mezi prostou a architektonickou miniaturou lze sledovat v listině pro Břilinu, kde se znak nachází pod obloukem a stojí na podloží, avšak do malby nebyly zahrnuty sloupy.

Velmi obsáhlý soubor tvoří miniatury, jež můžeme určit jako ornamentální. V některých listinách byly pojaty jednoduše,²⁵⁸ v jiných komplikovaněji²⁵⁹ co do výskytu ornamentálních prvků.

Úkolem s nejistým výsledkem může být určení typu miniatury v listině pro Oloví, jež má podobu rámečku nevyplněného žádnou barvou. Znak se nachází na zeleném vrchu a po jeho stranách vidíme poměrně dost volného prostoru. Za těchto podmínek bychom ji patrně mohli zařadit mezi prosté miniatury, nicméně existuje možnost, že malíř miniaturu z neznámých důvodů nedokončil. Volná místa po krajích jako by měla být vyplněna sloupy a dalšími prvky architektonické kompozice, eventuálně prvky volné krajiny.

Podpisy a kancelářské poznámky

Jediný podpis, který se nachází ve všech panovnických listinách bez výjimky, a to vždy bezprostředně pod textem vlevo, je podpis panovníků. Podpis Ferdinanda I. je z hlediska interpretace nejednoznačný. Psal totiž před i za své jméno dva svislé dřívky a za jménem se nachází značka podobná číslici „9“, již známe jako běžné zkracovací znaménko koncovky latinských slov „us“. Ony dva dřívky za jménem bývají interpretovány jako „ss“ ve významu latinského slova „subscripti“, tedy se podepsal. Pokud pokračoval v tradici králů z Jagellonské dynastie ovlivněné zvyklostmi uherské kanceláře, mohl se skutečně podepisovat jako „*Ferdinandus subscripsi*“. Maxmilián II. před ani za své jméno v podobě „*Maximilian*“ nepřidával latinské zkracovací znaménko „us“, ale značku, jejíž význam se tradičně interpretuje jako „*manu propria*“. Obdobně i Rudolf II.: „*Rudolff manu propria*“. Pořadové číslo panovníků, které kromě Ferdinanda sledujeme v titulacích, žádný z panovníků v podpisu neuplatnil.

Pod podpisem panovníka, respektive níže a při levém okraji pergamentu se nacházel podpis nejvyššího kancléře. První panovnickou listinou našeho souboru je privilegium pro Horu Svaté Kateřiny z roku 1528. Dochovalo se jen v podobě prostého opisu, který obsahuje pouze podpis panovníka. V námi zkoumaném souboru listin chybí podpis prvního nejvyššího kancléře Adama I. z Hradce,

258 Jáchymov, Hustopeče, Liberec, Čehovice, Heřmanův Městec, Sobotka, Vilémov, Strachotice, Dolní Bousov, Žďár nad Sázavou, Budišov nad Budišovkou a Přibor.

259 Šumperk, Chřibská, Říčany, Dolní Dunajovice, Jiřetín pod Jedlovou, Polešovice, Lovosice, Bor a Kladruby.

jenž svůj úřad vykonával od roku 1523,²⁶⁰ ještě v období vlády Ludvíka Jagellonského.

První v originále dochované privilegium Ferdinanda I. patří Třebovicím (1532). Podpis nejvyššího kancléře Hanuše Pluha z Rabštejna byl stylizován do dvou řádků, z nichž první se skládal z kancléřova jména a druhý byl vyhrazen jeho funkci: „*Vidit Iohanes Pflug de Robenstein || Supremus Regni Bohemiae Cancellarius manu propria*“, napsaný však ve zkratce „*Vⁱ Ioha^{es}: Pflug de robenstein || Su: Regni Boh^{ie} Cancell^a*“.⁹ V případě tohoto konkrétního kancléře se ještě před jménem objevuje zkratka Vⁱ, ve významu „*Vidit*“, tedy že osobně zkontroloval listinu. Někdy kancléřův podpis nacházíme na plice u levého okraje, jako například na další listině dochované v originále, jež byla vydána pro Vrchlabí v roce 1533.

Po Hanuši Pluhovi z Rabštejna vykonával úřad nejvyššího kancléře Volf Krajíř z Krajku, s jehož podpisem se poprvé setkáváme na plice listiny pro Olbramkostel z roku 1538. Také jeho podpis byl dvouřádkový, avšak nebyl rozdělen na jméno a úřad jako u jeho předchůdce: „*Wolff de Krayg Su. Re. || bohemie cancellarius*“.

Příští kancléř, jehož podpis zaznamenáváme poprvé na listině pro Lhenice z roku 1541 pod plikou, byl Jindřich IV. z Plavna, jenž užíval stylizaci podpisu v dvouřádkové podobě Hanuše Pluha z Rabštejna, tedy jméno na prvním řádku a titul nejvyššího kancléře na druhém: „*Henricus Burgravius Misnen: || S: R: Bohemie Cancellarius manu propria*“.

Po Janu Pluhovi se stal nejvyšším kancléřem Jáchym z Hradce, jehož poprvé sledujeme na listině pro Horní Blatnou z roku 1555. Jeho podpis odpovídá stylu předchozího: „*Joachim de Noua domo || S: R: Bohemie Cancellarius manu propria subscripsi*“. Jeho podpis se nachází na všech v originále dochovaných listinách.

Dalším nejvyšším kancléřem byl Vratislav II. z Pernštejna, jehož podpis poprvé zaznamenáváme pod plikou listiny pro Maršovice z roku 1568: „*Wra: a Pernstan || S R Boemie Cancellar^o manu propria*“.

Následujícím nejvyšším kancléřem byl Adam II. z Hradce: „*Adamus de Noua Domo || S R Bohemiae Cancellari^o manu propria subscripsi*“, jehož podpis poprvé evidujeme na listině pro Vilémov z roku 1586.

Podpis dalšího nejvyššího kancléře Jiřího Bořity z Martinic obsahuje pouze listina Rudolfa II. pro Mikulov z roku 1597: „*Georgius de Martinicz || S. R. B^{oe} Cancellarius*“.

Posledním nejvyšším kancléřem našeho období byl Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, jehož podpis poprvé nacházíme pod plikou listiny pro Dolní Bousov z roku 1600: „*Sdenco Ad^o Poppl de Lobcouicz || S. R. Bohemiae Cancellarius*“.

260 Viz např. HEŘMAN, Jan: *Kancelář Ludvíka Jagellovce (1516–1526)*. Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia: K počtě 80. narozenin akademika Václava Vojtěška VII, 1963, s. 92–101.

jistou zajímavost, jež snad nemohla být dílem náhody, musíme označit pravidelné rozdělení jeho podpisu skladem plíky, což nás přivádí k otázce, zda se Zdeněk z Lobkovic podepisoval až po složení listiny, respektive před jejím opatření pečeti, nebo mohl svým podpisem naznačit přesné místo, v němž má dojít ke skladu plíky. Odpověď však pouhým studiem těchto několika listin nelze získat.

Na plice vpravo býval zpočátku podepsán místokancléř, v našem případě Jiří Žabka z Limberka:²⁶¹ „*G Ziabka mpp ss*“, tedy „*Georgius Ziabka manu propria subscripsi*“.

Po Jiřím Žabkovi vykonával úřad místokancléře Zikmund Helt z Kementu, jehož podpis poprvé zaznamenáváme pod plikou listiny pro Doubravici nad Svitavou v roce 1557: „*S: Heldt || vicecancellarius*“ (na listině pro Bělčice jeho podpis připojen není).

Úřad místokancléře pro německé záležitosti, tedy pro expedici německých písemností, vykonával doktor práv Jiří Mehl ze Střelic. Poprvé však jeho podpis nacházíme pod plikou česky psané listiny pro Bělčice z roku 1556: „*G Mehl manu propria subscripsi*“.

Po Jiřím Mehlovi ze Střelic byl krátce místokancléřem Osvald ze Šenfeldu, jehož vlastnoruční podpis evidujeme pouze na vnitřní straně plíky listiny pro Hostouň, nicméně pro degradovaný fyzický stav listiny není čitelný celý: „*Oswald z ssenf[eldu] subscripsi manu propria*“. Místokancléř svůj podpis napsal jedním tahem včetně údajů o vlastnoručním vyhotovení.

Po něm jako místokancléř působil Kryštof Želinský ze Sebusína. Jeho podpis se poprvé nachází na reversní straně plíky: „*Krystoff Zelinsky manu propria*“. Na listině pro Poběžovice se jeho podpis nachází pod plikou a je jiného znění: „*Krystoff z Sebusyna manu propria*“.

Dalším místokancléřem byl Jindřich Domináček z Písnice, jehož podpis zaznamenáváme na reversní straně plíky listiny pro Chotusice z roku 1601: „*Henricus de PísnicZ || Vice cancellarius manu propria*“.

Na tomto místě se na listině pro Jáchymov z roku 1546 nachází podpis, jenž jsme blíže nedokázali identifikovat. Týž podpis se nachází i na listinách pro Horní Slavkov, Krásno a Bílinu. Současně na těchto listinách není podepsán Jiří Žabka z Limberka.

Na plice vpravo, tedy v místě častého podpisu místokancléře či jiného úředníka, se od listiny Maxmiliána II. pro Maršovice z roku 1568 pravidelně vyskytuje

261 Vedle nejvyššího kancléře Adama I. z Hradce byl Jiří Žabka z Limberka druhou osobností, jež v kanceláři působil v posledních letech vlády Ludvíka Jagellonského a po zvolení Ferdinanda I. ve svém úřadě pokračovala. Jiří Žabka se v kanceláři poprvé objevuje v roce 1522, viz např. HEŘMAN, J.: *Kancelář*, s. 99–100.

poznámka o vlastním císařově příkazu k vydání listiny, napsaná ve dvou řádcích a doplněná podpisem, zde podpisem sekretáře Mikuláše Waltera z Waltersperku: „*Ad mandatum Sacrae Caesariae || Maiestatis proprium*“, „*Mi: Walter subscripsi manu propria*“. Stejně tak na listině pro Všeruby, Hustopeče, Kašperské Hory a Říčany.

Na listině pro Liberec z roku 1577 je pod touto poznámkou jiný podpis: „*Khober manu propria*“, který se však nepodařilo ztotožnit. Stejně tak na listinách pro Heřmanův Městec, Bystřici nad Pernštejnem a Sobotku. Na listině pro Chrástavu se nachází jiný podpis, avšak nečitelný, obdobně i na listinách pro Vilémov a Jiřetín pod Jedlovou. Listina pro Hostouň na tomto místě nebyla opatřena podpisem. Na plíse listiny pro Strachotice z roku 1591 je pod poznámkou „*Ad mandatum*“ podepsán sekretář Jan Milner z Milhausu: „*Ad mandatum Sacrae Caesariae || Maiestatis proprium*“, „*J. Myllner manu propria*“. Rovněž u Oloví, Polešovic, Poběžovic, Mikulova. Pak je na listině pro Chotusice z roku 1601 pod poznámkou podepsán sekretář Jan Mencl z Kolsdorfu: „*Jan Menczl manu propria*“. Posledním sekretářem našeho období byl Pavel Michna z Vacínova: „*Pawel Michna manu propria*“. Jeho podpis se nachází na listině Matyáše II. pro Kladruby z roku 1616.

Listina Rudolfa II. pro Rudolfovo se nedochovala v originále, ale opise, do nějž byly opsány i podpisy. Poznámka o vydání příkazu ke „zlistinění“ má jinou formu: „*Ad mandatum Domini Electi Imperatoris proprium*“, pod ní je opsán podpis Hertvíka Žejdlice ze Šenfeldu „*Hertwigh von Seidlicz*“.

S podpisem sekretáře Mikuláše Waltera z Waltersperku se setkáváme i na jiných listinách a jiných místech. Poprvé jsme jej zaevidovali na reversní straně plíky listiny pro Žihli z roku 1559. Na reversu listiny pro Šumperk z roku 1562 je umístěn nad úvazy pečeti, kde se nejčastěji nacházela poznámka o zapsání listiny do register, avšak ze všech tahů je čitelný pouze jeho podpis.

Pod podpisem nejvyššího kancléře se na listině pro Horní Blatnou nachází i podpis nejvyššího písaře Volfa z Vřesovic: „*Wolff v. Wrzesowicz manu propria*“. Pod plíkou vlevo se na téže listině nachází podpis úředníka, jehož jsme nedokázali ztotožnit: „*H v Lansbrgk Manu propria*“. Na plíse vpravo pak další dva neznámé podpisy: „*N Schindler*“ a pod ním „*H: La[.]idl*“.

V předbělohorském období nebylo podpisové schéma ještě ustálené, a proto se nezdá stávalo, že jeden i více podpisů chybělo, nejčastěji nebyl podepsán nejvyšší kancléř. Nebylo-li možné podpisové schéma zkoumat na originálních listinách, bylo možné se v určitých případech obracet k opisům v salbuchách či opisům.

Na reversní straně pergamentu se v některých případech nacházely kancelářské poznámky. Například nad úvazy pečeti se na listině pro Olbramkostel nachází poznámka „*Rta*“, tedy Registrata, která značí opsání listiny do register, což kancelář nepochybně převzala z předchozího období.²⁶² Například na listině pro Vrchlabí tuto poznámku nenacházíme. Poznámku „*Rta*“ obsahují i německé listiny pro Jáchymov, Horní Slavkov a Krásno, kde je doplněna podpisem registrátora, jenž se nám nepodařilo identifikovat: „*L. Dirtz manu propria subscripsi*“. Pravděpodobně se nacházela i na listině pro Šumperk, avšak není zcela zřetelná. Dále ji obsahuje i listina Maxmiliána II. pro Maršovice a Kašperské Hory.

Na listině Matyáše II. pro Kladruby se nachází několik poznámek, nicméně z doby vydání listiny pochází pouze podpis nad úvazy pečeti registrátora Volfa Adama Cejse z Pirnova: „*W adam Czeys z Pirnowa manu propria*“.

Na horní okraj plíky si kancelář poznamenávala regest listiny v latinském či německém jazyce, který později odstranila. V některých případech k odstrižení či odříznutí regestu nedošlo:

Třebovice: „[...] *V. R. concedit arma et nundinas opiduli Trzebowicz magister nobili Henrico Bzenecz ex Opavia pertinet*“.

Rychnov nad Malší: „*Erectio Pagi Rychnow in opidum Abbatisse in Crumaw ad Petitionem Ade a Sternbergk*“.

Vlachovo Březí: „*Pagus Brzezi erigitur [...] [ad petiti]onem Vlrici Malovecz cui [...] pagus pertinet. Ad Boemia*“.

Tvrdonice: „*Pagus Twardonice erigitur in oppidum Hartmanno a Liechtensstain in Moravia*“.

Vlastějovice: „*Pagus Hamerstat erigitur in oppidum Ienrico Firssic*“.

Horní Blatná: „*Der Perkhstatt Platt Freihait vnd begnadung betreffend etc. Soll nur allain von eurr Maiestat, vnnd tzaichenndt werden vnnd volgundts bei der Camer in Behaim vollig gefertigt werden etc.*“.

Doubravice nad Svitavou: „*Sigill dem Marktfleck Daubrawicz in Mähren, das Sie mit grünen Wax sigeln mögen*“.

Žihle: „*Eur khayserlicher Majestät geben Graf Joachim Schlickhe Statl Schilliß genant zwey Jar vnd ain Wochenmarkht, sambt den Petschaftt etc. Die R. d. Erzherzog Ferdinand haben Eur Majestät darumben geschrieben ist Eur Majestät eigenthum*“.

262 Viz MACEK, J.: *O listinách, listech*, s. 61; HEŘMAN, J.: *Kancelář*, s. 89–109.

Loket: „*Der Stat Elbogen in Behaim Begnadung Ires Stat Sigls unnd das Sy mit Rottem wachs sigln muegen*“.

Šumperk: „*Eur Kaiserlichen Gnaden befreyn die von Schonberg die sich Eur Gnaden unndergeben und selbst erkaufft, das Sie Caus Eur gnaden Hennden nit verkaufft noch versetzt werden sollen, inmassen denen von newen Titschein auch von Eur Gnaden beschehen Inen wirdt auch Ir Statwapen*“.

Ve výjimečných případech listiny obsahují indorsát, tedy poznámku na reversní straně svědčící o zapsání privilegia do zemských desk. V našem souboru ji obsahují pouze tři listiny, a to privilegia pro Vrchlabí (č. 8), Bílinu (č. 53) a Bor (č. 143).²⁶³

Nepanovnické listiny

Na listinách, které vydávali šlechticové, se vyskytuje namnoze jejich podpis vlevo pod textem.

Palatinátní listina Františka z Thurnu pro Dolní Dunajovice podpis neobsahovala. Naopak v listině Jiřího z Karlovic se v koroboraci podpis uvádí. Přestože neznáme originál, můžeme výskyt podpisu doložit: „*/.../ und mich mit aigener hand unterschrieben*.“

Snímek listiny Jiřího Mehla ze Střelice pro Chrastavu z roku 1568 bohužel nemáme k dispozici s odhrnutou plikou, nicméně díky znění koroborační formule víme, že jeho podpis pod textem listiny připojen byl: „*Des zue Vhrkunndt vnnd mehrer sicherheit hab Ich mich zue Ennd Sie sein Bergemen Briefs mit Aigener hanndt vnnderschieden vnnd mein grosser Insiegel anhenngen lassen*.“

Listiny Vratislava II. z Pernštejna pro Držovice a Čehovice mají vpravo pod textem: „*Wra z pernsteyna manu propria*“. Listina pro Troubky se nedochovala v originále. Ve všech listinách byl podpis ohlášen v koroboraci: „*/.../ a v něm sme se naši vlastní rukou podepsali*.“

V listině Karla z Minsterberka pro Želechovice je vydavatel podepsán jako: „*Karl Herzog zu Minsterberk manu propria*“. V koroboraci se uvádí: „*/.../ a rukou vlastní se podepsali*.“

Listina Jana Šembery z Boskovic se nedochovala v originále, nicméně o podpisu se hovoří v koroboraci: „*/.../ a v něm rukou svou se podepsal*.“

Jan Žalkovský z Žalkovic je podepsán na listině pro Doloplazy na plíci vlevo: „*Jan Zialkowskey z Zialkowicz subscripsi manu propria*“. V koroboraci se uvádí: „*/.../ v něm se rukou mou vlastní podepsal*.“

²⁶³ Znění indorsátů obsahuje registář.

V listině Petra Voka z Rožmberka pro Vyšší Brod z roku 1608 se o podpisu nehovoří.

Na papežském breve je pod textem vpravo napsáno „*Ca : Glorierius*“.

Na poslední straně privilegia Františka z Ditrichštejna pro Žďár nad Sázavou se vlevo pod textem nachází podpis vydavatelův: „*ff z deytrichsteyna manu propria*“; vpravo dole kancléře Jana Jakuba Wackhera: „*Ioannes Iacobus Wachker a Wackhenfelsa || V. J. D. Scholasticus Olomucensis Cancellarius manu propria*“, pod ním místokancléře Valentina Laubena: „*Valentinus Lauben Vice || cancellarius manu propria*“ a pod ním podpis sekretáře Kašpara Neibara z Neibarku: „*Kasspar Neybar z || Neybarku etc. Sekretarz || manu propria*“. Na listině pro Budišov nad Budišovkou se nachází vlevo pod textem podpis biskupův a vpravo pod plikou místokancléřův. V privilegii pro Příbor najdeme vlevo pod textem podpis biskupův, vpravo dole místokancléře Laubena a pod ním sekretáře Vavřince Zwetlera: „*Laurentius Zwetlerus a Secretis manu propria*“.

Pečeti

Opatření listiny pečeti ohlašovala koroborace. Kromě existence pečeti samé tato formule vypovídá o jejím druhu a způsobu připevnění k pergamenu. Její podoba se téměř neměnila: „*Tomu na svědomí pečeť naší královské k listu tomuto přivěsiti sme rozkázali*.“ V jediném privilegii z celého období, v listině pro Vlachovo Březí, došlo k dalšímu upřesnění typu pečeti, neboť se v koroboraci uvádí „*pečeť naší královské větší*“.

Způsob přivěšení pečeti dál se pouze ve čtyřech případech pomocí proužku pergamenu.²⁶⁴ Ke všem ostatním listinám byla pečeť přivěšena na svazku tvořeném nitěmi různé barvy, nejčastěji bílo-červenými, žluto-černými, ale i bílo-zlatými či pouze červenými. Proužek pergamenu nebo nitě byly zafixovány do voskové misky, do níž se teprve otiskl pečetní typář.

Stav dochování listin pro Vlachovice, Rokycany a Loučnou pod Klínovcem nedovolují bezpečně určit způsob přivěšení pečeti.

Panovnická pečeť

Ke všem listinám, u nichž můžeme pečeť sledovat, byla přivěšena velká panovnická pečeť. Do pergamenu byly na dvou místech v plice vyříznuty otvory, jimiž se ze zadní strany provlékly šňůry nebo pergamenové proužky, které byly následně zafixovány do voskové misky, do níž byl vyhotoven otisk pečetního typá-

264 Vlachovo Březí, Horní Blatná, Říčany a Chrastava.

ře. V několika případech se dochovalo i dřevěné pouzdro, do nějž byla vložena vosková miska s pečeti.²⁶⁵

První dochovaný otisk známe z listiny pro Vrchlabí, nicméně jedná se pouze o fragment. Pečeť v dobrém fyzickém stavu pochází teprve z privilegia pro Rychnov nad Malší z roku 1537. Uprostřed pečetního pole se nachází panovníkův erb, hlavní štít se středním a srdečním štítkem; hlavní štít je čtvrcený s poli odkazujícími k uherskému a českému království, tedy první a čtvrté pole sedmkrát dělené, ve druhém a třetím poli český lev. Na štítě je královská koruna a okolo něj ovinutý řád zlatého rouna. Štít je přeložený přes rozkřídlenou orlici se svatozářím, která má postupně na křídlech a mezi křídly a pařáty, tedy okolo pečetního pole, erby korunních zemí, vpravo Morava, Lucembursko a Horní Lužice, vlevo Zhořelecko, Dolní Lužice a Slezsko. Po stranách hlavy orlice se nachází litery S a B, jež označují pečeť užívanou českou kancelář: „*Sigillum Bohemiae*“. Pečetní opis mezi dvěma linkami: † : FERDINANDVS • D • G • ROM • HVNG • BOHEM • DAL • CROA • TC • REX • INF • HISP • ARCH • AVST • DVX • BVRG • MARCH • MOR • LVCEM • AC • SLES • DVX • MAR • LVSA • TC.²⁶⁶ Uvedení jednotlivých titulů a jejich pořadí odpovídá intitulaci v listině. Naposledy se s tímto typářem setkáváme u listiny pro Doubravici nad Svitavou v roce 1557.

Pečetní opis reflektoval změny v titulatuře panovníka, respektive pouze Ferdinanda I., který byl 14. března 1558 korunován císařem Svaté říše římské. Nový typ panovníkovy pečeti byl poprvé použit na otisku přivěšeném k listině pro Žihli z 28. listopadu 1559.²⁶⁷ V intencích výše naznačených změn v titulatuře došlo ke změnám nejen v legendě, ale i pečetním poli. Královská orlice byla nahrazena císařským orlem, nad jehož hlavami se svatozářemi je umístěna císařská koruna, která zasahuje do pásky s legendou. Obraz zůstal více či méně nezměněn, pomineme-li odlišné polohy andílků, kteří drží jednotlivé zemské znaky, které jsou umístěny po obvodu, a tvar ocasu orla. Například tvar hlavního štítu zůstal nezměněn a písmena S B se vyskytují po stranách krků orla. Legenda²⁶⁸ zní: FERDINANDVS • D • G • ELECT • ROM • IMPERATOR • SEMP • AVG

265 Rychnov nad Malší, Horní Blatná, Bělčice, Kašperské Hory, Bystřice nad Pernštejnem, Mikulov a Kladruhy.

266 Viz také např. POSSE, Otto: *Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige von Maximilian I. bis Josef I. Band 3*. Dresden 1913, s. 18, Tafel 24, č. 6; BRAEUEROVÁ, Helena: *Císařský typ velké pečeti Ferdinanda I. z české kanceláře z roku 1562*. Z archivních depozitářů: Pavle Burdové k 70. narozeninám. Praha 1998, s. 20–24.

267 Z našeho souboru by tento typ pečeti měl být přivěšen i na předchozích listinách pro Lišeň (1. prosince 1558) a Mikulovice (14. prosince 1558), avšak tyto se nedochovaly v originále.

268 Otisk se dochoval v poškozeném stavu, zejména převážná část legendy chybí. První v celku dochovaná pečeť se nachází u listiny pro Loket z 27. května 1560.

• GERM • HVNG • BOEM • EC • REX • INFANS • HISP • ARCHID • AVST • DVX • BVRG • MAR • MOR • LVC • AC • SILES • DVX • MAR • LVS • EC.²⁶⁹

Pouze drobné změny se vyskytují na pečeti Maxmiliána II. V pečetním poli hovoříme zejména o mocnějším vlivu renesančního slohu, který se projevuje zvláště ve tvarech hlavního štítu i malých štítků a detailnějšího zpracování orla a korun. Titul španělského infanta byl vyhrazen pouze Ferdinandovi I., a proto jej v legendě pečeti Maxmiliána II. nenajdeme: MAXIMILIANVS I I D G EL RO IMP SEMP AVG GER HVNG BOHEMIAE ZC REX ARCHIDVX AVST D[VX BVRG M] ARCH MORA LVC EM AC SYLES DVX MARCHIO LVS ZC.²⁷⁰

První listina Rudolfa II. dochovaná s pečeti v originále patří Bystřici nad Pernštejnem. Otisk pečeti se shoduje do nejmenších detailů, kromě jména panovníka, stejně tak v případě pečeti Matyáše II.²⁷¹

Použití jiného pečetního typáře jsme zaznamenali pouze v jednom případě. K listině pro Kašperské Hory z roku 1572 je přivěšena pečeť, jejíž odlišnost se v koroboraci nezmiňuje: „*Tomu na svědomí pečeť naší císařské jsme k tomuto listu přivěsiti rozkázati ráčili.*“ Již na první pohled je tato pečeť menších rozměrů, bohužel se z ní dochovaly přibližně dvě třetiny, které nejsou příliš zřetelné. Vidíme pouze dolní polovinu orla se štítkem na hrudi, v němž se nachází jen jeden štítek – štítky korunních zemí s anděly po obvodu se v pečetním poli nevyskytují. Z důvodu neúplnosti a znatelné degradace není možné přechíst celou legendu: MAXIMILIAN[.]S I I D [...] HVN[.]ARLE BOE [...] AL [...]. Důvody vedoucí k přivěšení odlišné pečeti můžeme snad vyvodit z několika skutečností. K vydání listiny došlo v Bratislavě, kde procesu nebyli přítomni nejvyšší kancléř ani místokancléř, jejichž podpisy na listině chybí. Kromě podpisu panovníka se zde nachází jen podpis sekretáře Mikuláše Waltera z Waltersperku, který velkou panovníckou pečeti nemohl disponovat. V pátém svazku Posseho díla nacházíme v tabulce 33 pod číslem 4 reprodukci pečeti, která se nápadně podobá té, která byla přivěšena k listině pro Kašperské Hory. Posse tuto pečeť identifikoval jako větší sekretní pečeť pro Uhersko.²⁷² Na základě výše zmíněných okolností

269 Předchozí typ pečeti Posse nazval „*Großes Siegel für Böhmen (Römische Königszeit)*“, nicméně tento typ, u nějž by v závorce běžně uvedl slovo Kaiserzeit, Posse vůbec neevidoval.

270 Jediné v originále dochované listiny v našem souboru, u nichž můžeme tuto pečeť sledovat, byly vydány pro Chřibskou a Říčany. Mimoto se pečeť nachází i u listiny pro Všeruby, nicméně tato doznala značného poškození při požáru, a proto z pečeti zbyl pouze fragment. Viz také Posse, O.: *Die Siegel*, s. 21, Tafel 32, č. 8.

271 Na tuto skutečnost upozornil také Posse, když u příslušné pečeti Rudolfovy a Matyášovy odkázal na Maxmiliánovu pečeť, viz Posse, O.: *Die Siegel*, s. 25, Tafel 38, č. 7 a tamtéž, s. 28, Tafel 43, č. 3.

272 Tamtéž, s. 22, Tafel 33, č. 4.

se domníváme, že je možné pečeť přivěšenou k listině ztotožnit s uherskou sekretní pečeti.

Pečeti ostatních vydavatelů

Ve formě originálu se dochovalo jedenáct nepanovníckých listin, z nichž v sedmi případech došlo ke ztrátě pečeti. Na šňůrách byla pečeť přivěšená k listině Františka z Thurnu pro Dolní Dunajovice, avšak na listině jsou již pouze zřetelné otvory, jimiž byly šňůry provlečeny. K listinám Jiřího Mehla ze Střelice pro Chrastavu z roku 1568 a Jana Žalkovského z Žalkovic pro Doloplazy byly pečeti přivěšeny na proužku pergamentu; obě pečeti chybí, ale pergamenový proužek zůstal. Listiny Vratislava II. z Pernštejna pro Držovice a Čehovice měly pečeti přivěšené rovněž na pergamenovém proužku, avšak ani ten se do dnešních dnů nedochoval. Na papežském breve Řehoře XIII. pro Plzeň je zřetelný pozůstatek přitištěné pečeti. K listině Františka z Ditrichštejna pro Budišov nad Budišovkou byla pečeť²⁷³ přivěšená na šňůrách, které u listiny zůstaly. Svazek byl tvořen ze šňůr červené, bílé, modré a žluté.

K listině pro Vyšší Brod z roku 1528 byly na proužcích pergamentu přivěšeny pečeti Jana III. z Rožmberka a opata vyšebrodského kláštera Kryštofa Knolla z Wellsu, jež jsou ohlášeny v koroboraci: „*Des zu warem Vrkund geben wir Inen disen offen brief mit vnnserm vnnd des Erwirdigen in got vater vnnd Herren Herrn Cristoffen Abte vnnser lieben frawen gotzhaus zu Hohennfurt, baiden aigen anhangunden Innsigln, verfertigt*“. Pečeť Jana z Rožmberka má kulatý tvar, ve voskové misce, v pečetním poli se nachází jeho erb jakožto velmistra řádu Johanitů, tedy čtvrcený štít s růží v prvním a čtvrtém poli a křížem ve druhém a třetím poli; na přilbě klenot v podobě růže, po jejích stranách název řádu.²⁷⁴ Pečeť opata je rovněž kulatá ve voskové misce, v pečetním poli stojící biskup s berlou a knihou, opis: S . MIN[S] . [CRI]STOFI AL UATIS.²⁷⁵

K listině pro Želechovice byla přivěšena pečeť Karla II. z Minsterberka na proužku pergamentu ve voskové misce. V pečetním poli se nachází erb minsterberských knížat, legenda je setřená, přečíst lze pouze jméno * CAROLVS • D, klenot prostřední přilby a dolní okraj štítu dělí legendu do dvou polovin.²⁷⁶

273 Pravděpodobně velká pečeť, již popisujeme níže.

274 Viz např. MILEC, Miroslav: *Pečeti příslušníků rodů pánů z Hradce a z Rožmberka*. Heraldika a genealogie 40(3–4), 2007, s. 184, číslo pečeti 75, s. 186.

275 Srov. např. s HLINOMAZ, Milan: *Nástin problematiky heraldizace pečeti vyšebrodských opatů do roku 1800*. Heraldická ročenka, 2017, s. 103.

276 K pečeti viz např. MILEC, Miroslav: *Pečeti pánů z Kunštátu a Poděbrad*. Jihočeský herold 1, 2014, s. 14, 18.

Listiny Františka z Ditrichštejna pro Žďár nad Sázavou a Příbor byly opatřeny velkou pečeti s kardinálovým erbem v pečetním poli. Legenda: FRANCISCVS * MIS : DIV : S . R . E : PRS : CARD : A . DIETRICHSTAIN : EPS : OLOM || PRINCEPS : . * . : REG : . * . : BOHEMIAE : . * . : COMES : .²⁷⁷ K listině pro Žďár nad Sázavou byla přivěšena pečeť na červeno-zlatých šňůrách, ve voskové misce; k listině pro Příbor pak na zlatých šňůrách a vosková miska se nachází v plechovém pouzdře, na jehož víčku je vyryt znak, který byl Příboru udělen, s rozdělenou datací „16 || 15“ dole po stranách.

6.2 Vnitřní znaky

6.2.1 Formulář předbělohorských znakových privilegií

V rámci této kapitoly si nejdříve představíme elementární přehled vývoje formuláře daného typu diplomatického materiálu. Dále si představíme listiny, které byly z určitých důvodů specifické, ať už pro otázku původního jazyka nebo formu dochování. Některé listiny se totiž dochovaly pouze jako velmi zkrácené opisy v registrech nebo koncepty, a proto jsem se pokusil o rekonstrukci jejich formuláře. Rovněž bylo třeba blíže představit problematiku znaku Chrastavy, jíž byl znak polepšen v letech 1568–1581 celkem čtyřikrát.

Druhý „oddíl“ bude tvořit podrobný stylistický rozbor předbělohorských znakových privilegií podle předem zvolených kritérií. Panovnické listiny budou rozděleny podle formulí a dále podle jazyka, přičemž nejdříve uvedeme početně více zastoupené listiny české a poté německé. Způsob rozboru listin ostatních vydavatelů bylo třeba přizpůsobit konkrétní situaci, za podmínky dodržení naznačeného schématu. Cílem rozboru formuláře předbělohorských znakových privilegií pro města, městečka a vsi je nejen představit celkovou skladbu listin, ale také hledání „univerzálního“ formuláře.

Několik listin nemohlo být zohledněno; na prvním místě latinsky psaná listina papeže Řehoře XIII. pro Plzeň z roku 1578, neboť v našem souboru neexistuje jiné privilegium, které by vydal papež nebo bylo napsáno latinsky. Listiny Petra Čertorejského z Čertoreje pro Vranov nad Dyjí z roku 1568, Maxmiliána II. pro Kdyni z roku 1572 a listinu Františka z Thurnu pro Březí z roku 1585, která známe pouze jako deperdita; čerpat můžeme pouze obsah listiny pro Vranov nad Dyjí z regestu dochovaného v soupisu privilegií městečka z roku 1856.

²⁷⁷ MÜLLER, Karel – ŠTĚPÁN, Jan: *Znak a pečeť Františka kardinála z Ditrichštejna*. In: KORDIOVSKÝ, Emil – SVOBODA, Miroslav (edd.): *Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba: XXIX. Mikulovské sympozium*, 11.–12. října 2006. Mikulov 2006, s. 266–268.

Nakonec nebylo možné plnohodnotně využít zápisy do knih o udělení znaku či pečeti městečkům Radomyšli a Stárkovu.

Nejpodrobnější srovnání provedeme u listin vydaných panovnickou kancelář. Zajímavý vzorek poskytují listiny vydané olomouckými biskupy, o nichž již dříve pojednal Jan Štěpán.²⁷⁸ Formulář šlechtických listin nenabízí takové množství materiálu, které by bylo možné podrobit bližšímu průzkumu a komparaci, a proto budou uvedeny namnoze jednotlivé formule.

6.2.1.1 Základní přehled vývoje formuláře

Výše bylo řečeno, že obecně rozeznáváme znaková privilegia v užším a širším slova smyslu. Druhá jmenovaná obsahují vedle vlastního udělení znaku (a eventuálně práva pečeti určitou barvou vosku) i další práva a výsady. Nejčastěji hovoříme o nobilitaci, tedy vysazení vsi za městečko či městečka za město (povolání usazování řemeslníků a obchodníků) a vysazení výročních trhů a trhu týdenního.²⁷⁹ Zmíněné výsady panovníci četně udělovali i bez přítomnosti znaku, a v dobách, kdy se znaková privilegia pro města a městečka ještě běžně nevydávala. Formulář znakových privilegií se tedy na mnoha místech kryje s formulářem ne-znakových privilegií. Nabízí se proto otázka, zda znaková privilegia svůj vlastní formulář vůbec měla, nebo pouze zkoumáme heraldické prvky, které se v ne-znakových privilegiích přirozeně nevyskytují, a které znaková privilegia ozvlášťují.²⁸⁰

Znakové i ne-znakové (komunální) listiny raného novověku nejsou zcela novým typem písemností, neboť navazují na listiny vydávané v předchozím období. S ohledem na cíle a poslání této studie nelze postihnout celý vývoj formuláře listin tohoto typu, a proto jej připomeňme pouze v krátkosti.²⁸¹ Později uvidíme, že některé obraty zůstaly téměř beze změn, naopak některé zmizely a byly nahrazeny jinými. Zatím si vystačme s konstatováním, že ne-znaková listina krále Přemysla Otakara II. z roku 1262, jíž vysazuje ves Hněvkovice na městečko,²⁸² vykazovala jen málo společných prvků typických pro tento druh diplomatického

278 ŠTĚPÁN, Jan: *Heraldická tvorba na dvoře olomouckých biskupů na přelomu renesance a baroka*. Sborník archivních prací 58(1), 2008, s. 127–132.

279 Listiny, které obsahují tato i jiná práva, avšak jejich součástí není malba znaku, budou dále označovány jako ne-znaková privilegia či ne-znakové listiny.

280 Vedle vlastního textu nesmíme pominout malbu znaku, která v převážném množství případů tvořila nezbytnou a hlavní součást pergamenových listin.

281 Cílem této práce není postihnout formulář znakových privilegií od počátků, avšak nelze jej ani zcela vynechat.

282 Jedná se o první známou listinu, jíž panovník vysadil ves za městečko a udělil s tím související práva, kterou jsem zaznamenal. Viz CIM IV/1, s. 19, č. 6.

materiálu z pozdější doby. Určité prvky, které nacházíme v předbělohorských znakových privilegiích, lze sledovat až v listinách krále Jana Lucemburského, který povoloval vrchnostem, aby své jmenovitě určené vsi proměnily na městečka. Nedošlo tím k vysazení stejným způsobem, jaký běžně známe z našeho materiálu. Nicméně jistou podobnost najdeme v panovníkově povolení konat týdenní trh či dalších udělených právech.²⁸³ Posuneme-li se dále po pomyslné časové ose, například k listině Karla IV. pro město Teplou, jíž 27. března 1365 obnovil výroční trh, nacházíme některé známé obraty a slovní spojení; a to již nejen v dispozici, ale i dalších formulích. Například intitulace uvádí panovníka jako římského císaře, rozmnožitele říše a českého krále. Promulgace začíná slovy „*bekennen offentlich mit diesem Brief*“, na což navazuje formulace o čtení či slyšení čtení listiny, což později vyšlo z užívání a v námi sledovaných listinách již tento obrat nenajdeme. Naopak se tato floskule ujala v předbělohorské době ve šlechtických znakových privilegiích. Rovněž v začátku dispozice najdeme známé prvky: „*.../ mit Kraft und mit Macht dies gegenwertigen Briefs mit rechtem Wissen und nach Rat unserer Fursten und anderen Getreuen in unserem Konigreich zu Boheimb /.../*“. Sankce obsahuje vyjmenování všech stavů, jež panovník prosil o dodržování práv a o ochranu při jejich uplatňování.²⁸⁴ Předbělohorské listiny viditelně doznaly několik změn, přičemž vykazují nejvyšší míru podobnosti ve formulování úvodní části dispoziční formule a dále koroborace a datace.

Obdobně například privilegium Václava IV. z 1. února 1382, jímž povýšil městečko Lomnici nad Lužnicí na město. Listina byla vydána česky a jednotlivé formulace odpovídají „překladu“ výše uvedené listiny Karla IV. pro Teplou. Uvedme zde alespoň začátek dispozice: „*.../ s dobrým rozmyslem a radú věrných našich urozených tuto sme milost učinili /.../*“. Přestože je listina českého znění, obsahuje v sankci také vypsání všech dotčených stavů i poddaných.²⁸⁵ Naproti tomu listina téhož panovníka ze 7. ledna 1396, kterou povýšil městečko Žebrák na město, obsahuje na jedné straně podobné, ale na druhé i zcela odlišné formulace, než které budeme vídat později. Kromě intitulace se pozdějším zněním přiblížila promulgace, jejíž celé znění je následující: „*.../ známo činíme tímto listem všem /.../*“, na což navazuje arenga. S arengou se v našem období v českých listinách

283 Zmiňme zde například listinu krále Jana ze 14. května 1315, jíž povolil proměnit v městečko vesnici Stod, viz CIM IV/1, s. 40–41, č. 26. Obsahuje totiž později běžně vnímané formulace, které se pojí s vysazením vsi za městečko a udělením práva ke konání týdenního trhu: „*.../ ut villa ipsius monasterii, dicta Stod, oppidum forense seu locus forensis esse debeat, quodque ibidem inantea imperpetuum sexta feria cuiuslibet septimane forum cum iuribus et utilitatibus consuetis in locis huiusmodi observari et pro vendendis seu emendis mercibus ac aliis rebus quibuscumque, quibus homines pro suis necessitatibus uti solent, ab omnibus possit et debeat frequentari.*“

284 CIM IV/1, s. 138–139, č. 90.

285 Tamtéž, s. 174–175, č. 121.

nebudeme setkávat, zůstala však v užívání v německy vydaných listinách. Dispozice není koncipována v rigidně právním jazyce, nýbrž obsahuje i „volnější“ rétorické obraty, které v předbělohorské době neznáme, například „/.../ aby též městečko, kteréž za časův našich jakožto nový štípek počátek vzalo jest /.../“, „/.../ aby již řečené městečko radovalo se právu a milostem města /.../“. Úvod sankce má příkazující charakter, nicméně byla koncipována volněji a neobsahuje jednotlivé vypsání stavů a poddaných: „Přikazující všem i každým ouředníkům a poddaným Království našeho českého, a zvláště purkrabí hradu našeho na Žebráce pevně a přísně /.../“.²⁸⁶

Svou drobnou sondu do formuláře ne-znakových privilegií zakončíme německy psanou listinou Václava IV. z 9. července 1416, kterou městu Žluticím udělil na prosbu Jindřicha z Elsterberka výroční trh.²⁸⁷ V promulgaci opět vidíme ustanovení o čtení či slyšení čtení listiny. Narace připomíná petitora: „/.../ *das fur uns komen ist der edel Heinrich von Elsterberg, unser liber getrewer* /.../“. Konec dispoziční části obsahuje mírnou formu sankce, jíž panovník uvádí, že mají daného práva užívat stejně jako ostatní města v Českém království: „/.../ *mit aller gnaden, rechten und freiheiten geniesen und gebrauchen, als andere unsere stete unsers kunigreichs zu Beheim ire jarmarkte haben, halden und der geniesen und gebrauchen von allermenichlich ungehindert*.“ V sankci se uvádějí jmenovitě všechny stavy a poddaní. Právě v této listině nalézáme slovní obraty a spojení, které různí badatelé v oblasti komunální heraldiky označují za typické.²⁸⁸ Formulář listin, jimiž panovníci vysazovali městečka za města, není možné zpočátku označit za jednotný. Teprve od přelomu 14. a 15. století lze poukázat vyšší míru uniformity.

Nyní se již zaměříme na znaková privilegia. Naše dvě nejstarší známá panovnická znaková privilegia pro města a městečka pocházejí ještě z doby před rokem 1420. První vydal Václav IV. městu Slavkovu u Brna 1. července 1416 v německém jazyce.²⁸⁹ Formulář listiny pro Slavkov lze v kontextu výše zmíněných majestátů připodobnit právě výše zmíněné listině pro Žlutice. Po intitulaci, v níž se uvádí tituly římského a českého krále, následuje promulgace obsahující ustanovení o čtení či slyšení čtení listiny: „/.../ *bekennen vnd tun kunt offentlich mit disem bri-*

²⁸⁶ Tamtéž, s. 224–225, č. 152.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 314–316, č. 209.

²⁸⁸ Například zde došlo k vynechání arengy, v naraci se uvádí prosba a jméno petitora, dispozice začíná „přihlédnutím“ k prosbě.

²⁸⁹ Listina se dochovala v originále a je uložena v Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, Archiv města Slavkov u Brna 1416–1945 (1964), inv. č. 1. Fyzicky se listina nachází ve Státním okresním archivu Brno-venkov. Viz také DRÍMAL, J. – ŠTARHA, I.: *Znaky*, s. 335–336.

ue allen den die In sehen oder horen lesen /.../“ V naraci se praví, že panovník chce pro dobrou a věrnou službu purkmistra a obyvatel města Slavkova (*Nawssedlicz*) udělit tomuto městu pečeť (*Jnsigele*), a to s rozvahou, dobrou radou a jistým vědomím (*mit wolbedachtem mute, gutem Rate vnd rechter wissen*).²⁹⁰ Panovník však následně uděluje z moci českého krále a moravského markraběte výslovně znak, který budou moci nést na pečeti (*Wappen in demselben Jrem Statt Jnsigele haben*). Znak se zde však nepopisuje, nýbrž je odkázáno na jeho malbu, která se nachází uprostřed listiny; nakonec se uvádí mírná forma sankce: *„/.../ vnd auch derselben Wappen als sie hyrynne mit pilden farben Strichen vnd figuren eygentlich geczyret vnd gemalet sind zu allen Iren vnd der Stat notdurften vnd geschefften gebrauchen sollen vnd mogen furbasmer ewiglich von allermeniclich ungehindert.“* Dispoziční část listiny končí vysazením týdenního trhu, obsahující výše zmíněnou mírnou formu sankce. Miniatura se nevyznačuje přílišnou zdobností, v bezbarvém rámu se nachází španělský štít na modrém podkladu. Po dispozici následuje vlastní sankce, v níž panovník prosí zástupce měst, městeček a vsí v Markrabství moravském a všechny své poddané, aby nenarušovali udělená práva: *„/.../ Vnd gebieten darumb vnserm hauptleuten vndercammer Amptleuten Burgermeistern Reten Burgern vnd Gemeinschaften der Stete Merkte vnd dorffen vnd suse allen andern vnsern vnd vsers furstentums vnd Marggraffchaft zu Merhern vndertanen vnd getrewen die im sind oder in czeiten sein werden vn[sern] liben getrewen ernstlich vnd vesticlich mit disem briue das sie die egenanten Burgern vnd Inwonern zu Nawssedlicz an den egenen vnsern gnaden vnd gaben nicht hindern noch irren hindern noch [irr]en lassen in dheinewas Sunder sie doby von vnsern wegen getreulichen hanthaben schuczen vnd schirmen Al slibe In sey unsere schwere vngnade zuuermeyden.“* Koroborace má jednoduché znění s uvedením majestátní pečeti: *„Mit vrkunt dicz briues vorsigelt mit vnser kuniglichen Maiestat Insigel.“* Datace začíná slovy *„Geben zu Prage /.../“*, pokračuje uvedením data určením roku a dne v měsíci pomocí pohyblivých církevních svátků a končí počtem let panování v Čechách a říši.²⁹¹ V celkovém srovnání listin pro Slavkov u Brna a Žlutice je to překvapivě právě listina pro Žlutice, v níž můžeme spatřovat více podobností s pozdějšími znakovými i ne-znakovými privilegii.

V pořadí druhé nejstarší české znakové privilegium vydal Zikmund Lucemburský o rok později 25. července 1417 pro městečko Mohelno rovněž v německém jazyce.²⁹² Jeho formulář je však natolik odlišný od dvou předchozích, že jej pro

290 Zmíněné slovní spojení bylo v pozdějších znakových privilegiích užíváno běžně až v dispozici.

291 Viz např. HLAVÁČEK, Ivan: *Studie k diplomacie Václava IV. I. Písemnosti královské kanceláře a jejich dělení*. Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia IV, 1960, s. 43–52.

292 V minulosti se listina označovala za falzum ze 16. století, nicméně novější výzkum naznačuje, že se jedná o pergamenový opis a zároveň snad i německý překlad původně latinské listiny.

potřeby této práce nelze zasadit do kontextu znakových privilegií pro česká, moravská a slezská města a městečka.²⁹³

V roce 1423 vydal týž panovník latinskou listinu na znak městečku Třebenicím, přičemž se jedná o znakové privilegium v širším slova smyslu. Zde již opět lze sledovat určité prvky, které se vyskytují v listinách pozdějších. Uvedme například, že jednotlivé tituly v rámci intitulace následují v pořádku, který známe z doby předbělohorské, v naraci se zmiňuje prosba Jana Kaplíře ze Sulevic a v heraldické části dispozice vidíme užití slov „*Denique ex singulari benevolentia /.../*“, s nímž se později budeme rovněž setkávat. Zmatečně však působí samotný popis znaku, kvůli čemuž se dosud odborná veřejnost neshodla na podobě, v jaké byl znak vlastně udělen: „*/.../ sigillum oppidi proprium, in clipeo sancti Georgii effigiem, in extenso brachio ensem nudatum habentis, clipeus vero ad modum clipei praefati Iohannis Kappler formam habeat, sub iisdem coloribus adaptatus /.../*“.²⁹⁴ Za popisem znaku následuje další z pozdějších listin známá skutečnost, a to uvedení případů, v nichž mají zástupci městečka své pečeti užívat. Včetně mírné formy sankce, v níž se praví, že mají pečeti užívat tak jako ostatní města: „*Sub quo quidem sigillo omnia acta sua privata vel publica poterunt cencficere vel munire ad instar aliarum civitatum, propria sigilla habentium.*“

První známé česky napsané znakové privilegium vydal týž císař pro město Tábor 25. ledna 1437.²⁹⁵ Listina obsahuje celou řadu práv, z nichž dání znaku

Tento opis se dochoval ve formě originálu a je uložen v Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Třebíč, Archiv městečka Mohelno 1417–1945 (1955), inv. č. 1. Podrobný rozbor listiny včetně přepisu přinesli ZAJIC, Andreas – ELBEL, Petr: *Wappenmarkt und Marktwappen. Diplomatische und Personengeschichtliche Überlegungen zum Wappenbrief König Sigismunds für Mohelno aus der Zeit des Konstanzer Konzils*. In: HRUZA, Karel – KAAAR, Alexandra (edd.): *Kaiser Sigismund (1368–1437). Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen*. Wien – Köln – Weimar 2012, s. 301–364, transkripce textu listiny na stranách 360–361. Autoři zde evidují ještě dvě listiny Zikmunda Lucemburského pro německé městečko Heroldsberg u Norimberka. Obě listiny jsou si velmi podobné a vykazují stylové podobnosti s pozdějšími znakovými privilegii, která obsahuje náš soubor. Protože se však Heroldsberg nenachází na našem území, nebudu se jím podrobněji zabývat. Viz tamtéž, s. 362–364.

293 Takové listiny známe i z doby pozdější. Z doby předbělohorské jmenujme například privilegia pro Horní Blatnou či Rudolfov.

294 Existují teoreticky čtyři možnosti. Mohl být udělen znak v podobě Kaplířova erbu, nebo znak se sv. Jiřím, případně obojí, přičemž jedno mělo fungovat jako znak a druhé jako pečeť, nebo byl udělen znak se sv. Jiřím a Kaplířův erb se zde promítl v podobě štítku. Problematiku udělení znaku Třebenicím shrnul autor této práce ve studii HOUZAR, Petr: *...ad modum clipei praefati Iohannis Kappler formam habeat... Zamyšlení nad znakovým privilegiem Zikmunda Lucemburského pro město Třebenice*. In: BRŇOVJÁK, Jiří – ELBEL, Petr (edd.): *Sigilla – arma – monetae*. Sborník příspěvků k 70. narozeninám profesora Tomáše Krejčíka. Brno – Ostrava 2021, s. 255–264. Poslední možnost ve studii nefiguruje; za připomenutí děkujeme Jiřímu L. Bílému.

295 Viz např. CIM III, s. 167–174, č. 102.

figuruje na posledním místě. Její formulář vykazuje tradiční rysy středověkých privilegií, jako například formulaci celého protokolu, avšak můžeme zde sledovat jisté obraty, které se ve formuláři znakových privilegií udrží i v dalším období. Zajímavé je zejména označení znaku „/.../ *znamení a pečeť i tej pečeti nápis /.../*“ a ohlášení jeho malby v listině: „/.../ *jakož v tomto listu táž pečeť řemeslem maléřským jasněji a lépe vymalována jest a vypsána*“.²⁹⁶

Listina téhož panovníka z 13. března 1437 pro Český Brod je latinského znění, přičemž lze postihnout některé odlišnosti v celkové skladbě. Na rozdíl od privilegia pro Tábor se jedná o znakové privilegium v užším slova smyslu. Přestože se jedná o latinský text, můžeme zaznamenat celou řadu formulací, které se později projeví v česky koncipovaných listinách. Srovnáme-li tuto listinu s privilegiem pro Třebenice, vidíme, že znak je zde označen slovy „*arma sive clenodia*“.²⁹⁷ Na rozdíl od listiny pro Tábor vidíme, že ohlášení malby znaku v listině proběhlo odlišným způsobem; za popisem znaku následuje dispoziční sloveso a ohlášení miniatury bylo učiněno zvlášť: „/.../ *in campo rubeo intuetur, dedimus et contulimus, damus et conferimus ac auctoritate imperiali vigore presencium graciosius elargimur, prout eadem arma sive clenodia in medio presentis littere figuris et coloribus congruis clarius sunt depicta /.../*“. Následuje ustanovení, dle něž směl českobrodští znak užívat na pečeti, vlajkách, praporech a bránách: „/.../ *eadem arma in sigillo eiusdem civitatis, in vexillis, banderis et portis habere et ferre /.../*“, které naopak v listině pro Tábor chybí.²⁹⁸

296 Oboje tamtéž, s. 170.

297 Z termínu *clenodia* se později vyvinulo německé často užívané *Kleinod* nebo české *klínat*, jež můžeme ojedinele vidět v biskupské listině pro Bělkovice.

298 Připomeňme na tomto místě ve stručnosti tezi Václava Vojtíška, který tvrdil, že města nemohla užívat vlastní znaky před rokem 1420, respektive 1434, protože k tomu nebyla právně způsobilá. Z tohoto důvodu uvedená znaková privilegia nechápal jako udělení znaku, který by vyjadřoval osobitost města, nýbrž znaku, který reflektoval, že panovník je jejich pánem. Z tohoto důvodu se tak nemohlo jednat o znaky ve smyslu šlechtických erbů (dílo citováno na s. 32–33 v pozn. 102). Již někteří jeho současníci s ním nesouhlasili a považovali takto udělené znaky za skutečné, které měla města užívat k vlastní reprezentaci, viz např. HRUBÝ, Václav: *Václav Vojtíšek: O pečetech a erbech měst pražských a jiných českých (Knihovna Památkového sboru hlav. Města Prahy, sv. I., v Praze 1928, str. 245 s 34 obrazy + franc. výťah + 28 tab. + 1 tab. barevná)*. Naše věda XII, 1931, s. 35–47. Na Hrubého závěry reagoval Jindřich Šebánek: ŠEBÁNEK, Jindřich: *Recenze k práci Václava Vojtíška*. Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 570–574. Další reakci můžeme sledovat po druhé světové válce v díle Františka Zvolského: ZVOLSKÝ, F.: *Znaky moravských měst*. Brno 1947. V roce 1949 publikoval článek o znacích Prahy, Kutné Hory a Vratislavi na hradě Laufu z 60. let 14. století Josef Pilnáček. K Vojtíškově práci se výslovně nevymezoval, avšak jeho příspěvek k celkové diskusi přispěl významnou měrou: PILNÁČEK, Josef: *České heraldické památky na hradě Laufu u Norimberku*. Časopis Společnosti přátel starožitností, 1949, s. 65–77. Na všechny uvedené autory reagoval V. Vojtíšek v roce 1953. Ve svém příspěvku nepřipustil žádnou z námitek, ale snažil se vyvrátit všechny teorie, které stály proti jeho tezi, viz VOJTÍŠEK, Václav: *O starých pečetích a erbech českých měst*. Věstník Královské české společnosti nauk:

Pouze okrajově zmiňme listinu Ladislava Pohrobka z 10. ledna 1456, jíž udělil městu Mostu prapor, jehož ztrátu zapříčinily válečné události. V této listině se totiž nachází minimum formulací, které bychom se znakovými privilegii mohli označit za společné, zejména ve vexilologicko-heraldické části.²⁹⁹ Listina téhož panovníka, opět na korouhev, pro město Ústí nad Labem vydaná dne 19. června 1457, již obsahuje společných znaků více. Vlajka se popisuje v naraci a v dispozici se na tento popis odkazuje, nicméně i přesto můžeme tuto listinu svou celkovou skladbou označit za exemplář formuláře znakových privilegií, který je znám z pozdější doby.

Podrobněji se zastavme u znakových privilegií krále Vladislava II. Jagellonského, neboť v období jeho vlády sledujeme nebývalý nárůst emise tohoto druhu diplomatického materiálu, přičemž současně představují významnou spojnicí mezi listinami výše uvedenými a listinami předbělohorskými. Například listina pro Kožlany z 27. července 1472, jíž tomuto městečku dal panovník znak, který povolil užívat na pečetích, praporech a v dalších záležitostech.³⁰⁰ Skutečnost, že listina je latinského znění, nás nikterak nelimituje; můžeme sledovat určité formulace, které se později objevují v listinách českých, například že s přihlédnutím k prosbě Jošta z Ensidlu a Týřova dává znak městečku a jeho králi věrným obyvatelům: „*Quapropter quatenus dictus Iodocus meritorum suorum*

Třída filosoficko-historicko-filologická, 1953, s. 1–37. Prvním, kdo se později vyslovil k tématu, byl Josef Nuhlíček, který se zaměřil zejména na problematiku pečeti a znaku Kutné Hory: NUHLÍČEK, Josef: *O pečetích a erbu Kutné Hory*. In: VANĚK, Lubomír (ed.): Příspěvky k dějinám Kutné Hory. Sv. 1. Praha 1960, s. 147–202. Dvěma studiemi se zapojil i Jiří Čarek; v první řešil vývoj znaku Žebráku a ve druhé poukázal na znakovou pečeť Rejstějnu: ČAREK, Jiří: *K vývoji znaku města Žebráka*. Archivní časopis 26, 1976, s. 154–156; týž: *Ještě jeden příspěvek k dokladům městských znaků z doby předhusitské*. Archivní časopis 27, 1977, s. 26–27. Vojtíškovy závěry vyvrátil i Rostislav Nový, který se na stránkách Sborníku archivních prací věnoval počátkům městských znaků v našich zemích: Nový, Rostislav: *Počátky znaků českých měst*. Sborník archivních prací 26, 1976, s. 367–412. V polovině osmdesátých let 20. století evidujeme poslední dvě práce, které Vojtíškovu teorii učinily nesprávnou. Nejdříve v roce 1984, kdy Vladimír Růžek publikoval příspěvek o české heraldické literatuře v letech 1946–1980: RŮŽEK, V.: *Česká heraldická literatura*, s. 512–539; a nakonec v roce 1985 v úvodní stati Jiřího Čarka k městské heraldice v publikaci Městské znaky v českých zemích: ČAREK, J.: *Městské znaky*, s. 16, 17, 22–32. Podrobněji jsem se touto problematikou zabýval v magisterské diplomové práci, viz HOUZAR, Petr: *Znaková privilegia krále Ferdinanda I. z let 1526–1546 pro města a městečka*. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita. Brno 2017, s. 9–16.

299 CIM III, s. 330–331, č. 192.

300 CIM IV/2, s. 153–155, č. 425. V odkaze na uložení listiny je obsažen i český překlad privilegia pořízený v 16. století. I tento překlad, ačkoli jej nelze analogicky použít ke srovnání s původně česky vydanými listinami, potvrzuje, že formulář tohoto typu panovnických listin byl již do značné míry uniformní. Téměř stejné formulace můžeme vidět i v listině pro Jílové, kterému panovník 10. února 1477 polepšil znak, viz tamtéž, s. 178–179, č. 444.

digna praemia expediatur et sui subditi domini sui militia utantur, votis suis, quae nobis pro parte oppidi sui Koslan et eiusdem incolarum, suorum subditorum, fidelium nostrorum dilectorum, obtulit, ut regia benignitate se seniant esse honoratos, gratiose annuimus et non per errorem aut improvide, sed animo deliberato, sano principum, procerum aliorumve fidelium nostrorum accedente consilio de certa nostra scientia auctoritate regia praedicto oppido Czoslan eiusque incolis praesentibus et futuris damus et gratiose conferimus arma seu insignia infrascripta, videlicet /.../“. Za popisem znaku následuje i ohlášení malby v listině: „/.../ quemadmodum pictura his literis nostris hic inserta demonstrat et ostendit.“ Následuje výčet případů, v nichž mohou znaku užívat: „*Quibus quidem armis seu insignibus iamdictum oppidum Czoslan, eis quoque consulatum, pro tempore existentes, uti volumus et decernimus libere debere in omnibus eorum sigillis, vexillis, banderiis ac generaliter in omnibus ipsorum actibus oppido praefato et oppidanis necessariis et opportunis.*“ I tato formulace se objevuje v pozdějších českých listinách. V sankci panovník varuje před hněvem svým a budoucích českých králů, kteroužto větu budeme velmi často vídat i v českých předbělohorských znakových privilegiích. Německy vydaná listina pro město Krupku 13. ledna 1478 obsahuje některé formulace, které jsme mohli vidět v listině Václava IV. pro Slavkov u Brna, ale svým celkovým stylem se již více podobá německým listinám předbělohorským.³⁰¹ České předbělohorské listiny pak již zcela odpovídají listině pro Nové Strašecí ze dne 12. října 1480, která byla vydána česky.³⁰²

V kontextu srovnání formuláře znakových a ne-znakových privilegií bude jako příklad uvedena listina krále Vladislava II. z 26. října 1514, jíž vysadil ves Roupov na městečko, povolil usazování řemeslníků a obchodníků a dal týdenní trh.³⁰³ Podobnost až totožnost s panovnickými znakovými privilegií lze pozorovat již při zběžném přečtení.

Poslední známá znaková privilegia z doby před nástupem Ferdinanda I. na český trůn vydal Ludvík Jagellonský 22. září 1525 městečku Strážovu,³⁰⁴ jemuž dal znak a další výsady, a Tršicím, jež vysadil za městečko, a kromě znaku udělil

301 Nejedná se však o znakové privilegium v užším slova smyslu; mimo znaku panovník udělil mnoho dalších práv. Nicméně v pasážích, které můžeme vidět v předbělohorských listinách, již shodu či náznaky formulí, které později převáží v „normu“, pozorovat lze, viz CIM IV/2, s. 184–186, č. 451.

302 CIM IV/2, s. 218–219, č. 483. Nové Strašecí již bylo městečkem. Ustanovení o vysazení vsi za městečko můžeme sledovat v česky psané listině téhož panovníka ze 13. prosince 1481 pro Strupčice, viz tamtéž, s. 229–230, č. 494.

303 CIM IV/3, s. 263–264, č. 840.

304 Listina je uložena v Státním okresním archivu Klatovy, Archiv města Strážova, sg. L1, viz také např. CIM IV/3, s. 383–384, č. 932.

další práva.³⁰⁵ Rovněž jeho formulář je možné obecně označit za pevný a předbělohorská znaková (i ne-znaková) privilegia na ně do jisté míry navazují.

Zejména v období počátků vydávání komunálních znakových privilegií se vyskytují značné rozdíly, které nepramenily pouze z jazykových zvláštností. Postupem času se míra sjednocování formuláře znakových privilegií zvyšovala bez ohledu na jazyk, v němž byly vydávány. V době vlády Vladislava II. se však i jazyková stránka věci dostala do zřetele a její umocnění vyvrcholilo za panování Ferdinanda I. Habsburského. Dva nejvýznamnější faktory v tomto období spočívaly v jazykovém hledisku – ze znakových privilegií vydávaných panovníkem zcela vymizela latina a převážila čeština. Mimoto musíme brát ohled na fakt, že s osobou Ferdinanda I. a jeho nástupců byl český král vždy současně římsko-německým králem, potažmo císařem. Z tohoto důvodu formulář německy psaných listin reflektuje zvyklosti říšské kanceláře.

Celou tuto sondu můžeme uzavřít tvrzením, že počátky formuláře znakových privilegií lze sledovat již od poloviny 14. století. Formulář se zprvu vázal k povyšování vsí na městečka a městeček na města³⁰⁶ a postupem času se k povýšení přidávala další práva a mezi nimi i výsada užívat vlastního znaku a pečeti.

6.2.1.2 Několik „problematických“ privilegií

Než přistoupíme k rozboru formuláře předbělohorských znakových privilegií, považujeme za vhodné zmínit několik listin. Nesou označení „problematické“ z důvodu formy jejich dochování v souvislosti s potřebami rozboru a komparace formuláře. Znaková privilegia se obecně dochovala ve formě konceptů listin, originálních pergamenových listin, opisů v původních královských registrech, opisů v „nepůvodních královských registrech“, opisech ověřených a prostých, z nichž některé byly překlady původně českých listin.

Studium každého pramene čelí specifickým typům úskalí, avšak v případě více forem dochování mohl být text, který se nedařilo přečíst, nebo chyběl, rekonstruován podle jiného znění. Na prvním místě se pokusíme blíže seznámit s listinou Ferdinanda I. pro Horu Sváté Kateřiny z roku 1528, neboť je z mnoha ohledů ojedinělá. Znění listin pro Podhradí nad Dyjí a Ostrov známe pouze ve formě konceptu. Pasáže běžně se v listinách opakující, v konceptech vynechá-

305 Listina je uložena v Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 746, sg. A VI a 25/1, viz také např. MÜLLER, K. – ŠTARHA, I.: *Znaková privilegia*, s. 10.

306 Jako výjimky, které potvrzují pravidlo, fungují právě znaková privilegia v užším slova smyslu v čele s vůbec prvním zaznamenaným znakovým privilegiem pro město z 1. července 1416 pro Slavkov u Brna. I formulář těchto listin však navazuje na starší zvyklosti a nevznikl ad hoc.

vané, tedy nemohly být doplněny. Četnější případy se vyskytovaly v opisech v původních královských registrech, které se organicky vedly v době panování Ferdinanda I. a Maxmiliána II. Do nich byly ve velmi úsporném znění opsány listiny pro Radonice, Troskotovice, Chropyni, Litenčice a Prosiměřice. De facto se však jedná také o koncepty, protože texty v těchto salbuchách byly přejímány z konceptů. Nutnost snadnější orientace v dalších částech nejen této kapitoly si vyžádalo samostatné zpracování problematiky čtyř listin, které byly v letech 1568–1581 vydány pro Chrástavu. Konečně se zmíníme o jediném prameni, který se dochoval pro Hrádek nad Nisou, neboť v odborné literatuře převládají chybné závěry.

V této části kapitoly do jisté míry předběhneme jednotlivé poznatky, které vyplynuly z rozboru formuláře, abychom mohli daná privilegia přiblížit.

Listina pro Horu Svaté Kateřiny

Za první problematickou listinu považujeme privilegium pro Horu Svaté Kateřiny, které bylo vydáno 2. února 1528 na prosbu Šebestiána z Veitmile. Jeho znění se dochovalo pouze ve formě prostého opisu, vyhotoveného v německém jazyce pravděpodobně v 19. století. Již samotný layout opisu nám napovídá, že došlo k několika úpravám oproti původní listině. Text je nadepsán slovy „*Erlaubniß, Katharinaberg zu einer Bergstadt zu erheben*“. Jednotlivé formule byly zkracovány, například intitulace se omezuje na „*Wir Ferdinand etc. etc.*“. Naši bdělejší pozornost však poutá až přibližně polovina prvního listu, kde jsou udělována práva neorganicky rozdělena slovy „*Erstens*“ a „*Zweytens*“. Takové členění textu v našem období známe, nicméně pouze v případech, kdy docházelo k udělení vyššího počtu práv a výsad.

Hovoříme o první listině vzešlé z panovnické kanceláře, již vydal před rokem 1531, kdy byl zvolen římským králem. Její ojedinělost se projevila do té míry, že jsme nedokázali postřehnout žádnou podobnou listinu, a proto jsme pro následnou komparaci museli využít tří poměrně odlišných listin. Z ostatních listin, které máme nejen v našem souboru k dispozici, můžeme pro srovnání použít listiny pro Šlapanice z roku 1531, pro Třebovice z roku 1532,³⁰⁷ pro tyrolské městečko Glurns z roku 1528 a nakonec pro Jáchymov z roku 1546, jež se všechny dochovaly ve formě originálu.

Jako další podklad se nabízí opis listiny pro Kokory, který byl vyhotoven snad rovněž v 19. století. V tomto případě víme jistě, že listina byla v roce 1535 původně vydána v českém jazyce, neboť se dochoval i opis v registrech. Písař,

307 Před ní byla vydána ještě listina pro Radonice, avšak její znění známe pouze ve velmi zkrácené formě a nadto jsme její formulář více či méně ztotožnili s listinou pro Třebovice, viz níže.

který opisoval listinu pro Kokory, však užil „jazyk“ své doby, a proto nelze určit slova z 19. století porovnávat se slovy ze začátku 16. století. S touto listinou tedy shledáváme určité společné prvky pouze nahodile. Přihlédnout můžeme pouze k termínu užitému pro znak, který se v registrech uvádí jako „*erb a nebolizto pečel*“, v překladu „*Wappen oder Petschaft*“. Tímto však veškeré podobnosti vyčerpáváme.

Nyní se tedy uchýlíme k bližšímu srovnání znění určitých formulí v již zmíněných listinách pro Horu Svaté Kateřiny, Šlapanice, Třebovice, městečko Glurns v jižním Tyrolsku z 9. ledna 1528³⁰⁸ a první jistě německy vydané privilegium našeho souboru pro Jáchymov z roku 1546. Zaměříme-li se na hlavní část listiny, vidíme v listině pro Horu Svaté Kateřiny před udělením práv formulaci: „/.../ *haben wir mit gutem bedacht, sicherem wissen und aus Königlicher Macht in Böhmen* /.../“; v listině pro Šlapanice: „/.../ *s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, mocí královskou v Čechách* /.../“; v listině pro Třebovice: „/.../ *z milosti naši královské, s dobrým rozmyslem, s radami věrných našich milých, naším jistým vědomím, mocí naší královské v Čechách* /.../“; v listině pro Glurns: „/.../ *haben wir mit wolbedachtem mut, gutem rat, aigner bewegnuss vnnd rechter wissen* /.../“; a v listině pro Jáchymov: „/.../ *haben wir mit gueter vorbetrachtung, wolbedachtem muet, Zeittigem vnnser edlen Rate [des] Kunigreichs Behaim vorgehabtem Rat vnd rechter wissenn* /.../“.

Znak se v listině pro Horu Svaté Kateřiny nazývá „*Wappen oder Petschaft*“, pro Šlapanice „*erb a nebolizto pečel*“, pro Třebovice „*erb nebolizto znamení*“, pro Glurns „*stat wappen vnnd cleinat*“ a pro Jáchymov „*wappen vnnd Clainet*“.

Věta, která ohlašuje jeho malbu v listině, má v listině pro Horu Svaté Kateřiny podobu: „/.../ *so wie es alles mit dem Maler – Pemsel und Kunst besser und ausführlicher in Mitten dieses Briefes abgezeichnet zu finden ist.*“; v listině pro Šlapanice: „/.../ *tak, jakžto všecko rukou a vtipem umění maléřského lépe a dostatečněji vprostřed listu tohoto jest vymalováno a barvami vysvětleno* /.../“; pro Třebovice: „/.../ *i tak, jakožto všecko rukama vtipem uměním maléřského uprostřed listu tohoto jest vymalováno a vypsáno* /.../“; v listině pro Glurns: „/.../ *alsdann yzgemelt wappen in mitten diss vnnser kuniglichen briefs gemalet vnnd mit farben aygentlicher außgestrichen sein* /.../“; a v listině pro Jáchymov: „/.../ *alsdann solh Wappen Clainet vnnd Schillt in mitte diß vnnser Kuniglichen briefs gemalet vnnd mit farben aigenntlich ausgestrichen sein* /.../“.

Sankční formule, respektive úvod její mandátní části, který v privilegii pro Horu Svaté Kateřiny, zní: „*Wessentwegen wir allen unsern Beamten und Untertha-*

308 Tato listina se dochovala v originále; okolnosti jejího vydání a transliterovaný přepis přinesl PFEIFER, GUSTAV: ... *des hernachgeschriben stat wappen vnd cleinat ... gnediglich verlihen vnnd gegeben. Zum Glurnser Stadtwappen von 1528 und zum Wappengebrauch in Glurns an der Zeitenwende.* In: RAFFNER, Herbert (ed.): *Glurns zwischen Spätmittelalter und Früher Neuzeit.* Bozen 2020, s. 34–35.

nen, wess würden und Standes dieselben seyen, dieses Königreiches Böhmeim, unsern lieben Getreuen, hiemit befehlen, damit /.../“; pro Šlapanice: „Přikazující všem úředníkům a poddaným našim ze všech stavův Království českého a markrabství moravského nyníšším i budoucím věrným našim milým, abyste /.../“; pro Třebovice: „Protož přikazujuem všem úředníkům a poddaným našim ze všech stavův Království českého, Markrabství moravského a Knížectví slezského a opavského nyníšším i budoucím věrným našim milým, abyste /.../“; pro Glurns: „/.../ vnnd gebieten darauff allen vnnd yegklichen des Hyligen Romischen Reichs vnderthanen, auch allen vnnd jeden vnnserrn fursten, gaistlichen vnnd weltlichen, prelaten, grafen /.../“; pro Jáchymov: „Gepieten darauf allenn vnnd Jeden gaistlichen vnnd weltlichen vnnserrn vnnd des heiligen Romischen Reichs Churfurstenn, Fursten, Prelaten, Grafen /.../“.

Při zběžné znalosti rozdílů formuláře českých a německých listin text připomíná způsob dikce českých listin, a proto vyvstává otázka, zda mohla být listina původně napsaná česky. Odpovídalo by tomu například užití sousloví „*Wappen oder Petschaft*“, které v žádné jiné německé listině z našeho období nenacházíme, zatímco sousloví „*erb nebo pečel*“ se v českých listinách z této doby běžně vyskytuje. Rovněž skladba jednotlivých formulí a styl určitých obrátů se blíží českým listinám více než původně německým, například udělení výročního trhu. Porovnání uvedených formulí s listinou pro Šlapanice této tezi jednoznačně napovídá. Nicméně s listinou pro Třebovice příliš společných bodů nenabízí; kromě výše uvedených snad již jen způsob vyjmenování řemeslníků, kteří se mohou v městě usazovat, či pasáž, v níž se vysazuje výroční trh. Privilegia pro Glurns a Jáchymov jsou si mnohem podobnější, ačkoli je dělí téměř dvacet let, zatímco od listiny pro Horu Svaté Kateřiny a Glurns neuběhl ani měsíc a byly vydány obě v Budíně.

Sám za sebe hovoří popis znaku, který se oproti jiným německy psaným listinám vykazuje nejednoznačností a neúplným uvedením podstatných skutečností. S českými listinami obecně souhlasí slova předcházející udělení znaku, kdy panovník uvádí, že jej uděluje ze zvláštní milosti. Tuto formulaci jsme nacházeli v listinách, které v naracích neobsahovaly právo, které se později „ze zvláštní milosti“ udělovalo. Zvláštním okolností vydání listiny odpovídá i fakt, že v Budíně existovala expozitura české kanceláře za vlády Jagellonců. Nevydávaly se tam sice písemnosti, které musely být opatřeny velkou panovnickou pečetí, již opatroval kancléř, nicméně Ferdinand I. jej o ni v roce 1526 připravil a ponechal si ji ve Vídni.³⁰⁹ Ferdinand I. se v Uhrách, zejména v Budíně, zdržoval od závěru roku 1527 do března 1528. S panovníkem cestovali i členové jeho

309 Viz např. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 100.

kanceláře, což by vysvětlovalo výskyt majestátní pečeti v Budíně, a tedy možnost vydání majestátu tamní kanceláří.

Na základě uvedených skutečností snad můžeme za původní jazyk listiny pro Horu Svaté Kateřiny označit němčinu. Nevzešla však ze stejné kanceláře jako listina pro Glurns, ale z kanceláře, která mohla mít předchozí zkušenosti s českými zvyklostmi díky návaznosti na propojení Uher a Českých zemí prostřednictvím panovníků z Jagellonské dynastie. Proto v ní snad lze nacházet četnější podobnosti s listinami českými než německými. Pro další potřeby této práce bude tato listina řazena do příslušných pasáží spolu s ostatními německy vydanými privilegii.

Listiny dochované pouze jako velmi zkrácené opisy v původních registrech

Text privilegia se většinou dochoval ve více formách, avšak v případě Radonic, Litenčic, Troskotovic, Chropyně a Prosiměřic jej známe pouze ve formě opisu v registrech. Jak již bylo výše řečeno, do register byly opisovány texty konceptů listin, a proto se zde neobjevují běžně užívané a opakující se formulace. Nicméně znění zmíněných pěti listin byla učiněna v tak úsporné míře, že z nich lze vyčíst většinou pouze udělená práva. Způsob zápisu do register nebyl v těchto případech ojedinělý, neboť obdobně krátce bylo opsáno i privilegium pro Vlachovo Březí z roku 1538. Tato listina se však dochovala ve formě originálu a několika in extenso pořízených opisů. Plnohodnotný rozbor formuláře listin pro tyto lokality je tedy, na rozdíl od Vlachova Březí, vyloučen. Nepovažujeme však za zcela nemožné pokusit se o rekonstrukci alespoň rámcového znění, která by dovolila tyto listiny umisťovat do příslušných skupin v rámci rozboru formuláře. Na základě této rekonstrukce nebudou tyto lokality v rozboru formuláře zmíněny, ale pouze uvedeny ve výčtu lokalit v poznámce pod čarou s přidáním otazníku.

Radonice

Listina pro Radonice byla vydána 21. května 1532. Pro možné srovnání byly vybrány listiny vydané před či po tomto datu, tedy privilegium pro Šlapanice, jež bylo vydáno ve Špýru v pondělí po svatém Františku, tedy 9. října, 1531, a listina pro Třebovice ve středu v den svátku sv. Bonifáce, tedy 7. června, 1532.³¹⁰ Zápisu v registrech bezprostředně předchází znění znakové listiny pro horní úřad v Kutné Hoře, datované v úterý Svatodušní, tedy 21. května, 1532. Právě na předchozí zápis je v případně Radonic často odkazováno. Jasný odkaz

³¹⁰ Obě listiny jsou současně dochovány v plném znění.

na tuto předchozí listinu nacházíme již v nadpise opisu listiny pro Radonice, jenž zní „*Těž v ten rozum dává se erb městečku Radonicům*“. Na něj již přímo navazuje popis znaku ve znění „*totižto štít modrý, v němžto jest /.../*“; heraldická část dispozice listiny pro Šlapanice uvádí: „*/.../ napřed aby měli erb a neboližto pečeť, jmenovitě štít obyčejný žlutý a v něm /.../*“; v listinách pro horní úřad v Kutné Hoře i pro Třebovice je totožná: „*/.../ dáváme erb a neboližto znamení, kterýmž by pečeti mohli, totižto štít červený, v němž jsou /.../*“.³¹¹

Všechny čtyři listiny mají ohlášenu miniaturu. Opis privilegia pro Radonice uvádí: „*/.../ se vidí, jakožto etc. /.../*“; pro Šlapanice: „*/.../ biskupská, tak jakožto všecko /.../*“; pro horní úřad v Kutné Hoře: „*/.../ královská, tak jakožto všecko /.../*“; a pro Třebovice: „*/.../ obkličující, i tak jakožto všecko /.../*“. Naznačené rozdílnosti si vysvětlujeme různým zakončením popisů, která si vyžádala specifickou formu návaznosti při ohlášení malby znaku v listině. Nicméně celá znění této věty se v listinách pro horní úřad v Kutné Hoře a pro Třebovice značně odlišovaly. Znění v listině pro Šlapanice se blížilo listině pro Třebovice.

Listiny pro Horní úřad v Kutné Hoře a pro Šlapanice dále obsahují udělení práva pečeti zeleným voskem, zatímco v listině pro Třebovice se toto právo neuvádí. V opisu pro Radonice zpočátku barvu vosku nenacházíme, avšak písař si patrně později uvědomil svou chybu, když ji uvedl v dataci: „*Dán ut supra voskem zeleným. Léta ut supra xxxii*“.³¹² Před datací se v opisu listiny pro Radonice nachází začátek koroborační formule „*tomu na svědomí /.../*“. V listině pro Šlapanice čteme: „*/.../ tomu na svědomí pečeť naší královskou k listu tomuto přivěsiti sme rozkázali /.../*“; v listině pro horní úřad v Kutné Hoře: „*/.../ tomu na svědomí pečeť naší královskou etc.*“; znění koroborace v listině pro Třebovice doslovně odpovídá listině pro Šlapanice.

Výše uvedené nám dovoluje říci, že listiny pro Radonice a Horní úřad v Kutné Hoře byly téměř totožného znění, které se rovněž do značné míry shodovalo s privilegiem pro Třebovice, a proto můžeme v rozboru formuláře listinu pro Radonice zařadit do stejných skupin, jako bude řazena listina pro Třebovice. Formulář listiny pro Šlapanice se naopak odlišuje.

³¹¹ Text v listině pro Třebovice se liší pouze posledním slovem, které je v jednotném čísle, neboť se hovoří pouze o jedné figurě.

Litenčice

Opis listiny pro Litenčice vydané 6. března 1535 svému úspornému znění patrně „vděčí“ četné agendě v daném okamžiku. Písař ji patrně opomněl opsat, a když si svůj omyl uvědomil, neučinil tak na dalších listech, ale opsal ji do volného místa na foliu 87^v dole, tedy do opisu listiny jiné. Odkaz ve formě „#“ směřoval ještě před další dvě listiny, za konfirmační listinu Vladislava Jagellonského pro ves Vrbovce, kam měla být opsána původně.³¹² Písař využil dosti malého prostoru beze zbytku, přesto však nebylo možné opsat listinu celou. Neodkazuje však na žádné konkrétní znění, jako tomu bylo v případě předchozí listiny pro Radonice, ale pouze k „všeobecnému“ formuláři, což sledujeme již v nadpisu: „*Vysazuje se ves Litenčice za městečko, jakž obyčej jest*“.

Listiny vydané v letech 1533–1535 byly datované ve Vídni; výjimkou jsou privilegia pro Rosice a Litenčice, která byla vydána ve Znojme v rozmezí necelých dvou týdnů na přelomu února a března 1535. Situace v listinách je však diametrálně odlišná. Rosice se již označují jako městečko, které z důvodu zničení privilegií při požáru prosilo o obnovení všech svých práv. V listině pro Rosice není ohlášena malba znaku a figuruje zde barva vosku, kterým směli pečetit. Jedinou podobnost lze spatřovat v úvodu dispoziční části k trhu a jarmarku, která začíná v obou případech slovem „*přitom*“. Přestože vydání listin proběhlo na jednom místě v rozmezí dvou týdnů, nepodařilo se prokázat podobnost jejich formuláře.

Bylo tedy nutné najít obsahově podobnou listinu v dané době.

Přibližně půl roku před listinou pro Rosice panovník vydal ve Vídni znakové privilegium Dambořicím. V případě Dambořic i Litenčic došlo k povýšení vsi na městečko – v salbuchu je opis pro Dambořice nadepsán podobně jako pro Litenčice „*Vysazuje se ves Dambořice za městečko*“. Heraldická část dispozice, která předchází popisu znaku, začíná v obou případech shodně „*/.../ napřed aby jměli erb neboližto pečť, jmenovitě štít /.../*“. Věta ohlašující malbu znaku navazovala v obou případech odlišně, nicméně příčinu spatřujeme v odlišném způsobu zakončení popisu znaku. V listině pro Dambořice čteme: „*/.../ tři štrychy černé, tak jakž to všecko /.../*“, v listině pro Litenčice: „*/.../ vzhůru stojící, jakožto všecko /.../*“. Velmi podobné jsou i pasáže, v nichž se dávají týdenní a výroční trhy. Vezmeme-li v úvahu styl všech osmi dříve vydaných dochovaných listin Ferdinanda I., můžeme nejvíce shod najít právě v listině pro Dambořice. Není přitom bez zajímavosti, že se tato listina až na drobné odchylky doslovně shoduje se zněním listiny pro Šlapanice.

312 Listina totiž nebyla do Salbuchu opsána organicky podle sledu vydaných písemností, což později písař vynahradil tím, že ji doplnil tam, kde by měla správně být. Z důvodu nedostatečného prostoru však nemohla být opsána v celistvosti.

(Kokory), Troskotovice a Chropyně

Ferdinand I. vydal 8. července 1535 znaková privilegia pro vsi Kokory, Chropyni a Troskotovice, jež současně vysadil za městečka. Opisy v salbuchu byly zapsány ve sledu vydání listin, avšak došlo k jejich neúměrnému zkrácení. Opis pro Kokory figuruje na prvním místě, proto je nejobsáhlejší a má nejvyšší vypovídací hodnotu. Je nadepsán slovy: „Vysazuje se Ves Kokory řečená za městečko, jakž obyčej jest“. A pokračuje slovy: „Napřed aby jměli erb a neboližto pečť, jmenovitě štít /.../“. Následující opis listiny pro Troskotovice zní: „Item v táž slova vysazuje se ves Troskotovice za městečko. Totižto aby jměli štít /.../“; a pro Chropyni: „Těž vysazuje se ves Chropyně za městečko. Totižto štít /.../“.

Důležitými spatřujeme zejména slova „jakž obyčej jest“ v nadpisu opisu listiny pro Kokory. Nejen že tato všeobecná zkratka odkazuje na běžnou formu listin, ale zejména nás vrací ke znění opisu listiny pro Litenčice. Podíváme-li se blíže na tyto dva opisy, najdeme celou řadu shodných formulací, například ohlášení malby znaku v listině, navazující udělení trhů i samotný závěr opisu před datací.

Listina pro Kokory se dochovala ještě ve formě neověřeného opisu a zároveň překladu do německého jazyka, jenž byl vyhotoven patrně v 19. století, v plném znění. Pokud jsme se tedy výše vyslovili k podobnosti znění listin pro Litenčice, Šlapanice a Dambořice, bylo možné porovnat znění plného opisu pro Kokory s listinami pro Šlapanice a Dambořice. Skutečně se v nich nachází mnoho společných prvků, například sled formulí i jejich stylizace. Pro volbu stylizace tedy v těchto listinách kromě časového či teritoriálního hlediska hrálo důležitou roli zejména hledisko obsahové. Listiny pro Troskotovice a Chropyni tedy můžeme více či méně ztotožnit s listinou pro Kokory, potažmo listinami pro Litenčice, Šlapanice a Dambořice.

Prosiměřice

Poslední velmi zkrácený opis, který je současně jediným pramenem, náleží listině pro Prosiměřice, vydané 19. září 1540.³¹³ Opis v salbuchu začíná nadpisem ve znění: „Vysazuje se ves Prostoměřice za městečko“. Text zprvu pokračuje stejně jako jiné nezkrácené listiny, avšak jen po konec narace. Další znění listiny tvoří

313 Opis v registrech: „Vysazuje se ves Prostoměřice za městečko. My Ferdinand etc. Oznamujem tímto listem všem, že sme od urozených Karla a Sazimy Zajímačův bratří z Kunštátu na Jevišovicích, věrných našich milých prošení, abychom ves jeho (sic!) jménem Prostoměřice za městečko vysaditi a znovu vyzdvihnúti i také některými dalšími milostmi a svobodami obdařiti ráčili, k jejichžto prosbě etc. Sequitur ut in forma superiori. Erb neboližto pečť, aby měli zajíc v zeleným poli. Trh téhodní, aby byl v úterý. K tomu se jim daly dva jarmarky, jeden na svatého Jakuba a druhý na Květnú neděli. Tomu na svědomí etc. Dán v Brně v pondělí před svatým Matoušem apoštolem Božím, léta etc. XI.“.

jednotlivé formule omezené na pouhá práva ve formě výčtu. Věty tedy nejsou psány za sebou jako v předchozích případech, ale vždy na novém řádku.

Před privilegiem pro Prosiměřice panovník vydal dvě listiny: 17. září pro Cehnice a 18. září pro Opatov. Patrně pro četnost agendy nebyla listina pro Opatov do register zapsána za listinu pro Cehnice, tedy před listinu pro Prosiměřice, ale právě až za zkrácený opis listiny pro Prosiměřice. Na opis listiny pro Cehnice se odkazuje úvod dispozice v listině pro Prosiměřice, kde se uvádí: „*K jichžto prosbě etc. Sequitur ut in forma superiori*“.

Znění listin pro Cehnice a Opatov je téměř doslova shodné, což je určující pro celkový formulář listiny pro Prosiměřice, a to díky přímému odkazu na listinu pro Cehnice v registrech. Listiny, jimiž obdržely znak Cehnice, Opatov a Prosiměřice tedy lze označit za shodné.

Problematika listin pro Chrastavu

Chrastava obdržela celkem čtyři listiny. V roce 1568 vydal první z nich Jiří Mehl ze Střelic. Nejdříve vypočítal práva, která Chrastavě udělili předchozí majitelé pánové z Donína, a následně je potvrdil. Mezi nimi zmiňme výslovně výroční a týdenní trh, avšak bez uvedení termínů, v nichž se měly konat. Posléze umožnil šenkování piva a vína a polepšil znak. Nejdříve popsal znak starý: „*/.../ in einem bloen feldt ein weyß Hirschhorn vber Zwerch in einem schilt /.../*“, tedy v modrém poli stříbrný jelení paroh napříč, který užívali od starých časů, a poté popsal znak polepšený: „*/.../ vber solchem Hirsch horn ein Silber Weisse Lilge vnnd derunder auch dergleichen Lilia fuhren n /.../*“ – nad takový jelení paroh stříbrnou lilii a pod něj také takovou lilii, s uvedením pečetního opisu; nakonec potvrdil veškeré cechy a řemesla.

Druhou písemností je text³¹⁴ v literatuře nezmiňované listiny Maxmiliána II. datované 2. května 1570. V naraci se říká, že Jiří Mehl ze Střelic prosí panovníka o potvrzení od starodávna drženého výročního trhu, který se vždy konal v sobotu před svátkem sv. Vavřince, a týdenního trhu v každý čtvrtek. Nakonec prosil o potvrzení znaku a pečeti, aniž by byl uveden popis. Císař posléze generálně potvrdil pouze trhy. V textu se sice uvádí i pečeť, ale toto slovo bylo přeškrtnuto. Dále uvedl, že potvrzuje a znovu dává výroční a týdenní trh a výroční dobytčí trh v sobotu před svátkem sv. Jana Křtitele, a dal znak. Znění však obsahuje dva popisy znaku, z nichž jeden byl organickou součástí textu a později přeškrtnutý (v citaci jej zvýrazníme podtržením), a druhý byl přiložen na samostatném listu papíru. Popis znaku, který byl organickou součástí textu, patřil polepšenému znaku z roku 1568: „*Ir alt habendes Insigl oder Statt Wappen nicht allain wie obge-*

314 Záměrně na tomto místě neuvádíme formu dochování, neboť k ní dospějeme níže.

melt bestetigt Sondern auch zum tail verneuet vnd gebessert, also das Sy nun hinfüran vnnd in Zuekhunfftigen Zeiten in dem vorernennnten Plauen oder Lasurfarben schildt ab vnnd unten darInnen nach der Zwerch erscheinenden weissen oder Silberfarben hirschhorn weisse oder Silberfarbene Lilien furen vnnd zu Irem gemainen Insigl gebrauchen sollen vnd mügen /.../“. Popis na samostatném listu papíru zněl: „/.../ ain gantz Plaw oder Lasurfarben Schilt, im grundt desselben ain gruener Perg oder Puhel darauf ain furwerts stehender weisser Schwann mit außgepraitten flüglen vnd in yeder derselben nach der lenng in mitte ain Plawer strich, dar Inn drey nacheinander stehende weisse oder Silberfarbe Lilien vnd durch den Schnabel ain gelben oder goldfarbe Stral in der mitte in sinen Schnabl uber zwerch das vordertail desselbige Strals fur sich gekhert haltendt ersheint /.../“ a jeho součástí byla i značka odkazující za začátek přeškrtnutého popisu. Udělený znak si směli dát na pečeť s uvedeným opisem. Poslední částí dispozice je povolení pečetit červeným voskem.

V roce 1574 Maxmilián II. polepšil znak na prosbu Jiřího Mehla ze Střelic. Starý znak se popisuje v rámci samotného polepšení: „*Stadt wappen, welches vor diesen ist gewessen Ein weiss hirschhorn in einem blauen felde uber zwerch gebesert vnd anstadt dess blauen feldes Einen gantz blauen oder lasurfarben schildt im grunde deßselben einen grünen bergk oder bühl drauf ein furwerts stehenden weissen schwan mit zugethanen fligeln, vnd in seinen schnabel ein goldt gelben strahl, in der mitten uber zwergck daß fordere theil des selbigen Strahls fur sich gekehrt haltende erscheinende /.../“.* Na této listině můžeme za nejzajímavější označit právě problematiku znaku, neboť panovník za původní znak neoznačil ten z roku 1568 a ani Mehlův z roku 1570, nýbrž znak nejstarší, jehož městečko užívalo před rokem 1568. Polepšení se podobalo znaku, který byl v roce 1570 napsán na samostatný list papíru. Následně panovník vysadil dva výroční trhy, jeden na sobotu před svátkem sv. Jana Křtitele a druhý na sobotu před svátkem sv. Vavřince, týdenní trh ve čtvrtek a povolil pečetit červeným voskem.

Poslední listinu vydal Rudolf II. v roce 1581, opět na prosbu Jiřího Mehla ze Střelic. Došlo pouze k polepšení znaku a potvrzení práva pečetit červeným voskem. V dispozici se popisuje i starý znak: „/.../ *ein gantz plawer oder Lasurfarber schildt, im grunnd desselben ein grüner Perg oder Püchel, darauf ein fürwerts stehender waißer Schwan mit zugethanen flügeln vnd inn seinem Schnabel ain gelben oder goltfarben Stral inn der mitten uber zwerch das vorder thail deßselben Strals für sich gekert halttend erscheint /.../“.* Nový znak měl podobu: „/.../ *ain Plauen oder Lasurfarben Schildt vnnd inn demselben vom grundt biß auf die mitten aine von werklen oder Quaderstücken aufgefurte Mauer mit ainem offnen Thor vnnd von ainander aufgethanen flügeln vnnd inn mitten des Thors zwo Kratzen oder Hawen mit gelben stilen Creutzwaiss iberainander geschrenckt, auf der Mauer zwo zinen vnnd inn Yetweder derselben ain rundesschisloch, mitten aber zwischen den Zinen ain Gruner Schilff, darauss entspringgen zwo braune Moskolben vnnd zwischen denselben auf dem*

schilf erscheint ein Schwan seiner natürlichen farb mit zugethanen flügeln vnnd inn seinem schnabl ainen gelben oder goltfarben Straal haltennde zu oberst inn dem Schildt vor ein Plaues vnnd hinnder dem Schwan ain Rottes Posthorn /.../. Jako starý znak byl tedy v této listině popsán ten, jenž udělil Maxmilián II. v roce 1574.

Nejvíce otázek vyvolává text z roku 1570, zejména vyškrtnutí popisu a jeho nahrazení, a proč Maxmilián II. v roce 1574 jako původní znak popsal pouze modré pole se stříbrným jelením parohem. Panovník nevzal v potaz ani listinu Jiřího Mehla ze Střelic z roku 1568 ani listinu svou, vydanou o dva roky později. Dle obvyklých zvyklostí by totiž měl být v roce 1574 jako starý znak popsán ten, jenž se nachází na samostatném listu papíru dokumentu z roku 1570. Část textu dokumentu je přeškrtnutá. Pokud ji obnovíme, můžeme předpokládat, že Jiří Mehl ze Střelic v roce 1570 kromě potvrzení trhů prosil i o potvrzení znaku, který se následně v naraci nepopisoval.³¹⁵ Panovník v dispozici nejdříve potvrdil hromadně všechna práva, aniž by je blíže konkretizoval.³¹⁶ následně vypsál termíny trhů a popsal znak. Tento popis se shoduje s polepšením Jiřího Mehla ze Střelic z roku 1568, tedy jelení paroh se dvěma liliemi. Konečně povolil znak užívat na pečetích s autentickou platností a dal právo pečeti do červeného vosku. Tato listina pravděpodobně nebyla nikdy vydána. Navzdory tomu bude písemnost z roku 1570 zařazena do registáře a zahrnuta do dalšího výkladu jako koncept, jež budeme z čistě stylistických důvodů na několika místech označovat jako listinu.

Listina Rudolfa II. pro Hrádek nad Nisou

Odborná literatura považovala za okamžik udělení znaku Hrádku nad Nisou rok 1581 a kladla jej do souvislosti s trhovými privilegii, která město obdrželo v únoru tohoto roku.³¹⁷ Až do roku 1985 vycházela pouze z „tradice“, neboť nezaznamenávala žádný pramen, který by mohl udělení znaku potvrdit. J. Čarek uvedl, že městečko dostalo znak *„podle tradice r. 1581 od císaře Rudolfa II., privilegium bylo však zničeno při požáru radnice. /.../ Dnes se však podařilo najít starý opis popisu znaku podle původního privilegia, kde je znak popsán odchylně. Nejen sloh tohoto popisu, nýbrž i popsaná forma s orobincem, správně odvozená od erbů Mehlů, svědčí o správnosti opisu a také o správné podobě.“*³¹⁸ Stanislav Kasík se ve svém příspěvku vyjádřil ve smyslu nevěrohodnosti dokumentu jakožto pramene.³¹⁹

315 V textu došlo k vyškrtnutí prosby práva o potvrzení pečeti.

316 I z této pasáže byl vyškrtnut znak.

317 Viz např. RUDA, V. a kol: *Znaky*, s. 61; či ŠTŮVÍČEK, J.: *Znaky*, s. 101–102.

318 ČAREK, J.: *Městské znaky*, s. 157.

319 KASÍK, Stanislav: *O historickém znaku města Hrádku nad Nisou*. Genealogické a heraldické listy 35(1), 2015, s. 91.

Celý text erbovní listiny Rudolfa II. pro Hrádek nad Nisou se nedochoval. Onen Čarkem zmiňovaný „*opis popisu znaku*“ je skutečně uložen v jím citovaném fondu Stará manipulace v Národním archivu mezi ostatními dokumenty, které se však ke znaku nevztahují.³²⁰ Ve stejné době vydal panovník i znakové privilegium pro Chrastavu. Jeho koncept se dochoval a není bez zajímavosti, že popis znaku se v něm nenachází přímo v textu, nýbrž na volně přiloženém listě papíru. První významnější zajímavosti si můžeme všimnout již v nadpise konceptu listiny pro Chrastavu, respektive popisu znaku, v němž se uvádí: „*Des Stadtlis Kratze Grotta*“, přičemž slovo „*Grotta*“ je přeškrtnuto a slovo „*Kratze*“ dopráno později. Nejen tato cenná chyba písaře, ale i další okolnosti jako shoda písma a kancelářských poznámek, vypovídají nejen o tom, že se jedná o validní archivní pramen, ale současně o část jinak nedochovaného konceptu listiny. Otázkou zůstává, zda mohl být sepsán pouze jeden koncept (pro Chrastavu) a k němu existovaly dva popisy znaku – Chrastavy a Hrádku nad Nisou. O konečném pořadí bychom již spekulovali. Nicméně z důvodu dochování celého znění konceptu pro Chrastavu jsme jej v registáři i celé práci předřadili listině pro Hrádek nad Nisou.

6.2.2 Formulář panovnických znakových privilegií

V heraldické literatuře lze obecně nalézt informace o neměnnosti formuláře znakových privilegií, avšak dosud nebyl proveden řádný a podrobný výzkum, který by tuto domněnku mohl potvrdit, nebo zamítnout. Můžeme se odvolat pouze ke studii Michala Fialy o erbovních listinách z předbělohorského období, jež byly vydány pro fyzické osoby a dochovaly se ve formě opisů v registrech.³²¹ Pouze orientačně lze přihlídnout i ke studiím Josefa Macka a Jana Heřmana o kancelářích Vladislava³²² a Ludvíka³²³ Jagellonských. Formuláře se však oba autoři dotýkají okrajově a erbovní listiny pouze zmiňují jako jeden z druhů výstupů kancelářské produkce.

V následujícím rozboru formuláře panovnických znakových privilegií budeme hledat odpovědi na otázku, zda mohl existovat určitý vzor či více vzorů, kterých by jakožto celku mohl stylizátor užít. Sledovat budeme zejména, zda na sebe jednotlivé formule navazovaly a nakolik byl formulář panovnických listin konzistentní. Formuláři ostatních vydavatelů bude věnována pozornost, avšak

320 Národní archiv, Stará manipulace, sg. P106, H/41. Ostatní dokumenty se vztahují k udělení dvou jarmarků a týdenního trhu, o jejichž udělení panovníka prosil Jiří Mehl ze Střelic.

321 FIALA, M.: *Tři studie*, s. 8–19.

322 MACEK, J.: *O listinách, listech*, s. 45–122.

323 HEŘMAN, J.: *Kancelář*, s. 89–109.

pro malý vzorek dochovaných exemplářů se bude jednat spíše o informativní přehled.

Rozbor formuláře se bude řídit několika pravidly. Panovnické listiny budou rozděleny nejdříve podle formulí a teprve poté podle jednotlivých panovníků. Privilegia panovníků dále dělíme na listiny vydané v českém a německém jazyce, a to pro jejich vzájemnou odlišnost; obdobný způsob mohl být zvolen i pro listiny olomouckých biskupů. Privilegia vydaná šlechtou pocházela z více kancelářů a současně se nedochoval jeden větší soubor těchto listin od jednoho vydavatele, a proto se tyto listiny budou dělit nejdříve podle vydavatelů a poté podle formulí.

Listiny budou zpravidla řazeny sestupně na základě podobností, které obsahují. Listiny, které se nepodobají nebo vykazují určité zvláštnosti, řadíme dle chronologického pořádku.

Kromě výše zmíněných „problematických“ listin ještě upozorníme na dvě listiny pro Bělčice, které obdržely potvrzení svých výsad v roce 1549 (dochováno ve formě opisu v registrech) a poté v roce 1556 (dochováno v originále). Text obou listin se téměř doslovně shoduje, a proto budou Bělčice uváděny vždy jen jednou. Rozdíl v dochovaném textu je existence nezkrácených pasáží v originální listině a formulace určující termín výročního trhu.

6.2.2.1 Intitulace

Intitulace – listiny vydané v českém jazyce

Ferdinand I.

Intitulace listin Ferdinanda I. měla po celé období takřka neměnnou formu. Její součástí byla devoční formule „z *Boží milosti*“ vždy uvedená za jménem panovníka, po níž následovaly jeho nejdůležitější tituly. Nejstarším dochovaným pramenem, který obsahuje plnou intitulaci, je opis listiny pro Šlapanice z roku 1531: „*My Ferdinand z Boží milosti římský král, po všechny časy rozmnožitel Říše a uherský, český, dalmátský, chorvátský etc. král, infant v Hispánii, arcikníže rakouský, markrabě moravský, lucemburské a slezské kníže a lužický markrabě etc.*“.

Jedinou změnu lze zaznamenat v privilegiu pro Vémyslice z 5. srpna 1556, v němž se Ferdinand I. tituluje římským císařem. Navzdory tomu je v privilegiu pro Vlachovice, které bylo vydáno pouze o pět dní později, titulován opět jako římský král, stejně tak v privilegiích pro Bělčice (19. září 1556) a Doubravici nad Svitavou (14. srpna 1557).³²⁴ V listině pro Dobrovici z 21. ledna 1558 se tituluje

³²⁴ Listina pro Dolní Dobrou Vodu z 5. dubna 1557 se dochovala pouze jako opis v originálních registrech, kde byla intitulace zkrácena.

jako římský císař; ostatní znění intitulace zůstalo stejné. Kolísání v intitulaci patrně zapříčinil fakt, že až do roku 1558 Ferdinand I. neměl na tento titul právní nárok, neboť proti němu vystupoval papež Pavel IV. Císařem se oficiálně stal právě až v roce 1558, korunován 14. března. Privilegium pro Dobrovici, v němž lze sledovat poprvé pevně zakotvený titul římského císaře, je datováno 21. ledna 1558. Ferdinand si tedy již touto dobou musel být jistý, že na volebním sněmu, který se konal v únoru, obhájí své pozice. Jednalo se však o titul nárokovaný, neboť první listinou našeho souboru, v jejíž intitulaci se uvádí „*volený římský císař*“, je listina pro Mikulovice ze 14. prosince 1558. Otazníky se vznášejí nad listinou pro Vémyslice, kde se jako římský císař tituloval již o půl druhého roku dříve.

Maxmilián II.

Maxmilián II. byl od počátku titulován voleným císařem Svaté říše římské; intitulace v jeho listinách až na drobnosti vypadala stejně jako u Ferdinanda I. Jedinou markantní změnu zaznamenáváme ve vypuštění prázdného titulu infanta v Hispánii, který držel výhradně jeho otec. V dochovaných originálech či plných opisech můžeme vidět intitulaci v totožné podobě v privilegiích pro Hustopeče, Libáň a Říčany: „*My Maximilian druhý z Boží milosti volený Římský císař, po všechny časy rozmnožitel Říše a uherský, český, dalmátský, charvátský etc. král etc., arcikníže rakouské, markrabě moravský, lucemburské a slezské kníže a lužický markrabě etc.*“. V listinách pro Chřibskou, Všeruby a Kašperské hory není uvedena zkratka etc. za slovem král; listiny pro Maršovice a Lochovice neobsahují ani etc. před slovem král.

Rudolf II.

Rudolf II. používal stejnou intitulaci jako Maxmilián II. V dochovaných originálech či celých opisech, které evidujeme pro Heřmanův Městec, Bystřici nad Pernštejnem, Sobotku, Jívovou, Vilémov, Dolní Bousov, Lovosice a Bor, se dochovala v tomto znění: „*My Rudolf druhý z Boží milosti volený Římský císař, po všechny časy rozmnožitel Říše a uherský, český, dalmátský, charvátský etc. král etc., arcikníže rakouské, markrabě moravský, lucemburské a slezské kníže a lužický markrabě etc.*“. Pouze v listinách pro Jedovnice, Svitávku, Hostouň, Chudenice, Polešovice a Poběžovice není uvedeno et cetera za slovem král.³²⁵ Zajímavým způsobem byla napsaná intitulace v listině pro Hostouň, v níž za slovem Charvátský následuje zkratka etc. a slovo král je napsáno velkými písmeny a proložené, tedy „*K R A L*“.

³²⁵ Nejedná se o žádnou zvláštní změnu, která by se udála od určitého okamžiku, ale způsob psaní intitulace v tomto ohledu kolísal po celé období vlády Rudolfa II.

Matyáš II.

Matyáš II. vydal v českém jazyce pouze jednu listinu, a to pro Kladruby; intitulace se neliší od předchozích: „*My Matyáš z Boží milosti volený Římský císař, po všecky časy rozmnožitel Říše a uherský, český, dalmátský, charvátský král, arcikníže rakouské, markrabě moravské, lucemburské a slezské kníže a lužický markrabě*“.

Intitulace – listiny vydané v německém jazyce

Ferdinand I.

Nejstarší německy psanou listinu z našeho souboru vydal Ferdinand I. pro Horu Svaté Kateřiny v roce 1528. Text této listiny se však dochoval pouze ve formě prostého opisu, v němž došlo ke zkrácení intitulace na pouhé jméno panovníka. První listina, v níž lze sledovat celé německé znění intitulace, byla vydána pro Jáchymov v roce 1546. Začíná uvedením panovníkova jména, následuje devoční formule a poté pokračuje intitulace: „*Wir Ferdinand von Gottes genaden Romischer Kunig, zu allen zeitten merer des Reichs, in Germanien, zu Hungern, Behaim, Dalmatien, Croatien vnnd Sclauonien Kunig, Innfannt in Hyspanien, Ertzhertzog zu Osterreich, Hertzog zu Burgunndi, Marggraue zu Merhern, Hertzog zu Lutzenburg vnn Slesien, Zu Brabant, zu Steyr, Kernndten, Crain, Wirtemberg vnnd Degkh etc. Furst, Zu Schwaben Marggraue, zu Lausitz etc. Gefurster Graf zu Habsburg, in Tirol, zu Pfierdt, zu Khiburg vnnd Zu Gortz etc. Lanndtgraff Jnn Ellsaß, Marggraue des Heiligen Romischen Reichs ob der Enns vnnd Zu Burggaw, Herr auf der Wynndischen march, Zu Portenaw vnnd Salms*“.

Při srovnání s intitulací v česky psaných listinách vidíme, že české listiny obsahují pouze tituly nejvýznamnější a zároveň relevantní pro země Koruny české. V německých listinách jsou jmenovány i říšské tituly. Odlišuje se pouze intitulace listiny pro Horní Blatnou. Její začátek je obvyklý, ale ukončuje ji titul lužického markraběte, přičemž došlo k vynechání některých titulů předchozích (Zu Brabant, zu Steyr, Kernndten, Crain, Wirtemberg vnnd Degkh etc. Furst, Zu Schwaben Marggraue). Po roce 1556, respektive 1558, kdy se Ferdinand I. stal římským císařem, se přirozeně změnila i příslušná část intitulace: „*von Gottes genaden erwelter Romischer Kaiser*“; jmenovitě se jedná o listiny pro Loket, Horu Svatého Šebestiána a snad i Město Albrechtice.

Jedinou německou a v originále dochovanou listinou, která byla vydána před rokem 1558, tedy Ferdinandovou císařskou korunovací, a na níž bychom mohli sledovat pečeť, je listina pro Jáchymov. Typově se jedná o týž typář, který byl užíván pro česky psané listiny. Obdobně z císařského období, kde je prvním

německy psaným originálem listina pro Loket z roku 1561, vidíme pečeť totožnou s pečetí, která byla přivešena k českému privilegii pro Žihli z roku 1559.

Maxmilián II.

Maxmilián II. užíval titul voleného římského císaře od počátku; znění intitulace odpovídá Ferdinandovým listinám z císařského období, tedy po roce 1558. V listině pro Chabařovice z roku 1571 chybí titul krále ve Slavonii a zároveň došlo k vynechání stejných titulů jako v listině Ferdinanda I. pro Horní Blatnou; intitulaci uzavírá titul lužického markraběte: „*Wir Maximilian der Ander von Gottes gnadenn Erwölter Römischer Kayser, zue allen Zeiten Mehrer des Reichs In Germanien Zue Hungern, Behmen, Dalmatien, Croatien etc. König, Ertzhertzog zue Osterreich, hertzog In burgundi, Marggraff Zu Mehren, hertzog zue Luczenburg vndt in Schlesien, Marggrawe Zue Lausitz /.../*“.

V opise privilegia pro Chrastavu z roku 1574 byla intitulace zkrácena znatelněji, neboť končí titulem rakouského arcivévody. Koncept listiny pro Chrastavu z roku 1570 obsahuje pouze jméno panovníka.

Rudolf II.

Intitulace znakových privilegií Rudolfa II. se shoduje s listinami Maxmiliána II. Pouze v listině pro Rudolfovu sledujeme intitulaci oproštěnou o říšské tituly, která tak více či méně odpovídá zkrácené intitulaci Maxmiliána II. citované výše: „*Wir Rudolff der Ander von Gottes Genaden Erwölter Romischer Khayser, Zu allen Zeiten mehrer deß Reichs Jn Germanien, Zu Hungern, Behem, Dalmatien, Croatien etc. Khunig, Erzherzog Zu Esterreich, Marggraff in Mähren, Herzog Zu Lutzenburg, vnnd Jn Schlesien, Marggraff zu Lausitz /.../*“.

Došlo tedy k vynechání stejných titulů jako v listině Ferdinanda I. pro Horní Blatnou. V této podobě se intitulace více podobá českým listinám.

Matyáš II.

Opis listiny pro Výsluní nabízí pouze jméno panovníka. Celé znění intitulace v listině pro Loučnou pod Klínovcem odpovídá nejčastější podobě citované u Ferdinanda I.

Intitulace – dílčí shrnutí

Forma intitulace byla téměř neměnná, neboť jediné změny, které reflektovala, souvisely s Ferdinandem I., respektive jeho korunovací římským císařem v roce 1558, a titulem španělského infanta, jenž se vázal výhradně k jeho osobě. Znění českých a německých intitulací se značně liší, neboť české se omezují pouze na tituly důležité či relevantní pro české země, zatímco německé obsahovaly i tituly říšské. Výraznějších podobností napříč časovým spektrem si všímáme ve znění příslušné pasáže v listinách Ferdinanda I. pro Horní Blatnou z roku 1555, Maxmiliána II. pro Chabařovice z roku 1571 a Rudolfa II. pro Rudolfovo z roku 1585.

6.2.2.2 Promulgace

Promulgace – listiny vydané v českém jazyce

Promulgace začíná v listinách všech čtyř panovníků vždy slovy „/.../ oznamujem tímto listem všem /.../“, poté následuje narace uvozená většinou spojkou, „že“, eventuálně „jakož“.

Promulgace – listiny vydané v německém jazyce

Ferdinand I.

Forma uvedení listiny ve všeobecnou známost se na drobné odchylky ve stylu psaní jednotlivých slov neměnila: „/.../ bekenen offentlich mit diesem Brieff vnnd thun kunndt allermeniglich /.../“. Rozdíly vykazují pouze privilegia pro Horu Svaté Kateřiny: „/.../ thuen kund vor Jedermänniglichen /.../“; a pro Horní Blatnou: „/.../ bekennen fur uns vnd unser Erben vnnd nachkhummende khunige zu Behaim offenndtlich mit disem brief von Menigelig /.../“.

Maxmilián II.

Promulgace v konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 a v listině pro Chabařovice z roku 1571 postrádá oproti nejčastější formě listin Ferdinanda I. slova „mit diesem Brief“: „/.../ bekennen offentlich vnnd thuen khundt mennigelig /.../“. V listině pro Chrastavu z roku 1574 se uvádí: „/.../ thun kund vnd zu wissen allmänniglichen unser Königreiche /.../“.

Rudolf II.

Ve znakových privilegiích Rudolfa II. lze nalézt celkem tři způsoby formulování promulgate. První byla užita v listinách pro Liberec, Chrastavu, Rumburk a Jiřetín pod Jedlovou vydaných v letech 1577–1587 a ztotožňuje se s listinami Maxmiliána II. pro Chrastavu z roku 1570 a Chabařovice: „/.../ bekennen offentlich und thun khundt meniglich /.../“.³²⁶

Druhou, již stylizátor rozšířil o výslovné uvedení listiny, tedy tak, jak ji obsahovala promulgate většiny listin Ferdinandových, obsahují listiny pro Oloví, Adamov, Mikulov a Ostrov z let 1594–1604: „/.../ bekhennen offentlich mit disem Brieff vnnd thuen khundt allermenniglich /.../“.³²⁷

Třetí, nejobsáhlejší, lze nalézt pouze v listině pro Rudolfovo. Podobá se nejvíce promulgaci v listině Ferdinanda I. pro Horní Blatnou: „/.../ bekhennen für vnnß, unser Erben und nachkhommendte König zu Behem Offentlich mit diesem Brieff vnd thuen Khundt meniglich /.../“.

Matyáš II.

Obě listiny jsou ve známost uvedeny stejnou větou jako většina listin Ferdinanda I. a listiny pro Oloví, Adamov, Mikulov a Ostrov, které vydal Rudolf II.: „/.../ bekhennen offentlich mit disem Brieff vnnd thuen khundt Allermenniglich /.../“.

Promulgate – dílčí shrnutí

Zatímco promulgate v česky vydaných listinách měla po celé období u všech čtyř panovníků neměnnou formu, v německých privilegiích bylo možné zaznamenat dvě hlavní znění, lišící se namnoze výslovným uvedením, či neuvedením „listu“ a užívané všemi čtyřmi panovníky, a poté znění zcela odlišné, jež se uplatnilo pouze v listinách Ferdinanda I. pro Horu Svaté Kateřiny a Horní Blatnou, listině Maxmiliána II. pro Chrastavu z roku 1574 a listině Rudolfa II. pro Rudolfovo.

6.2.2.3 Arenga

Česky psané listiny našeho období arengu neobsahují. Z německy psaných listin vydaných Ferdinandem I. nebyla zahrnuta do listin pro Horu Svaté Kateřiny a Horní Blatnou. Ze tří německy psaných listin Maxmiliána II. se arenga

³²⁶ Citace pochází z listiny pro Liberec.

³²⁷ Citace pochází z listiny pro Oloví.

nevyskytuje ani jednou a z četných privilegií Rudolfa II. se nachází pouze v listině pro Ostrov.

Listiny Ferdinanda I.

Arenga volně navazuje na promulgaci. V listinách pro Jáchymov, Přísečnici, Horní Slavkov, Krásno, Loket a Město Albrechtice má totožnou formu, přičemž se liší pouze způsob psaní jednotlivých slov: „/.../ wann die hohe Romischer kuniglicher wird durch ir volkommen wesen /: gleich als die Sunn das erdt rich :/ aller mennschen stannd vnnd wird erleuchtet vnnd je mitliglicher sie ir gnad vnnder die iren austailenn Jemer die glori Jrs erleuchtenn Cron erhebt vnnd ausgepraitt wirdet. Vnnd so wir dann aus derselbenn Hohe Vnnd kuniglichen wirdigkait dartzu wir durch schickunng des Allmechtigen Gottes kummen vnnd gekront; auch anngepornner guete vnnd milltigkait alltzeit genaigt sein aller vnnd Jegli[che]r vnnserer vnnderthanen vnnd getrewen Eer wurde nutz vnnd pesstes zu furdern vnnd zubetrachtenn. So ist doch vnnser kuniglich gemuet villmer bewegt vnnd begirlicher denen vnser Kunigliche genad zu ertzaigen vnnd mit zu tha[ilen s]o mittugenden vnnd redlichem verhallten beruembt /.../“.³²⁸

V listině pro Kralupy u Chomutova se nachází až druhá polovina formule, v pozměněném znění: „/.../ Wie woll wir auß khuniglicher höhe vnd Wirdikheit deren vnns der Almechtig Gott nach seynem Gottlichen willen gesetzt dartzu auß angeborner guete altzeit genaigt sein aller Vnnd Jeglicher Vnnserer Vnderthanen vnd getrewen Eer [Nutz] vnd Pestes zu furdern vnd zubetrachten. So ist doch vnnser Khuniglich gemueth mehr bewegt vnd begirlicher denen vnnser Khunigliche gnad zuertzeygen vnd mittzutheylen, so mit redlichem halten beruchtigt /.../“.

Arenga v listině pro Horu Svatého Šebestiána byla zkrácena ještě více, nemá již tak slavnostní formu a od ostatních se odlišuje: „/.../ Nachdeme Wir aus angebohrner Kaiserlichen Milde und Tugend Je und allezeit geneigt Unsere und Unserer Kron Böheim getreue Unterthanen in Tägliche Besserung zu befördern und Gedeye, ihrer Nahrung aufs gnädigst und vätterlichst zu vorsorgen /.../“.

Listina Rudolfa II. pro Ostrov

Listina pro Ostrov se v mnoha ohledech liší od ostatních, které tento panovník vydal. První zásadní rozdíl lze spatřovat právě v existenci arengy, která je téměř totožná s výše uvedenou arengou v listině Ferdinanda I. pro Kralupy u Chomutova: „/.../ Wie woll wir auß Kayserlicher vnnd königlicher höhe vnnd Würdigkheit darein vnß der allmechtige nach seinem göttlichen willen gesetzt darzue auß angeborner

³²⁸ Citace pochází z listiny pro Jáchymov.

gütte vnnd mildigkheitt iederzeit geneigt sein aller vnnd iedlicher vnser Vnterthanen vnnd getreuen Ehr würde nutz vnnd bestes zubeförderen vnnd zubetrachten. So ist doch vnser Kayser vnnd Kunigkliches gemütt mehr gewogen vnnd begierlich denen Vnser Kayser vnnd Kunigkliche gnadt zuerzeigen vnnd mittzutheilen, so mitt thugenden vnnd redlichen verhlaten berhümbt seind /.../“.

6.2.2.4 Narace

Při srovnání s intitulací a promulgací je třeba naraci listin našeho souboru označit za formuli velmi složitou a značně diferencovanou. Pro celé období lze předeslat, že po promulgaci následuje spojka „že“ nebo „jakož“ podle povahy navazujícího textu, dále označení přímluvce za vydání listiny a uvedení, o jaká práva a výsady panovníka prosí. Právě podle způsobu, jakým došlo k výčtu práv, o něž bylo usilováno, jsme dospěli ke čtyřem možným stylům koncipování naracní formule, jichž bude později využito i ve výkladu o dispoziční formuli.

Narace – listiny vydané v českém jazyce

Ferdinand I.

I. První skupinu tvoří čtyřicet listin, v nichž je vymezeno pouze jedno právo a další, která mají být udělena, jsou shrnuta obecně jako další milosti; například v listině pro Dambořice se uvádí: „/.../ *sme prošení od urozeného Jana Kuny z Kunštátu na Lukově hejtmána Markrabství moravského věrného našeho milého, abychme ves jeho Dambořice řečenou za městečko vysaditi a znovu vyzdvihnouti i také některými dalšími milostmi a svobodami obdařiti ráčili /.../*“.³²⁹ Z navazujícího textu listin tohoto typu vyplývá, že dalšími milostmi a svobodami bylo nejčastěji míněno udělení práva ke konání trhů, udělení znaku a práva pečtit.

Výrazněji se odlišují dvě listiny. Listina pro Horní Kounice je zvláštní v tom, že prosebník výslovně jmenuje listinu na různé svobody od krále Jana Lucemburského, kterou chce potvrdit. Teprve poté uvádí, že by chtěl další „*milost dole psanou učiniti*“; pod tímto neurčitým tvrzením se skrývá prosba o udělení znaku. V listině pro Nové Veselí je uvedeno, že městečko „*odstarodávna za městečko odbejvalo a odbejvá a k tomu pečeti křídla bílého vorlího v červeném poli užívá i také právo vysazené má*“, což chce petitor obyvatelům Nového Veselí „*zase obnoviti*,

³²⁹ Šlapanice, Miroslav, Dambořice, Litenčice?, Kokory, Troskotovice?, Chropyně?, Rychnov nad Malší, Čkyně, Pačlavice, Vlachovo Březí, Vlasatice, Olbramkostel, Budišov, Tvrdonice, Sedlice, Myslibořice, Vlastějovice, Žehušice, Cehnice, Opatov, Prosiměřice, Šafov, Lhenice, Strážov, Město Touškov, Divišov, Pňovany, Jiříkov, Bělčice, Horní Kounice, Vlachovice, Dolní Dobrá Voda, Dobrovice, Mikulovice, Hroznová Lhota, Kladno, Sadská, Nové Veselí a Němčice nad Hanou.

milostivě potvrditi a nadto je některými dalšími milostmi a svobodami obdařiti /.../“.
V těchto dvou listinách je právo, které má být uděleno, nejen uvedeno, ale je explicitně stanovena jeho podoba – potvrzení konkrétní listiny a potvrzení statutu městečka.

II. Druhou skupinu tvoří dvacet privilegií, v jejichž naracích jsou práva, která měl panovník udělit, přímo vyjmenována. Listiny jsme dále rozdělili do dvou podskupin, kdy ve dvanácti listinách se dání znaku v naraci zmiňuje³³⁰ a v osmi nikoli.³³¹

II. 1. Například v listině pro Štítary čteme: *„/.../ jest před nás urozený Zdeněk Mezeřícký z Lomnice na Vranově, věrný náš milý, předstoupil a ukázal jest nám dva listy a majestáty, jeden od Karla markrabí moravského, kterýmž ves Štítary za městečko vysazuje a druhý list od krále Vladislava slavné paměti, kterýmž téhož listu markrabí Karla potvrzuje, i prošení sme od vejš psaného Zdeňka Mezeříckého, abychom jemu těch dvou vejš jmenovaných listův potvrditi a k tomu dotčené městečko Štítary (poněvadž žádné pečeti sobě předešlé dané nemá) pečeti obdařiti i také témuž městečku jarmark roční znovu vysaditi ráčili /.../*“.
Nezůstává bez zajímavosti, že v listinách z první podskupiny pro Třebovice, Štítary, Chabařovice (1542, 1549), Doubravice nad Svitavou, Líšeň³³² a Rokycany odpovídají práva uvedená v naraci těm, která byla skutečně dána,³³³ zatímco v ostatních případech v naraci nejsou uvedeny například jarmarky či pečeti, avšak posléze k jejich udělení došlo. V případě Žlutic se později v dispozici uvádí, že panovník dává znak *„na pokornú prosbu“*, přestože narace tuto prosbu neobsahuje. Obdobně se v naraci privilegia pro Štětí neuvádí jarmarky a týdenní trh, v dispoziční části je nicméně panovník udělil *„na pokornú přímlovu téhož nejvyššího hofmistra a z zvláštní milosti naší královské /.../*“.
Jaroslavickým panovník nejdříve konfirmoval listinu Vladislava II.,³³⁴ potom z vlastní milosti polepšil znak a následně na prosbu Viléma z Kunštátu dal druhý jarmark – jarmark je právě blíže nespecifikovaná milost obsažená v naraci. V ostatních listinách je shodně uvedeno, že práva, která nejsou obsažena v naraci, panovník dal pouze ze své zvláštní milosti. Dobeš z Boskovic

330 Radonice?, Třebovice, Rosice, Jaroslavice, Štítary, Chabařovice (1542), Sedlec, Štětí, Chabařovice (1549), Doubravice nad Svitavou, Líšeň a Rokycany. Listiny pro Radonice, Chabařovice (1549), Doubravice nad Svitavou a Rokycany byly znakovými privilegii v užším smyslu.

331 Přesto došlo k jeho udělení, a to v listinách pro Vrchlabí, Žlutice, Horšovský Týn, Věmyslice, Žihli, Smidary, Šumperk (zčásti) a Dalešice.

332 Privilegium pro Líšeň se nedochovalo v originále, ale jako opis v Salbuchu. Ten je nadepsán *„Erb a jarmark městečku Leštnu blíž města Brna“*, avšak v textu listiny se udělení jarmarku nenachází.

333 A to v pořadí, v jakém byly uvedeny v naraci.

334 Tato listina se pravděpodobně nedochovala, viz registář.

prosil panovníka o obnovení práva k užívání pečeti pro Rosice. Mimo to dostaly právo ke konání týdenního trhu, o němž se narace nezmiňuje, ale panovník jej označuje jako zvláštní milost.

II. 2. Znění narací se různilo a často bylo velmi obsáhlé, což vyplývá z dalších řádků, proto uvádíme pro ilustraci alespoň naraci v listině pro Vémyslice z roku 1556: „/.../ že sme jménem velebné Barbory Konické z Švábenic, abatyš kláštera tišnovského, nábožné nám milé, poníženě prošení, abychom ves její k klášteru tišnovskému jakožto k komoře naší královské náležitou jménem Vémyslice za městečko vysaditi a vyzdvihnúti ráčili /.../“. Kromě toho zmiňme ještě privilegium pro Dalešice, které obsahuje v naraci přesně konkretizované právo, které má být uděleno – taxativně vyjmenované odúmrti. Doplňme, že v dispozici již nedošlo k jejich zopakování, ale panovník je udělil s odkazem na naraci: „/.../ dotčené odúmrti na vejš psaný způsob témuž městečku Dalešicím a svrchu psaným vesnicím povolovati a dopouštěti /.../ ráčíme /.../“.

III. Třetí skupina obsahuje pouze listinu pro Bílinu z roku 1549, v níž najdeme prosbu o udělení práv v jakési povšechné podobě. Jan mladší z Lobkovic panovníka prosil, „aby některé milosti učiniti“ ráčil.

IV. Ve čtvrté skupině se nachází listiny, v jejichž naraci se prosba o žádné konkrétní ani obecné právo neuvádí. V souboru listin vydaných Ferdinandem I. se jedná o listiny pro Kralovice z roku 1547 a Šumperk z roku 1562. V privilegiu pro Kralovice Florian Griespek z Griespachu panovníkovi oznámil, že v právě ukončených válkách během stavovského odboje stáli jeho poddaní věrně na straně krále a hájili jeho zájmy. Ferdinand I. proto uvádí, že se mu zdálo být slušné, a také pro příklad jiným městům, obdařit je rozličnými právy. Narace však žádnou prosbu neobsahuje: „/.../ jest před osobu naší královské předstoupil statečný Florian Griespek z Griespachu na Kaceřově, rada náš věrný milý a oznámil jest nám, kterak jsou se purkmistr, konšelé i všecka obec městečka Kralovic, poddaní jeho, v těchto pomínutých rozmršcích, které jsou se v království našem českém zběhly, k němu věrně stále a poddaně zachovali, nedadouc se žádnému svěsti, kdež jsou od mnohých rozličně namlouvány byly pohružky vyplundrováním, vypálením a jinác jim činíce, na čehož oni se neohlídají, předse [přece] věrně, stále a nepohmutedlně jsou při témž Florianovi Griespekovi a on též při nás trvali a zůstali, jako věrným poddaným dobře sluší a náleží /.../“.

Listina pro Šumperk je v tomto ohledu ještě více odlišná, neboť obsahuje dvě narace a na ně navazující dvě dispozice. V první naraci panovník popisuje, že se měšťané vykoupili z vrchnostenské držby a poddali se přímo panovníkovi. Součástí této formule je i panovníkovo tvrzení, že vykoupení přijal, nicméně se

zde neuvádí žádná prosba: „/.../ oznamujem tímto listem všem, jakož jsou se opatrný purkmistr a konšelé města našeho Šumperka i s předměstím v Markrabství našem moravském ležící, věrní naši milí, léta tohoto šedesátého druhého svými vlastními penězi k ruce naší císařské vyplatili a nám se, dědicům našim a budoucím králům českým a markrabí moravským z dobré a svobodné své vůle a z věrné upřímné poddanosti dobrovolně dědičně poddali, což jsme od nich milostivě jako od věrných poddaných našich milých přijíti ráčili a je za poddané naše dědičně a v ochranu naší císařské jakožto král český a markrabě moravský milostivě přijímati císařem – a pánem jich milostivým býti ráčíme /.../“. Poté následuje ustanovení, jenž zakazuje „odcizování, odtrhování, zastavování a prodávání“ města budoucími panovníky a druhá narace, v níž se objevuje prosba představených města o udělení třetího jarmarku: „A jakož dotčení Šumperští i všecka obec dědiční poddaní, naši věrní milí, dva jarmarky roční a trh téhodní na každú sobotu sobě dané a znovu vysazené mají i jsouc my od nich poddaně prošení, abychom jim jarmark ještě jeden, totiž třetí, milostivě přidati ráčili /.../“. První narací se podobá listině pro Kralovice, nicméně na základě znění druhé narace bychom mohli listinu zařadit i do druhé podskupiny druhé skupiny privilegií, neboť není obsažena prosba o znak, přestože jej panovník po vysazení trhů udělil.

Maxmilián II.

Podle koncipování narace můžeme dle schématu uvedeného výše u listin Ferdinanda I. rozdělit dochovaná česká privilegia pouze do prvních dvou skupin.

I. V první skupině se nachází listiny, které v naraci obsahují konkrétně pouze jedno právo doplněné prosbou o udělení „dalších milostí“. Této situaci u Maxmiliána II. odpovídá pouze listina pro Horní Dunajovice, v jejíž naraci Fridrich Březnický z Náchoda panovníka prosí o spojení vsí Domčice a Horní Dunajovice, lokalitu chce jako Horní Dunajovice vysadit za městečko a dále „je také některými dalšími milostmi a svobodami obdařiti /.../“.

II. Ze zbylých jedenácti listin, které se nachází ve druhé skupině, se v deseti zmiňuje znak.³³⁵

II. 1. Těchto deset listin první podskupiny má podobnou naraci, v níž jsou přesně vyjmenována práva, o jejichž udělení přímluvce za vydání listiny panovníka prosí. Z těchto adresátů obdrželo osm právě ta práva, o něž byl panovník

³³⁵ Maršovice, Biskupice, Chříbská, Všeruby, Podhradí nad Dyjí, Hustopeče, Kašperské Hory, Lochovice, Libáň a Říčany.

prošen, například v listině pro Hustopeče se uvádí: „/.../ *jsme od opatrných purkmistra a konšelův i na místě uší obce městečka Hustopeče, věrných našich milých, ponížene prošení, abychom též městečko Hustopeč za město vysaditi, jim k prvnějším dvěma jarmarkům ročním, kteréž se jeden na den svatého Prokopa a druhý na den svatého Havla tu u nich držívají, ještě třetí jarmark přidati a pečeť v nově dáti ráčili* /.../“. Výjimky tvoří listiny pro Všeruby a Lochovice. V privilegii pro Všeruby panovník navíc udělil právo pečetit zeleným voskem. V privilegii pro Lochovice Mikuláš Walter z Waltersperku prosil o udělení znaku, dvou jarmarků a týdenního trhu. V dispozici se nejdříve dozvíme, že Lochovice vždy „*za městečko slulo, odbějvalo a se jmenovalo*“, k čemuž se nachází i zápisy v „*dckách zemských Království našeho českého v zápisích trhových* /.../“. Před udělením jmenovaných práv ještě potvrdil Lochovicím statut městečka.

II. 2. Do druhé podskupiny, tedy bez uvedení znaku v naraci, lze zařadit pouze listinu pro Dolní Kounice. Zástupci obce panovníka prosili o potvrzení privilegií, které Dolním Kounicím udělili jejich předchozí majitelé a čeští králové. Panovník následně uvedl, že privilegia viděl, všechna je schválil a následně „*z zvláštní milosti a štědroty naší císařské*“ vysadil městečko za město a dále „*z obzvláštní milosti*“ dal znak a právo pečetit červeným voskem.

Mezi privilegii Ferdinanda I. jsme zaznamenali čtyři listiny, v jejichž naraci je právo, o něž petitor usiluje, přesně konkretizováno, a to listiny pro Jaroslavice, Horní Kounice, Nové Veselí a Dalešice. Z listin vydaných Maxmiliánem II. sledujeme takový počín ve výše zmíněné listině pro Horní Dunajovice a dále pro Podhradí nad Dyjí z roku 1571, v jejíž naraci se uvádí sobota jako konkrétní den, kdy má být konán týdenní trh: „/.../ *ponížene nás za to, abychom týmž poddaným jeho takové vysazení za městečko obnoviti a jim trh téhodní sobotní a jarmark roční, též také pečeť znovu vysaditi a dáti ráčili* /.../“. Zatímco z Ferdinandových listin došlo k zopakování práva z narace i v dispozici pouze v případě Nového Veselí (ostatní byla udělena s odkazem na naraci), v dispozicích obou listin Maxmiliánových se opakovaně práva uvádějí. V případě Horních Dunajovic spojení s Domčicemi a v případě Podhradí nad Dyjí se znovu uvádí „*trh téhodní sobotní*“.

Rudolf II.

Podle způsobu, jímž docházelo k vypočítávání práv, která měla být udělena, bylo možné všechna česky psaná privilegia Rudolfa II. zařadit do druhé skupiny, z nich dvacet jedna do první podskupiny a dvě do druhé podskupiny, a to listiny pro Poběžovice a Chotusice.

II. 1. Z jednadvaceti³³⁶ privilegií odpovídá většina způsobu psaní narace ve formě, kterou jsme mohli sledovat v převážné většině listin Rudolfových předchůdců;³³⁷ například narace v listině pro Starou Říši z roku 1589 má formu: „/.../ jsme od urozeného Hynka Brtnického z Valdštejna na Brtnici, nejvyššího komorníka a místodržícího hejtmanství Markrabství moravského, věrného našeho milého, ve vši poníženosti prošení, abychom ves jeho, jenž slove Stará Hříše za městečko vysaditi, pečeti, jarmarky roční a trhy téhodní jim dali a to vše majestátem naším milostivě utvrditi ráčili /.../“. Zajímavá je rovněž zvyšující se přesnost, s jakou byly listiny napsány, neboť ve většině listin odpovídá sled práv v dispozici pořadí, v jakém byly uvedeny v naraci. Jistou zajímavost představuje privilegium pro Hostouň z roku 1587, v jehož naraci se práva, která mají být udělena, vypočítávají v pořadí: „nejprve pečeti neboliž erb dáti a potom je za město vysaditi a vyzdvihnouti“, avšak v dispozici byla Hostouň nejprve vysazena za město a poté jí byl dán znak, což odpovídá obecnému a běžnému pořadí udělovaných práv.

Kromě toho existují listiny s přesně specifikovaným právem v naraci, jichž v období vlády Rudolfa II. evidujeme již deset.³³⁸ V naracích bývají vypsány termíny týdenních i výročních trhů, přičemž v dispozici jsou tyto skutečnosti zopakovány³³⁹ nebo se jednoduše odkazuje na naraci.³⁴⁰ Ve dvou případech však práva zopakována v dispozici nebyla a shodou okolností se jedná o znak. Poprvé v listině pro Vysoké Veselí z roku 1580, kde sledujeme první nezvyklost již na počátku narace, kde byl popsán starý znak a uvedeny termíny konání trhů. Poté následuje další část narace s prosbou Jana staršího Bořka Dohalského z Dohalic, který chtěl pro městečko polepšení znaku a přidání třetího jarmarku – polepšení znaku je popsáno jako přidání jeho erbu, který se následně blasonuje, a termín jarmarku uveden. V dispozici je u znaku již jen napsáno polepšení „přidáním erbu jeho“ a termín jarmarku se uvádí znovu. Podruhé v listině pro Strachotice, jejíž narace je poměrně obsáhlá, neboť obsahuje prosbu o konfirmování tří listin a udělení znaku, jenž se zde popisuje. Není bez zajímavosti, že v dalším textu listiny se hovoří pouze o konfirmaci, zatímco jakékoli zmínky o znaku končí s narací.

336 Heřmanův Městec, Jedovnice, Opava, Vysoké Veselí, Bystřice nad Pernštejnem, Sobotka, Jívová, Svitávka, Zákupy, Vilémov, Hostouň, Stará Říše, Strachotice, Chudenice, Polešovice, Nehvizdy, Dolní Bousov, Lovosice, Bor, Oleksovice a Hartmanice.

337 Heřmanův Městec, Opava, Bystřice nad Pernštejnem, Sobotka, Jívová, Zákupy, Vilémov, Hostouň, Stará Říše, Poběžovice, Nehvizdy a Dolní Bousov.

338 Jedovnice, Vysoké Veselí, Svitávka, Strachotice, Chudenice, Polešovice, Lovosice, Bor, Oleksovice a Hartmanice. Tyto listiny byly vydány v letech 1579–1607 na různých místech. Zvláštnosti tedy nemohou pramenit z časového či lokálního hlediska.

339 Jedovnice, Chudenice, Polešovice, Lovosice, Bor, Oleksovice a Hartmanice.

340 Svitávka.

II. 2. Narace listiny pro Poběžovice zaujímá přibližně polovinu celého textu. Je uvozena slovy: „/.../ že jest na nás ve vši poddanosti vznesl urození Jan Jiří z Švamberka /.../“, po nichž následuje výčet pěti listin, které měly být potvrzeny, ve formě registů. Listina pro Chotusice nemá v našem souboru obdobu, neboť jí byla přeložena práva, která Ferdinand I. udělil Žehušicím v roce 1540.³⁴¹ V naraci se uvádí práva, která byla Žehušicím udělena, a to vysazení za městečko a středeční týdenní trh, nicméně ve výčtu nefiguruje prosba o udělení znaku ani práva pečetit zeleným voskem: „/.../ kterak jest nám poddaně v známost uvedl urozený Adam Starší z Valdštejna za Žehušicích, mundšenk náš věrný milý, že má listovní obdarování a majestát po předcích svých předešlých držitelích statku žehušického od slavné paměti někdy císaře Ferdinanda jakožto krále českého, pana děda našeho nejmilejšího, kterýmžto listem a majestátem svým ves Žehušice vedle zámku Žehušic ležící za městečko vyzdviženo a trhem téhodním v každou středu obdařeno jest, kdež pak uznávajíc on nyní v tom jakž svou, tak i svých poddaných příležitost lepší a užitečnější, aby takové obdarování na touž ves Žehušice se vztahující na jinou ves též jeho řečenou Chotusice, kteráž tolikéž k nadepsanému zámku a statku žehušickému náleží a přísluší, přeloženo a převedeno bylo, prosíce nás poníženě, abychom se v tom k němu milostivě nakloniti a takové obdarování a vejsadu nebo vyzdvižení za městečko změnit a touž ves Chotusice řečenou za městečko vyzdvihnouti, nadto vejše poněvadž táž ves Chotusice na silnici jest, dvěma jarmarky ročními na koně, hřibata a jinej všelijakej dobytek, z nichž by clo dáváno bylo, obdařiti ráčili /.../“.

Matyáš II.

Zástupci města Kladrub panovníka prosili o konfirmování všech privilegií, která obdrželi od předchozích „císařův římských a králův českých slavné paměti, též i opatův kladrubských“, polepšení pečeti a aby směli pečetit červeným voskem.³⁴² Listina se tedy nachází v první podskupině druhé skupiny. Všechna práva, o jejichž udělení panovníka prosili, jsou udělena ve stejném pořadí.

Narace – listiny vydané v německém jazyce

Ferdinand I.

Narace německy psaných listin Ferdinanda I. mají téměř vždy obsáhlejší formu než narace jeho listin českých. Není to dáno tím, že bychom se z nich mohli

³⁴¹ Listina Ferdinanda I. se v našem souboru nachází pod č. 28.

³⁴² Spolu s listinami Rudolfa II. pro Chudenice, Polešovice se jedná o jediné exempláře, v nichž se v naraci objevuje barva vosku.

dozvědět více informací, ale celkovým slavnostnějším pojetím listin samých.³⁴³ Jejich stylizátoři ukrývali konkrétní důvody vydání privilegia do květnatých vět, které se navzájem nepodobají v takové míře jako například promulgate.

Až na tři výjimky se listiny nachází ve čtvrté skupině, neboť v naracích nenajdeme žádným způsobem naznačená práva, o něž bylo usilováno. Ony výjimky tvoří listiny pro Horu Svaté Kateřiny, Horní Blatnou a Horu Svatého Šebestiána.

I. V první skupině se nacházely české listiny, v jejichž naraci bylo uvedeno pouze jedno konkrétní právo a poté prošeno o udělení dalších milostí. Tomu v případě listin německých odpovídá pouze listina pro Horu Svaté Kateřiny, z níž se nejdříve dozvídáme, že Šebestián z Veitmile prosil o povýšení na horní město, neboť se do místa přesunulo množství lidí, kteří se začali trvale usazovat, a dále prosil o udělení dalších milostí: „/.../ *dass wir von dem wohlgebornen Sebastian von Weitmühl auf Kommothau, unserem lieben getreuen, gebeten worden, womit wir ihm auf seinen Gründen, da, wo er ein Kupfer – Bergwerk hat, und eine Anzahl Leute sich schon allda ansässig gemacht welches Ort er mit dem Namen Sct. Catharinaberg benannt hat, zu einer Stadt den Ort ergeben, neu errichten, und solches samt den Inwohnern mit mehreren Begnadungen befreien möchten.*“ Panovník následně osadu povýšil na město, povolil usazování řemeslníků a obchodníků, dal právo ke konání týdenního a výročního trhu, znak a právo pečetit zeleným voskem.

III. Narace s obecnou prosbou se nachází pouze v listině pro Horní Blatnou: „/.../ *Alls aus Verleihung des almochtigen nun ein guete Zeit Heer auf der Herrschaft Schwartzemburg ein Zineperkhwerch die Platten genannt so vnns zuegehört in nutzlichem paw weesen vnnd arbeit ist vnnd noch von tag zu tag auf vnnd zuenimbt vnnd sich pesseret. Haben vnns die Gwerken, Khnapschafft vnnd ganntze gemain sambt anndern gewerkhen so sich daselbst in der Platten mit wonung heisslich Nider gelassen vnd der ortten Perkhwerch Pawen umb Confirmierung vnnd Erneuerung Irer vorigen Freyhaitten vnnd angehengten begnadungen vnnderthainigist angelangt vnnd gebetten.*“ Zatímco v naraci se prosí obecně o obnovu a potvrzení starých svobod, v dispozici se jich uděluje značné množství.

Neobvyklou situaci obsahuje narace v listině pro Horu Svatého Šebestiána: „*Nachdeme Wir aus angebohrner Kaiserlichen Milde und Tugend Je und allezeit geneigt Unsere und Unserer Kron Böheim getreue Unterthanen in Tägliche Besserung zu befördern und Gedeyr ihrer Nahrung aufs gnädigst und vätterlichst zu vorsorgen, daß Wir demnach sonderlich auf beschene söhnlische und gehorsame Intercession des durläuchtigen hochgebohrnen Ferdinand Erzherzog zu Oesterreich etc. Unsers freund-*

343 V období vlády Ferdinanda I. nám tuto tezi dokládá výskyt arengy.

lichen lieben Sohns und Fürstens, Seiner Lieb, dem ehrsamen Unsern lieben getreuen N. Richter, Rathmanne und ganze Gemein der Bergstadt St. Sebastianberg in seiner Lieb, wohlgedachtes Unsers freundlichen lieben Sohns Herrschaft Commuthau gelegen zu Jhren Aufnehmen fürnemlichen aber dieweilen solche Stadt mit keiner sondern Handthierung und Kaufmanns Handel vorsehen darmit Sie durch dieselben möchten gebessert und gebauet werden diese sondere Gnade und Freyheit gegeben.“ Práva v naraci nejsou specifikována, nicméně vyplývá prosba o zvelebení zejména ekonomické situace města prostřednictvím trhů. V dispozici skutečně došlo k udělení dvou výročních trhů, dále vysazení cla, dání znaku a práva pečetit.

IV. Nejvíce listin se nachází ve čtvrté skupině, neboť jejich narace neobsahují žádost o právo konkrétně ani povšechně. Nejprve bude uvedena narace listiny pro Jáchymov, avšak v ní nejsou uvedeni petitoři, a proto bude další možnost srovnání ostatních listin s privilegiem pro Přísečnici. Narace v listině pro Jáchymov: *„Wann sich dann die Ersamen vnnseren lieben getreuen Burgermaiser, Ratmanne vnnd ganntze gemainde vnnserer Freyen Perckstat Jnn Sannd Joachimstal Jnn vnnserm Kunigereich Beham **gelegen**, So vnlanngst erblich an vnns, vnnseren erbenn vnnd nachkummende Kunige Jnn Behaim kumben gegen vnns, vnnsern vorfarn Kunigen vnnd der Cron Behaim auch Jnnhabern vnnd Herrshafftten derselben stat albegetreulich guet willig ertzaigt vnnd bewisenn.*“³⁴⁴

Narace následujících listin více či méně odpovídají té jáchymovské po slovo „gelegen“, poté se výrazně liší:

Přísečnice, Horní Slavkov a Krásno: *„/.../ Welchen Flecken Wirgungstlich an Vnnß unsere Erben und Nachkommende Khunige Zu Böhaimb erkaufft gegen den Vorigen Jnnhabern vnnd Herrschafftten alweg treulich guetwillig erzaigt und bewiesen, Hinfüran sich gegen Vnß, Vnsern Erben und Nachkommenden Königen Zu Böhaimb zu thuen erbiethen /.../“*³⁴⁵

Kralupy u Chomutova: *„Wan sich dan die Ersamen vnnseren getreuen lieben Richter, geschworne und gantze gemainden vnnseren Marckts Kralop Jnn vnnserm Khunig Reich Behem gelegen, So vnnlangst ahn vnns vnnseren Erben und nachkommende Khönigen Zu Behem erblich kumen Vnderthenigist erpotten sich gegen vnns Jrem Rechten naturlichen Khunig Vnnnd Erbherrn Wie getreuen vnderthanen Woll ansteet und gebur[...] sie auch Zethuen schuldig Vnnnd Pfflichtig Jnn aller vnderthenigkeit zuuerhalten /.../“*

Loket a Město Albrechtice: *„/.../ Wann sich dann die Ersamen vnnseren lieben getreuen N. Burgermaister vnnd Rat vnnser Stat Elbogen in Vnnserm Kunigreich Beheim gelegen, gegen vnns vnnd der Cron Beheim vndertheniglich ertzaigt auch des nit*

344 Za povšimnutí stojí, že v naraci není uvedena prosba poddaných. Panovník tak pravděpodobně listinu vydal bez předešlého podnětu představitelů města.

345 Citace pochází z listiny pro Přísečnici.

minder hinfuro mit allen gehorsamen treuen Zubeweisen schuldig sein auch woll thuen sollen vnnd mugen /.../“³⁴⁶

Maxmilián II.

Narace všech tří německy psaných listin Maxmiliána II. navazují na promulgaci a začínají shodně spojkou „dass“.

II. 1. V konceptu privilegia pro Chrastavu z roku 1570 se nejdříve uvádí petitor a poté práva, která mají být potvrzena a rozšířena: „/.../ *das vnns der Gestreng vnnsrer Rath der Cron Behem Teutscher Vice Canzler vnnd lieber getreuer Georg Mehl von Strolitz auf Grofenstain gehorsamblich Zuerkhennen geben, Waßmassen sein Statl Kratze vor vralten Zeiten von vorgeenden herrschafften begnaden vnnd mit ainen Jar-marckht Sontage vor Laurenti sowol ainem Wochenmarckht durch das ganze Jar auf den Dornstag wochenlich Zuhalten vnnd dann ainem Jnsigl oder Statwappen versehen worden war. Deren Sy sich auch vntzthenen ye vnd altzeit Ruebiglich zubrauchet hetten Vnnd vnns demnach nicht allain umb sollicher seiner vnnderthanen und desselben vorfordern wolhergebrachten und Redlich erworbnen begnadungen Confirmation vnnd besetzung sondern auch umb meerung und besserung desselben vnderthenigist gelangen und gebeten.*“ V naraci konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 se uvádí, že má být udělen výroční trh, týdenní trh a pečeti se znakem, přičemž termíny trhů jsou výslovně zmíněny. V dispozici se potvrzují výroční a týdenní trh, přidává se druhý výroční trh, znak a právo pečeti červeným voskem.

Po uvedení petitorů se v naraci listiny pro Chabařovice dozvídáme, že znak městečku udělil Ferdinand I. v roce 1549, přičemž byl panovníkovi předložen i originál této jím vydané listiny. Narace dále obsahuje popis znaku podle Ferdinandova privilegia, avšak chybí uvedení data jeho vydání. Panovník je nakonec prošen, aby znak potvrdil a nově udělil: „/.../ *das vns die Ehrsamen vnser Lieben getrewen N. Burgermeister, Rathmannen vndt gantze gemeine des zue vnserer herrschafft Graupen gehötigen Stetels Karwitz in vnderthenigkeit berichtet haben. Wie sie von weilandt Keyser Ferdinand vnnserrn geliebten herrn vndt vatern hochloblichster gedechtnus mit einen Wappenn oder Stadt sygill aller gnedigist begnadet als nemlichen ainen plawen oder Lasurfarben schildt, darinnen zue beiden seiten Zwene thuren mit roten dechernn stehen, zwischen welchen ain fels erscheinet, darauff ein Lew seiner Naturlichen farben setzt, welches zue also biesohero in allen Jrem furfallenden sachen Jnhaldt Jres originalbriffs den sie vns furgebracht gebraucht vndt genosen hatten vnndt vns Jn vnderthenigim gehorsam gebethen Jhnen soliches wappen aufs Neywe allernedi-*

³⁴⁶ Citace pochází z listiny pro Loket. U Města Albrechtice jediná změna spočívá v nahrazení Českého království za Slezské knížectví.

gist in Teutzscher sprache zue Confirmiren vndt Zuebestetigen.“ Zástupci Chabařovic panovníka prosili o potvrzení a nové udělení svého znaku, který se zde i popisuje, a proto se popis v dispozici neopakuje.

IV. V naraci listiny pro Chrastavu z roku 1574 panovník uvádí, že mu byla zástupci městečka předložena privilegia, jež mu udělil Ferdinand I., avšak nenásleduje žádná prosba: „/.../ *das vorVnß erschienen vnser liebe getreue der Edle vnnd Gestrenge vnßers Raths der Cron Böhheim Vice Cantzler Geörg Mehln von Strölitz auff Grofenstein und gehorsambiste Intercession wegen seiner vnterthanen Burgemeister, Richter, Rathmanne und gantze Gemein deß Stättls Cratzau in der Herrschaft Gräfenstein gelegen wegen Ihrer alten Privilegien und Gerechtigkeiten, welche sie von Weylandt Kaißer Ferdinando vnßerm hertzliebsten Herrn Vattern seeligen andenckens außgebracht.*“ Text, který navazuje, již patří do dispozice.

Rudolf II.

Narace všech německy psaných znakových privilegií Rudolfa II. navazují na promulgaci spojkami „*nachdem*“³⁴⁷ nebo „*daß*“,³⁴⁸ po nichž následuje označení suplikanta; pouze v listině pro Ostrov začíná narace „*wann*“. Dále se jejich forma liší v každé listině.

II. 1. Narace listiny pro Oloví začíná uvedením petitorů, po němž následuje oznámení, že město v minulosti disponovalo znakem a právem pečetit červeným voskem, avšak skrze oheň a vodu o své listiny přišlo: „/.../ *daß vnns die Ersambe vnnsere liebe getreuen N. Burgermaister und Rathmanne sambt der gantzen Gemein der Perckhstadt Pleystadt in vnderthenigkait Zuerkhennen geben. Welcher massen Sy von langen Jaren hero und uber mensehen gedenckhen sich aines Stadtwappens und Sigels zu Jrer vnnd gemainer Perckhstadt notturffft neben der ferttigung mit Rottem Wachs gebraucht, welche Jre briefliche Vrkhundt vnnd Handtfesten so Sie daruber gehabt noch bey Zeitten Jrer Vorfordern Zweiuels ohn durch böse vnuersehene Zuestendt Feuer oder Wassers halben besetts khomben daheer Sie nun auf ainen nothfall darumben nichts auf Zuelegen noch furtzuwesen Betten. Vns der halben alles vnderthenigisten vleisses angelangt vnnd gebetten daß wir Sie Zu mehrer erheben vnnd aufnembung dieser vnnsere Pergkstadt und aignen Cammerer guets mit ainem anndern Wappen und Clainot so wyl als andere vnnsere umbligende Pergkstedt von newem Allergenedigist Zubegaven vnnd Zuuersehen geruechen wollten.*“

347 Liberec, Chrastava, Rudolfov.

348 Rumburk, Jiřetín pod Jedlovou, Oloví, Adamov, Mikulov.

Obsahem sdělení se narace listin pro Adamov a Mikulov podobají listině pro Liberec,³⁴⁹ avšak její forma je značně obsáhlejší. Narace jsou téměř slovo od slova totožné. Pomineme-li jméno lokality, liší se od sebe pouze tím, že narace listiny pro Mikulov má namísto za slovem *Freiheiten* slova *nit allein*, zatímco privilegium pro Adamov *auf*:³⁵⁰ „/.../ daß uns die ehrsame unsere lieben getreuen N. Gerichts geschworne sammt einer ganzen Gemein der Bergstadt Adamsstadt untertänigst fürgebracht und zu erkennen geben, wie daß durch die Gnad und Seegen des allmächtigen berührte ihre Bergstadt Adamsstadt nunmehr nicht allein an Gebau und Wohnhäusern sondern auch an Mennig des Volks und anderen dermassen auf und zugenommen, das sie neben anderen erlangten Bergwerks Freiheiten, auf eines Stadt Wappen und Kleinods bedörftig wären mit gehorsamster hochfleissiger Bitt ihnen aus keiserlichen und königlichen Gnaden dero gleichen eines von neuen zu verleihen und sie damit zu begaben und versehen.“

Narace listiny pro Ostrov zpočátku vykazuje některé podobné rysy například se zněním narace listiny pro Jiřetín pod Jedlovou. Z přímluvců jsou uvedeni pouze purkmistr a konšelé bez obvyklého uvedení celé obce města. Po uvedení přímluvců za vydání listiny panovník seznamuje se skutečností, že Ostrovští mají stoletý znak, avšak že město i s kostelem a radnicí vyhořelo, a tudíž nemají žádné listiny, které by tuto skutečnost mohly doložit. Zajímavým shledáváme zejména závěr narace, jenž obsahuje zmínku o menší i větší pečeti: „WanVnß dan die Ersamben vnser liebe getreuen N. Burgermeister vnnd Rathmannes vnser Statt Schlackenwerda gehorsambist zu uernemen gegeben ob sie woll dises kuertz hernach beschribenen form zu jhrer Statt Wappen vnnd Jnsiegel etzlich Hundert Jahr lang vnnd Wieses genueg samb bescheiniget weitt vber menschen gedenckhen gebraucht, daß sie iedoch herüber kein sonderbaren Maiestett brief oder freiheitt furzuweisen hatten sondern ihren ohn zireifel durch die vor Jahren daselbst enigelegte feuert (dazumall dan die ganze Statt sambt Kirch vnnd Rathhauß zu grundt außgebrandt worden) ihrs vber solches Stattwappen gehabte briefliche Vrkhunden Vmb khomben weren; Mitt vnterthenigister bitt wir gerueheten ihnen solches Wappen oder Statt Jnsiegel zu ihrem gebrauch in kleiner vnnd grössern form genedigist zubestettigen, Vnnd sie von neuem hieruber zu priuilegiren vnnd zubefreien.“

Z výše uvedených není jen listina pro Mikulov znakové privilegium v užším slova smyslu, neboť zástupci města chtěli vedle znaku udělit výroční a týdenní trh. V tomto pořadí se následně práva udělují v dispozici.

II. 2. Narace listiny pro Liberec je velmi stručná a obsahem sdělení se podobá výše uvedeným listinám pro Adamov a Mikulov: „/.../ nachdem vns der Ersamen

349 Listina pro Liberec se nachází ve druhé podskupině druhé skupiny.

350 Mimoto obsahuje narace u Mikulova přidání jarmarků a týdenního trhu.

vnser lieben getrewen N. Rathmanne Zu Reichenperg Vnderthenigist haben ersuchen vnnd pitten lassen, das wir Sy vnnd bemelts Stadlen mit Zwayen Jarmarckhten gnedigist bedenckhen vnd versehen wellthen.“

Narace listiny pro Rumburk tvoří značnou část listiny. Za spojkou „daß“ následuje označení přímluvce za vydání listiny a poté informace o dřívější listině Ferdinanda I. ze dne 23. března 1538, jíž tehdejší městečko obdrželo práva ke konání dvou jarmarků a týdenního trhu: *„/.../ das vnnß der Gestrenge vnser Rath der Cron Behaimb Vice Canzler vnnd lieber getreuer George Mehl von Strolitz auf Tollenstain vnnd Rumburg gehorsamblichen Zuerkamen geben Waßmassen sein Städtl Rumburg von weylant Kaiser Ferdinando etc. vnnserm geliebisten herrn Anherrn hochloblichster gedechtnuß den drey vnndzwanzigsten Marty des funfzehenhundert Acht vnnd dreyssigsten Jarß begnadet vnnd mit Zwayen Jarmärgkten den ainern auf den nechsten Sontag nach dem Achten Tage des Hailigen Frauleichnems vnnd den anndern auf den negsten Sontag nach Sanct Pauli bekerung, Sowol ainen wochenmargkt druch das ganze Jar auf die mitwoch wochentliches Zuhalten genedigist versehen worden wäre vnnd uber diz auch von vratter Zeiten hero durch voriger Herrschafften begnadung Jre Kirchweyhe Järlichen Sontags nach Mariae Himelfart yblichen gehalten vnnd deren allen begnadungen sich biß dahero ruebiglichen gebrauchthetten Vnnd vnnß hinauf nicht allain vmb solcher seiner Vnterthanen wolheergebrachten vnnd redlicher worbenen Begnadungen, Confirmation vnnd bestettigung, sondern auch vmb meherung vnnd beserung derselben vnterthenigist angelangt vnnd gebeten.*“

Obdobný sled můžeme počátku pozorovat rovněž v naraci privilegia pro Jiřetín pod Jedlovou. Poté následuje vysvětlení původu jména městečka, které získalo podle dřívějšího držitele Jiřího ze Šlejnic. V druhé polovině narace se praví, že městečko nedisponuje městským právem ani právem ke konání výročního a týdenního trhu: *„/.../ welcher gestallt sein Perg Stattl Georgen Thal vor Jharen von weilland Georgen von Schleinitz daszumal Herr auf Tollenstain vnnd Rumburgk nicht allain anfangs angesetzt sonnder auch mit ainer Perg Freyhait auff aine Zeitlang so vor lengst ihr entschafft erra[ic]ht vorsehen vnnd nach seinem Nahmen Georgenthal genennt. Es hette aber solllchs Stettl biß dahero noch khain aignes bestettigtes Stadtrecht noch Jahr vnnd wochenmarckht gehabt. Vnnd vnns demnach vmb deroselben seiner Vnnderthanen bestes auffnahmen vnnd Wolfart willen vnnd damit Crauch von vnns beyden selben seinen Vnnderthanen nichtweniger als oberwenter sein Vorfhare das [mi]t Ihme gleich habenden Tauffnamens halb ein steht werendt gedechtnuss dißfals erlangen vnnd in Khunfftigen Zeitten erhalten möchte vmb genedigiste Verleihung erZelter begnadungen vnderthenigist angelangt vnnd gebeten.*“

Narace listiny pro Liberec obsahovala pouze prosbu o udělení práva ke konání trhů. Panovník nejdříve vysadil dva výroční trhy, poté dal znak a právo pečeti zeleným voskem. V naraci listiny pro Rumburk se uvádí potvrzení listiny Ferdinanda I. z roku 1538, udělení dvou jarmarků, týdenního trhu a jiných výsad,

avšak o znaku se zde nehovoří. Panovník následně potvrdil listinu Ferdinanda I., dal dva výroční trhy, týdenní trh a další práva, mezi nimiž se nachází znak a právo pečetit červeným voskem. Narace privilegia pro Jiřetín pod Jedlovou vyjmenovává pouze udělení vlastních městských práv, výročního trhu a týdenního trhu. Panovník následně udělil městská práva, dva výroční trhy, po nichž má následovat trh na dobytek, poté dal týdenní trh, znak a právo pečetit červeným voskem.

III. Narace v listině pro Rudolfovo má obsáhlejší formu a její zajímavost spočívá zejména v uvedení počtu domů, které v místě byly vystavěny horníky: „/.../ nach auß den Milden Gnaden Gottes Nun Eine guette Zeit her Vnser Silber Pergkhwerch bey Behembischen Budweiß in Nutzlichen Pauwesen vnnd Arbeit gewesen vnnd von tag zu tag auf vnnd zuenimbt, wie dann bey sollichem Pergkhwerch will herlicher .geng der maiste thaill noch nit eröffnet ann etlichen geburgen gar nit Verschretten auch die Jetzigen Zehen nit Abgedeuft, darauß vermittlest Gottliches segens ain langkhwirig Perkhwerch Zuuerhoffen zu dem auch alberaith auf disem Pergkhwerch in die 250 Keuliche wohnung erbaut sein vnnd vnnß hier auf die Gewercken, Knapschafft vnd ganze Gemein sambt andern gwerckhen so sich daselbst nider lassen vnnd Perckhwerckh bauen vmb freyhaiten vnnd Begnadung Vnderthenigist angelangst vnnd gebetten, das wir demnach für Vnnß vnnd Vnsere Nachkhommendte König Zu Behemb in sonderer erweg vnnd Betrachtung das zu erhab vnnd erhaltung der Perkhwerch die sonderist Nothdurfft erfordert die Gwerckhen durch solliche milte gnaden auch guete ordnungen vnnd derselben Hanndthabungen Baulust Zumachen Allen vnnd Jeden Jnnwohnern /.../“.

IV. Začátek narace listiny pro Chrástavu je obdobný, jaký jsme mohli vidět v listině Ferdinanda I. pro Horu Svatého Šebestiána, avšak formule není celkově tak rozsáhlá: „/.../ nachdeme wir aus angeborner Kaiserlicher milde vnnd Tugentt Ye vnnd altzeit genaigt vnnser vnnderthanen zu Irem aufnehmen zubefürdern /.../“. Neobsahuje však uvedení petitora a práva, o něž prosil. Tyto údaje nacházíme až v navazující formulaci, jež stojí na pomezí narace a dispozice s obtížně stanovitelnou hranicí: „/.../ das wir demnach auf sennderliche beschehene Innterception vnnd gehorsamiste Bit Des Gestrenngen vnnser Raths der Cron Behaimb Vice Cannzlers vnnd lieben getreuen Geörgen Mehln von Strölitz auf Grefennstain seinem Stättl Kratze Ir hieuoriges von weillannd Kaser Maximilians hochloblichster gedächtnüs erlanngtes Stat Wappen vnnd Innsigl /.../ nachuolgennder gestalt verändert vnnd gebessert /.../“.

Matyáš II.

Narace obou listin jsou totožné s ohledem na fakt, že Výsluní bylo město a Loučná pod Klínovcem městečko, čemuž jsou příslušné části formule přizpůsobeny. Vyjma práv se téměř doslova shodují s narací listin Rudolfa II. pro Adamov a Mikulov; došlo pouze k vypuštění slova „*hochfleissiger*“ mezi slovy „*gehorsamster*“ a „*Bitt*“.

V naraci obou listin se uvádí prosba o dání znaku, v dispozici se skutečně dává pouze znak.

Narace – dílčí shrnutí

Narační část listin byla stylizátory pojímána značně odlišným způsobem, a kromě vlastní prosby obsahovala další obraty a různé informace. Jedinou součástí, kterou obsahují téměř všechny narační formule, tvořilo uvedení petitora či petitorů. Diferencovanost jsme spatřovali především v různém přístupu k uvedení práv, o jejichž udělení přímlyvce usiloval. V našem souboru privilegií se bez ohledu na užitý jazyk podařilo postihnout celkem čtyři způsoby, jakými docházelo k uvedení práv.

- První obsahovala listiny, v nichž suplikant prosil konkrétně pouze o jedno právo, které bylo doplněno povšechně stylizovanou prosbou o udělení „*dalších milostí*“ či „*mehreren Begnadungen*“.
- Druhý typ narace obsahuje privilegia, v nichž došlo k vyjmenování práv jednotlivě. Doplňme, že ne vždy byla uvedena všechna, která později obsahovala dispozice. Hlavním kritériem pro naši práci bylo, zda v naracích figurovala i výslovná prosba o udělení znaku, z čehož se vydělily další dvě podskupiny.
- Třetí skupina byla tvořena privilegii, v jejichž naracích figurovala prosba o obecné udělení práv, tedy žádné právo nebylo přímo jmenováno.
- Konečně čtvrtá skupina se ustavila z listin, které v naraci neobsahovaly žádnou prosbu.

Napříč zmíněnými čtyřmi skupinami se vyskytovala privilegia, v jejichž naracích se objevilo přesně specifikované právo, jež mělo být uděleno. Na tyto listiny jsme však jen poukázali, neboť by nebylo účelné vytvářet pro ně zvláštní kategorie.

6.2.2.5 Dispozice

Dispozice – listiny vydané v českém jazyce

Ferdinand I.

Dispoziční formule začíná téměř ve všech privilegiích slovy „*K jehožto/jejížto/jejichžto prosbě naklonění jsúce*“, přičemž nebyl brán zřetel k tomu, zda byla prosba v naraci pokorná, slušná, ponížená apod. Dispozice v privilegiu pro Bělčice z roku 1549 začíná slovy „*K kteréžto prosbě /.../*“. V privilegiích pro Rokycany a Sadskou, oboje z roku 1562, začíná dispoziční část shodně: „*Kdež vzhlednouc my na /.../ prosbu jejich /.../*“.

Více se odlišují pouze dvě listiny. Dispozice listiny pro Kralovice z roku 1547 navazuje na naraci, v níž je panovník zpraven o věrnosti kralovických během šmalkaldské války; začíná slovy „*/.../ pro kteroužto věrnost a jich dobré zachování, vidělo se nám za slušné je některými milostmi pro budoucí té věci paměť jiným ku příkladu obdařiti /.../*“. V první naraci listiny pro Šumperk z roku 1562 se hovoří o tom, že se obyvatelé města vyplatili z vrchnostenské držby a poddali se přímo králi. V listině se na začátku dispozice uvádí: „*Kdež chtíc my, aby svrchu jmenovaní obyvatelé města Šumberka pro jich takovú poddanost a milost naší císařskou vskutku seznali /.../*“. Následuje druhá narace, kde petitoři prosí o udělení výročního trhu, na což navazuje dispoziční část slovy „*Kdež vzhlednouc na pokornou prosbu jejich /.../*“.

Excerpcí příslušných pasáží a jejich vzájemnou komparací bylo možné rozlišit čtyři různé způsoby, jakými dispoziční ustanovení pokračovala:

- 1) V první skupině figuruje třicet listin, které jsou z tohoto pohledu nejjednodušší, a po již zmíněném úvodu pokračují slovy „*s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, mocí královskou v Čechách*“; pro moravské obce následuje „*a jakožto markrabě moravský*“, pro slezské „*nejvyšší kníže slezské*“.³⁵¹ Panovník disponoval více tituly, z nichž nejdůležitější byly římský král, římský císař a český král, potažmo moravský markrabě a slezský kníže. V dispoziční části listiny proto zdůraznil, že práva udělil z moci českého krále (moravského markraběte, slezského knížete).
- 2) Druhá skupina obsahuje patnáct listin, v jejichž dispozici je mezi obecným úvodem a formulací uvedenou v první skupině vyjádřeno, že petitor je věrný

³⁵¹ Miroslav, Kokory, Troskotovice, Chropyně, Rychnov nad Malší, Pačlavice, Vlachovo Březí, Budišov, Tvrdonice, Vlastějovice, Žehušice, Cehnice, Opatov, Prosiměřice, Lhenice, Strážov, Město Touškov, Divišov, Přovany, Štětí, Chabařovice (1549), Vémyslice, Vlachovice, Doubravice nad Svítou, Líšeň, Mikulovice, Hroznová Lhota, Kladno, Smidary a Rokycany.

králi a poskytuje mu věrné služby. Někdy je vložena do úvodu mezi slova „*prosbě*“ a „*naklonění*“, jako je tomu například v listině pro Vrchlabí z roku 1533: „*K jehožto prosbě pro mnohé věrné a užitečné služby, kteréž nám týž Kryštof z Gendorfu činil a činiti nepřestává, naklonění jsúce /.../*“.³⁵² V jiných listinách uvedená pasáž následuje až po tomto úvodu, tedy po slově *jsúce*, jako je tomu například v listině pro Olbramkostel z roku 1538: „*K jejichžto snažné prosbě naklonění jsúce a prohlédajíce na jejich věrné služby, kteréž nám činili a potomně činiti povinni budou /.../*“.³⁵³

- 3) Pět listin se od předchozích dvou odlišuje zmínkou o královské radě, jež je nejčastěji vyjádřena slovy: „*s radou věrných našich milých*“. Současně tato privilegia neobsahují formulace předchozích dvou skupin dohromady. V listině pro Horní Kounice z roku 1552 se uvádí: „*K jejichžto svrchu psaných Kounických ponížené prosbě naklonění jsouce, s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, s radou věrných našich milých, mocí královskou v Čechách a jakožto markrabě moravský /.../*“. V ostatních listinách jsou do uvedené struktury vloženy další formulace. Listina pro Chabařovice z roku 1542 obsahuje v rámci tohoto úvodu dání znaku: „*K jehožto prosbě naklonění jsouce, jmenovanému městečku Chubeřovicím a obyvatelům v něm pečeť dáti ráčili a tímto listem s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, s radou věrných našich milých, mocí královskou v Čechách, dáváme /.../*“. Listina pro Bělčice z roku 1549 (1556) se liší pouze tím, že se v místě, kde se Chabařovicím dává znak, nachází ujištění o statutu městečka: „*/.../ jsouce a vzhlednouce na to, že jsou tíž Bělčičtí času předešlého, jakž nám zpráva dána jest, vždycky za městečko odbejvali, s dobrým rozmyslem /.../*“. V listině pro Horšovský Týn z roku 1546 navazuje dispozice na naráci velmi úzce, neboť se jedná o potvrzení tří starých listin, které byly přepsány in extenso: „*I ač sme prve těch tří listův obecným potvrzením potvrditi ráčili, ale vzhlednouc na poníženou prosbu téhož Jana Popela a vidouc ty listy, že jsou na písmě i jinak pro starost dosti sešly, nechtíc aby časem svým k zkázi přijíti měly, s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, s radou věrných, mocí královskou v Čechách, ty tři listy do tohoto našeho Majestátu sme vepsati rozkázati ráčili, kterýž slovo od slova takto zní /.../*“. Listina pro Sadskou kromě obvyklých frází obsahuje vyjádření vlastní panovníkovy vůle: „*Kdež vzhlednouce my na pokornou prosbu jejich, z vlastní milosti naší císařské, s dobrým rozmyslem /.../*“. Přestože královská rada jednala o vydávání všech panovnických majestátů, netvoří zmínka

352 Dále v listinách pro Šlapanice, Rosice, Jaroslavice, Štítary a Dobrou Vodu u Hořic.

353 Dále v listinách pro Dambořice, Čkyni, Vlasatice, Myslibořice, Sedlice, Šafov, Sedlec a Jiřikov.

o ní organickou část všech listin. Souvislost s tajnou radou založenou Ferdinandem I. zde neshledáváme.³⁵⁴

- 4) Ve čtvrté skupině se nachází pět listin, na začátku jejichž dispozic se objevují všechny tři výše zmíněné formulace společně. V listinách pro Žlutice, Břilinu, Nové Veselí a Němčice nad Hanou se věrnost prosebníka králi nachází shodně až za slovem „jsouce“. Pouze v privilegiu pro Dobrovici je vloženo mezi slova „prosbě“ a „naklonění“. Znění byla velmi podobná, například v listině pro Břilinu čteme: „*K jehožto ponižené prosbě naklonění jsouce a vzhlednouc na věrné, platné a ustavičné služby, kteréž jest nám týž nejvyšší komorník i bratři jeho činili, činiti nepřestávají a na potom aby tím strážněji činiti mohli a povinni byli, s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, mocí královskou v Čechách, s radou věrných našich milých, dotčenému městu Břilině a obyvatelům v něm dole psané milosti své učiniti ráčili a tímto listem činíme /.../*“. V listině pro Žlutice, kde se má konfirmovat dřívější listina, se ještě za vyslovením věrnosti nachází formulace, již panovník sděluje, že listinu viděl: „*/.../ činiti povinen bude a vidouce také ten list pergamenový a potvrzení poddaných jeho žlutických celé a neporušené býti, s dobrým rozmyslem /.../*“.

Zvlášť upozorňujeme na pět listin, jejichž znění jsou v jistých ohledech výjimečná. Jedná se o listiny pro Třebovice, Žihli, Šumperk a Dalešice, jejichž dispozice obsahují slova o panovníkově vůli k dobrému rozvoji v lokalitě, a listina pro Kralovice, jež byla vydána za specifických okolností.

V naraci listiny pro Žihli z roku 1559 je panovník zpraven o tom, že kvůli požáru byla zničena všechna privilegia i samotné městečko. Následuje dispozice, v jejímž úvodu panovník vyjádřil svou náklonnost k rozvoji lokality a dobrému životu místních obyvatel: „*/.../ K jehožto Joachima Šlika pokorné prosbě naklonění jsouce a chtěje, aby obyvatelé žihelští tím lépe opravovati a živnosti své hleděti mohli, s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, mocí královskou v Čechách, nadepsané někdy městečko Žihel /.../*“. Listina svým ostatním zněním patří do druhé skupiny.

Narace listiny pro Dalešice obsahuje vypsání přesných naturálních dávek pro vykoupení odúmrti, přičemž v naraci se již neopakují. Panovník na začátku dispozice vyjádřil nejen vůli k dobrému životu lidí, ale i místního kláštera: „*K jehožto svrchu psaného Jindřicha Kralického i také těch lidí osedlých pokorné prosbě naklonění jsouce a znaje, že se to k dobrému a užitečnému kláštera dalešického a budoucích abatysí konventu jako komory naši i také pro pohodlí těch chudých lidí stalo, s dobrým rozmyslem /.../*“. Protože se v příslušné pasáži nezmiňuje věrnost petitorů, lze listinu zařadit do třetí skupiny.

354 Viz také např. MACEK, J.: *O listinách, listech*, s. 84–93; STLOUKAL, K.: *Česká kancelář*, s. 12.

Listiny pro Třebovice a Šumperk byly koncipovány složitěji. V listině pro Třebovice se v dispozici hovoří o tom, že městečko neprosperuje, což by panovník chtěl napravit možností usazování řemeslníků a obchodníků, což by ostatně prospělo i jemu samotnému, poté následuje dání znaku a práva konat trhy: „*K jehožto prosbě snažné jsouce naklonění a přihlédajíce k jeho věrným a nám užitečným službám, kterak to městečko velmi jest na počitcích sešlo a obyvatelé v něm málo živnosti provozovati mohli (... sešlo a obyvatelóm v něm malé živnosti pro chudobu provozovati mohou; i chtějí my, aby zase se opravovati a lidé v něm se rozmáhali a lepší živnosti provozovati mohli, předkem...) předkem k tomu po volení naše dáváme, aby se v něm všelijací řemeslníci, totiž pekaři, řezníci, sladovníci, súkeníci, sukna kráječi, postříhači, krejčři, kováři, zámečníci, ševci i jiní všelijací obchodníci osazovali a řemesla svá svobodně dělali a provozovali i jich užívati mají a mohli beze všech lidí všelijakých překážek, a skrze to nám i budoucím našim králům českým, markrabím moravským a nejvyšším knížatům slezským hojnější užitek v časech budoucích přiveden býti mohl.*“ Pasáž umístěná v závorce, pochází ze salbuchu, tedy z konečné verze konceptu listiny. Čistopis dochovaný ve formě originální pergamenové listiny ji přesto neobsahuje. Dochovaný originál zachoval alespoň náznak panovníkovy vůle ke zlepšení života poddaných v Třebovicích. Navazuje dání znaku a trhů: „*nadepsanému městečku Třebovicóm a obyvatelóm v něm nynějším i budoucím věrným našim milým z milosti naší královské, s dobrým rozmyslem, s radami věrných našich milých, našim jistým vědomím, mocí naší královskou v Čechách, jakož markrabě moravský a nejvyšší kníže slezský, dáváme erb /.../*“. Pokud bychom odhlédli od komplikovaného znění dispozice a faktu, že pasáž o možnosti usazování řemeslníků a obchodníků není umístěna až za začátkem dispozice, mohla by být listina umístěna ve čtvrté skupině.

Okolnosti vydání listiny pro Kralovice v roce 1547 jsou spjaty se stavovským odbojem, jenž proběhl v letech 1546–1547. V naraci panovník říká, že mu Florian Griespek z Griespachu sdělil, že jeho poddaní v Kralovicích pevně stáli na straně panovníka v průběhu odboje. Této věrnosti a statečnosti si panovník velmi cenil, a proto Kralovice nadal rozličnými právy pro příklad ostatním městům v českých zemích: „*/.../ pro kteroužto věrnost a jich dobré zachování vidělo se nám za slušné je některými milostmi pro budoucí té věci paměť jiným ku příkladu obdařiti, protož s dobrým rozmyslem, našim jistým vědomím, mocí královskou v Čechách, s radou věrných našich milých tyto níže psané milosti /.../*“. Pokud bychom na začátek nahlíželi jako na konec narace a neřadili bychom větu o věrnosti do dispozice, patřila by listina do třetí skupiny privilegií dle způsobu koncipování začátku dispoziční formule. Pokud bychom na ni jako na součást dispozice nahlíželi, mohli bychom ji zařadit do skupiny čtvrté.

Listina pro Šumperk z roku 1562 má zvláštní formulář v tom smyslu, že obsahuje dvě narace a dvě dispozice. Podle začátku první dispozice bychom listinu

mohli zařadit do čtvrté skupiny: „/.../ kdež chtíc my, aby svrchu jmenovaní obyvatelé města Šumperka pro jich takovou poddanost, milost naší císařskou uskutku seznali, protož s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, s radou věrných našich milých týmž šumperským tuto nížeji psaní milost jsme učinili a tímto listem činíme, aby /.../“. Začátek druhé dispozice se vztahoval čistě k prosbě o udělení třetího výročního trhu a floskule o dobrém rozmyslu apod. se v ní již neopakovala. Naopak obsahovala panovníkův zájem o dobrý život ve městě: „Kdež vzhlednouc na pokorou (sic!) prosbu jejich a chtěje, aby se obyvatelé v témž městě Šumperce i na předměstí tím lépe opravovati a živiti mohli /.../“.

Na obecný, až čtyřmi způsoby pojatý, úvod navazuje vlastní dispozice. Pořadí udělených práv a milostí se někdy shodovalo s pořadím, v jakém byly vyjmenovány v naraci, někdy měly pořadí jiné.³⁵⁵ Náš zájem se však omezuje na část dispozice, v níž se uděluje znak či pečeť (a právo pečetit určitou barvou vosku), a proto se výklad na ostatní udělená práva dále systematicky zaměřovat nebude. Nejdříve se uvádí, že je dán znak, následuje popis, ohlášení malby v listině a ustanovení o tom, že zástupci městečka/města smějí pečetit určitou barvou vosku. Pro účely rozboru diktátu nehraje roli, v jakém pořadí následovaly další svobody.

V pasáži o naraci listin byly představeny čtyři skupiny podle způsobu, jímž byla uváděna práva, o jejichž udělení petitoři panovníka prosili. Těchto skupin využijeme i pro další výklad o návaznosti dispozice na naraci.

I. Početně nejvíce zastoupená je skupina třiceti osmi privilegií, jejichž nara-ce obsahují ustanovení o udělení určitého práva a „některých dalších milostí“.³⁵⁶ Z této skupiny má jednatřicet listin společný začátek heraldické části dispozice. Po úvodní části dispozice u vsí, které měly být vysazeny za městečka (městečka za města), panovník učinil nejdříve toto vysazení³⁵⁷ spolu s ustanovením, že se v městečku smějí usazovat řemeslníci a obchodníci, a poté následuje dání znaku. Určujícím prvkem je, že další znění obsahuje sousloví „další milosti“, které se nachází v naraci. U těchto listin zní formule před popisem znaku nejčastěji takto: „Kterémužto městečku /.../, tak jakž se svrchu píše od nás vysazenému a obda-

355 K tomuto viz pasáž o naraci listin, kde je o pořadí práv pojednáno.

356 Viz s. 133, pozn. 329. K lokalitám tam jmenovaným lze přidat listiny pro Vrchlabí, Horní Kounice a Dalešice, jejichž dispozice obsahují sousloví „další milosti“, ačkoli v naraci uvedeno není.

357 Prvenství vysazení vsí za městečka nebo městečka za město mezi všemi právy má své opodstatnění, neboť se jednalo o výsadní pravomoc panovníka. Kromě toho lze vidět například v listině Rudolfa II. pro Hostouň, že v její naraci bylo prošeno nejprve o udělení znaku a teprve poté o vysazení za město, ale v dispozici jsou práva uspořádána opačně.

rovanému, tyto další milosti a obdarování z mocnosti naší královské učinili sme a moci listu tohoto činíme, *napřed aby měli* /.../“.³⁵⁸ V listinách pro Miroslav, Vlastějovice a Žehušice se tato věta liší a zní: „*I chtěje, aby se tím lépe a dostatečněji osazovali a živností svých hledati mohli, tyto sme další milosti obyvatelóm jmenovaného městečka nynějším i budoucím dali a tímto listem dáváme, nejprve erb* /.../“; nicméně se její znění ve všech třech listinách shoduje, včetně termínu „*erb*“.³⁵⁹ Listina pro Strážov, v níž dochází k obnovení statutu městečka, neobsahuje sousloví „*tak jakž se svrchu píše od nás vysazenému a obdarovanému* /.../“. Obdobně v listině pro Šafov, v níž se začátek heraldické části dispozice omezil na: „/.../ *kterémužto městečku Šafovou pečeť dáváme, totiž* /.../“.

Po popisu znaku následuje ohlášení jeho malby, které ve všech listinách zní podobně: „/.../ *tak, jakž to* (ev. jakožto) *všecko rukú a vtipem umění maléřského lépe a dostatečněji vprostřed listu tohoto jest vymalováno a barvami vysvětleno* /.../“. Z této skupiny nebyla malba znaku ohlášena pouze v listině pro Miroslav.³⁶⁰

Text heraldické části dispozic končí výčtem záležitostí, při nichž mají purkmistr a ostatní znak využívat a kterou barvou vosku pečeti, přičemž zásadní roli pro stylistiku hraje, jaký byl pro znak použit termín. Pokud byl označen jako pečeť,³⁶¹ pokračoval text slovy „/.../ *kteréhožto pečeti purkmistr a konšel již psaného městečka* /.../ *nynější i budoucí mají a moci budou v všelijakých potřebách obecních užívati a jí listy a jiné potřeby zeleným voskem pečeti, pokudž a kdyby toho potřeba kázala*“.³⁶² Byl-li jmenován jako „*erb nebolížto pečeť*“, zněla formulace totožně.³⁶³ Jediný rozdíl sledujeme v začátku, který musel být přizpůsoben, přičemž termín *erb* musel být přirozeně použit jako první a *pečeť* jako druhý, aby věta mohla znít stejně: „/.../ *kteréhožto erbu a pečeti* /.../“.³⁶⁴ Jednotu nelze hledat ani v ustanoveních v rámci listiny, kdy byl na začátku dispozice dáván „*erb nebolížto pečeť*“ a posléze bylo užito sousloví „*erb a pečeť*“.³⁶⁵ Znatelně se odlišují ony tři listiny

358 Citace pochází z listiny pro Dambořice. Liší se Dobrovice, která se označuje jako městys, mimo to a potřebu jiného skloňování je však formulace shodná.

359 Vlastějovicím se mimo vysazení na městečko a znaku další milosti nedávaly, slovo „*nejprve*“ zde proto chybí.

360 Ohlášení malby znaku v listinách se věnujeme níže zvlášť.

361 Sedlice, Myslibořice, Cehnice, Opatov, Šafov, Lhenice, Město Touškov, Divišov, Pňovany, Jiříkov, Dolní Dobrá Voda, Dobrovice, Mikulovice, Hroznová Lhota a Němčice nad Hanou.

362 Obměny spočívaly pouze v začátku, kde mají některé listiny uvedeno „*kteroužto pečeť* /.../“.

363 Šlapanice, Dambořice, Kokory (Troskotovice, Chropyně?), Rychnov nad Malší, Čkyně, Pačlavice, Vlachovo Březí, Vlasatice, Olbramkostel, Budišov, Tvrdonice, Prosiměřice a Strážov.

364 V listině pro Vrchlabí je dáván „*erb a nebolížto znamení*“, ale v závěrečné pasáži heraldické části dispozice se uvádí rovněž „*kteréhožto erbu a pečeti*“.

365 A to ve všech případech vyjma Kokor (Troskotovic, Chropyně). Zde je v úvodu heraldické části dispozice dáván *erb a nebolížto pečeť*. V případě Kokor je posléze užito pouze slova *pečeť*, přičemž jsem vycházel pouze z překladu listiny (Wappen oder Petschaft – Petschaft). Druhá část he-

pro Miroslav, Vlastějovice a Žehušice, které obsahují pouze termín „erb“. Za popisem znaku v případě Miroslavi a za ohlášením malby znaku u Vlastějovic a Žehušic je totiž uvedeno: „/.../ kterýžto erb mají a budí moci nésti na praporecích i na jiných potřebách, a také aby mohli jmenovaný erb na pečeti téhož městečka míti a tou pečeti zeleným voskem všecko, což jim koli potřebí bude, pečetiti /.../“.

U ostatních šesti listin první skupiny se začátek heraldické části dispozice liší natolik, že je třeba je uvést zvlášť. Po obnovení statutu městečka Bělčicím následuje text před popisem znaku takto: „/.../ a přitom jim tyto dole psané milosti učiniti ráčili a tímto listem činíme, zejména jakož jsou tiž obyvatelé městečka Bělčic pečeti jměli a té užívali, totiž /.../“. Městečku Horním Kounicím měl panovník konfirmovat listinu krále Jana Lucemburského „/.../ a přitom jim další milost dole psanou učiniti“, která se projevila jako dání znaku: „/.../ také z zvláštní milosti a štědroty naší královské často psanému městečku Horní Kounici a obyvatelům v něm nyníším i budoucím dávati ráčíme pečeti /.../“. Vlachovicím, Kladnu, Sadské a Novému Veselí bylo před znakem dáno právo ke konání výročního trhu, heraldická část dispozice tedy začíná: „/.../ také nadepsanému městečku /.../ a obyvatelům v něm nyníším i budoucím pečeti, zejména /.../“. Ustanovení o malbě znaku v listině u těchto sedmi listin odpovídá výše uvedenému. Znak byl označen v šesti listinách jako „pečet“, pouze v listině pro Bílinu jako „štít nebo erb“. Ustanovení o použití znaku jmenovaného jako „pečet“ souhlasí s výše uvedeným pouze v listinách pro Horní Kounice, Vlachovice, Kladno a Sadskou. V listině pro Bělčice je ustanovení zkráceno: „/.../ kteréžto pečeti všechny a všelijaké potřeby obecní zeleným voskem pečetiti /.../“. V listině pro Bílinu toto ustanovení zcela chybí. Formulace v listině pro Nové Veselí se částečně shoduje, ale obsahuje i popis starého znaku: „/.../ kteréžto pečeti purkmistr a konšel mnoho psaného městečka Veselí nyníšší i budoucí mají a moci budou všelijaké potřeby a listy obecní i jiné (na místě první pečeti své, kteráž jsou měli, totiž křídlo bílé vorlí v červeném poli) zeleným voskem pečetiti, pokudž a kdyby toho potřeba kázala /.../“.

II. Druhou skupinu tvoří dvacet listin, v nichž byla všechna práva, která mají být udělena, v naráci uvedena jedno po druhém, přičemž bylo nutné listiny rozdělit do dvou podskupin. V první figuruje dvanáct listin, v jejichž narácích se objevuje i prosba o udělení znaku, a ve druhé osm, jejichž naráce dání znaku neobsahují.

raldické části dispozice v českém znění dochována není. Otazník zůstává také v případě Prosiměřic, kde je dochován jen velmi zkrácený zápis v Salbuchu a dále odkázáno na listinu pro Cehnice. Listina pro Prosiměřice obsahuje v počátku sousloví erb neboližto pečeti, namísto pouhé pečeti, jako je tomu u Cehnic. Totožnost listin tedy nelze stanovit doslovně, ale s většinou shodou a zejména pokud se týká sledu jednotlivých formulí.

II. 1. Navzdory nízkému počtu dvanácti listin je první podskupina dále rozdělena. V osmi listinách byla mimo znak udělena další práva,³⁶⁶ ve čtyřech pouze znak,³⁶⁷ přičemž pro další rozbor je důležité, na jakém místě se nacházelo dání znaku.

II. 1. a) Listiny, které mají v dispozici heraldickou složku jako první,³⁶⁸ začínají velmi podobně. Pokud je znak uveden na prvním místě, následuje po výše uvedeném začátku dispozice uvedení adresáta, popis znaku a dispoziční sloveso. Například v privilegiu pro Rosice je uvedeno: „/.../ *svrchu dotčeným obyvatelům městečka Rosic znamení neboližto pečeť* /.../ *milostivě sme dáti a je tím obdařiti ráčili* /.../“. S výjimkou listin pro Chabařovice z roku 1542 a Doubravici nad Svitavou se v ostatních listinách dispoziční sloveso „*dávati ráčíme*“ vyskytuje až za větou o malbě znaku. Listina pro Chabařovice z roku 1542 se nejvíce odlišuje, protože heraldická složka listiny se vyskytuje již v obecném úvodu: „*K jehožto prosbě naklonění jsouce, jmenovanému městečku Chubeřovicím a obyvatelům v něm pečeť dáti ráčili a tímto listem s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, s radou věrných našich milých, mocí královskou v Čechách dáváme* /.../“. Dispozice listiny pro Doubravici nad Svitavou začíná obecně a po označení adresáta je dispoziční sloveso vloženo před popis mezi slova „*pečeť*“ a „*zejména*“. Zmíněné privilegium pro Rosice, v němž není ohlášena malba znaku, má i odlišný závěr heraldické části dispozice: „/.../ *chtíce tomu, aby tíž obyvatelé i s Penderfem, kterýž spojen jest s týmž městečkem Rosicemi, a taky jednoho práva spolu užívati, mohli a moc měli ve všelijakých potřebách obecních tú pečetí zeleným voskem pečetiti* /.../“. V ostatních listinách je znak zastoupen termínem „*pečeť*“ a závěr heraldické části dispozice odpovídá výše uvedenému. Rokycanům panovník polepšil stávající znak. Po obecném začátku dispozice pokračuje text po uvedení adresáta slovy: „/.../ *takto erbu neboližto pečetí jim z milosti naši císařské polepšovati ráčíme* /.../“, následuje ohlášení malby znaku v listině a dispozice končí ustanovením o užívání „*štítu a pečetí*“, které nevybočuje z široké řady popsané výše.

II. 1. b) V ostatních čtyřech listinách byl znak dán na druhém místě. Třebovice byly nejprve panovníkem potvrzeny za městečko, v němž panovník povolil usazování řemeslníků a obchodníků. Teprve poté následuje formule uvozená slovy „*s dobrým rozmyslem*“ a „/.../ *dáváme erb neboližto znamení, kterýmž by pečetiti mohli, totižto* /.../“. Po popisu je ohlášena malba znaku v listině. Tato listina se liší zejména umístěním ustanovení o možnostech využití znaku, ve kterém chybí

366 Třebovice, Rosice, Jaroslavice, Štítary, Chabařovice (1542), Sedlec, Štětí a Líšeň.

367 Radonice?, Chabařovice (1549), Doubravice nad Svitavou a Rokycany.

368 Rosice, Chabařovice (1542), Sedlec, Štětí, Chabařovice (1549), Doubravice nad Svitavou a Rokycany.

barva vosku. Jaroslavice se pohybují na pomezí, neboť v naraci Vilém z Kunštátu panovníka prosí o potvrzení listiny Vladislava II. Jagellonského, který dal městečku pečeť, jíž popisuje. Panovník tedy po všeobecném úvodu dispozice listinu potvrzuje a dále uvádí: „nad to také vejše týmž obyvateluum Jaroslavíc pro jich dobré zachování a z milosti naší královské k tej surchu dotčené pečeti jim přidávati ráčíme, aby oni na tej pečeti v prostřed zdi jměli /.../“. Znak patrně v listině namalován nebyl, protože jeho ohlášení v dalším textu chybí; konec heraldické části je odlišný: „/.../ chtěce tomu konečně, aby často psaní obyvatelé nyní i budoucí v potřebách obecních potud, pokudžby jim potřeba byla, tou pečeti vedle potvrzení a obdarování našeho zeleným voskem pečeti mohli a moc jměli /.../“. Zdeněk Meziříčský z Lomnice chtěl pro Štítary potvrdit listiny markraběte Karla a krále Vladislava Jagellonského. V dispozici text po confirmaci pokračuje „/.../ potvrzujem a témuž městečku Štítarům pečeť dáváme /.../“. Líšeň byla nejdříve povýšena na městečko a poté jí dán znak, přičemž dispoziční sloveso se vyskytuje až za větou o malbě znaku v listině. Liší se zde konec heraldické části dispozice: „Chtíce tomu, aby oni purkmistr a konšelé téhož městečka Leštna nyní i budoucí takovú pečeť ve všech potřebách obecných jako jiná městečka buď z práva neb z obyčeje užívati mohli a moc měli /.../“.

II. 2. Druhou podskupinu druhé skupiny tvoří osm listin, v jejichž naraci se o znaku nehovoří, avšak v dispozici byl udělen.³⁶⁹ Ve všech listinách dání znaku předchází jiná práva. Vrchlabí bylo vysazeno za městečko, v němž se směli usazovat řemeslníci a obchodníci, po čemž se udělil znak. Heraldická část dispozice začínala slovy: „/.../ kterémužto Vrchlabí, tak jak se surchu píše od nás vysazenému a obdarovanému, tyto další milosti a obdarování z mocnosti naší královské učinili jsme a mocí listu tohoto činíme, aby jmělo erb a nebolížto znamení /.../“.

Vémyslice a Žihle byly vysazeny za městečka s právem usazování řemeslníků a obchodníků a pořádáním výročních trhů a týdenního trhu. Poté následovala sankce a teprve po ní, před koroborací, byl dán znak. V listině pro Vémyslice tato pasáž začíná slovy: „/.../ také nadepsanému městečku Vejmyslicím a obyvatelům v něm nyní i budoucím pečeť /.../“. V listině pro Žihli: „Nadepsanému městečku Žihle a obyvatelům v něm nyní i budoucím pečeť /.../“. Smidarům dal panovník stejná práva jako v předchozích dvou případech, avšak jednotlivé formule byly v listině seřazeny v „obvyklém“ sledu, a proto se dání znaku objevuje před sankcí. Začátek heraldické části odpovídá předchozím: „/.../ a také nadepsanému městečku Smidaru a obyvatelům v něm nyní i budoucím pečeť /.../“.

Narace listin pro Žlutice a Horšovský Týn obsahovaly prosbu o potvrzení starých listin. V listině pro Žlutice staré výsady potvrdil sám petitor Jindřich IV.

³⁶⁹ Vrchlabí, Žlutice, Horšovský Týn, Vémyslice, Žihle, Smidary, Šumperk a Dalešice.

z Plavna a Hartuštejna a po Ferdinandovi I. chtěl confirmovat své potvrzení. Zatímco v listině pro Horšovský Týn byly do narace in extenso opsány listiny, které měly být confirmovány, po následné confirmaci byl Žluticím udělen znak, čemuž však předcházelo odvolání na prosbu petitora, již narace neobsahovala: „/.../ také sme na pokornú prosbu svrchu psaného hraběte Henrycha z Hartuštejnu a z vlastní milosti naší, kterúž k němu naklonění sme, témuž městu jeho Žluticím a obyvatelům v něm pečeť znovu dávati ráčíme /.../“. Také v případě Horšovského Týna se před dáním znaku panovník odvolal na prosbu Jana mladšího z Lobkovic, která se však v naraci k tomuto právu nenacházela: „/.../ nadto z štědroty naší královské a na poníženou prosbu téhož Jana Popela dotčenému městu Tajnu k prvnímu erbu jich toto znovu pučujem a dáváme /.../“.

K těmto dvěma listinám můžeme zařadit i privilegium pro Dalešice, v jehož naraci se vypočítávají dávky za vyplacení odúmrti, které panovník následně potvrzuje, a poté uděluje znak: „/.../ a tyto další milosti a obdarování z mocnosti naší císařské tímto listem naším vešš psanému městečku Dalešicím a obyvatelům v něm činiti ráčíme, aby měli pečeť /.../“.

Privilegium pro Šumperk obsahuje dvě narace, přičemž do této skupiny ji řadí právě druhá narace, v níž obyvatelé města panovníka prosí o udělení práva konat třetí výroční trh. Ferdinand I. jim jej udělil a poté polepšil znak: „/.../ přitom kdež jsou mnoho psaní Šumperští od předkův našich pečeť městskou /.../ sobě danou měli a té až posavad užívali, a protože chci my, aby tíž Šumperští od nás to seznati mohli, že jim pro jich dobré chování vši milosti a naší císařské naklonění býti ráčíme, jim takovou pečeť takto napravovati a polepšovati ráčíme /.../“.

V listině pro Vrchlabí se znak nazývá „erb a neboližto znamení“, v listině pro Horšovský Týn „erb“, v ostatních „pečeť“. Ve všech listinách následuje ohlášení malby znaku a možnosti jeho užití, zejména na pečeti, již smějí otiskovat do zeleného vosku. U měst Žlutice a Šumperku panovník povolil pečeti červeným voskem. U Horšovského Týna se vosk nezmiňuje.

III. Ve třetí skupině se nachází pouze privilegium pro Bílinu, jež má v naraci uvedenu pouze obecnou prosbu o „některé milosti“. Nejdříve se uvádí, že město mělo právo pečeti zeleným voskem, což panovník polepšuje na pečeti voskem červeným a uděluje znak: „/.../ předkem jakož jsou tíž Bílovští času předešlého zeleným voskem všelijaké potřeby městské a obecní pečeti ráčíme k tomu povolovati, aby dotčení Bílovští všecky a všelijaké potřeby městské voskem červeným jako jiná města v Království českém svobodně pečeti a toho užívat mohli a moci jměli, nadto také k prvnímu štítu nebo erbu týmž Bílovským toto znovu pučujem a dáváme, aby /.../“; následuje ohlášení miniatury.

IV. Čtvrtá skupina obsahuje dvě privilegia. V naraci listiny pro Kralovice Florián Griespek panovníka seznámil s věrností kralovických při událostech let 1546–1547, což se panovník vyslovil ocenit. V dispozici se nejdříve uděluje právo pečeti červeným voskem namísto zeleného s uvedením, že mají znak užívat na menší i větší pečeti,³⁷⁰ po čemž se teprve popisuje znak a ohlašuje jeho malba. Heraldická část dispozice začíná slovy: „/.../ a k tomu jakož jsou předešle v pečetech svých vosku zeleného užívali, že již od dnešního dne voskem červeným pečeti a toho níže psaného štítu a erbu v menší i větší pečeti své užívati mají /.../“. Následuje uvedení malby v listině a mandátní ustanovení, vztahující se ke znaku. Dále dispozice pokračuje udělením ostatních výsad.

První narace listiny pro Šumperk obsahovala pouze informaci o tom, že se obyvatelé města vykoupili z vrchnostenské držby a poddali přímo králi. V dispozici panovník tuto skutečnost ocenil tím, že zakázal jakékoli zcizování města na věčné časy. Poté teprve následovala prosba Šumperských o udělení třetího výročního trhu. Spolu s ním se polepšuje i znak a povoluje právo pečeti červeným voskem. Prosbu o polepšení znaku však nezaznamenáváme. Dle kritérií dělení listin by se podle druhé narace tato listina nacházela ve druhé podskupině druhé skupiny, jak je uvedeno výše.

Formuli, jíž byla ohlášena malba znaku v listině, nalezneme téměř vždy. Nejčastěji, v pětatřiceti listinách, tato věta zněla: „*tak jakž to* (ev. *jakožto*) *všecko rukú a utípem umění maléřského lépe a dostatečněji vprostřed listu tohoto jest vymalováno a barvami vysvětleno /.../*“.³⁷¹ V dalších dvanácti listinách se tato věta velmi podobá, avšak došlo k markantnějším změnám, než které jsou uvedena v poznámce.

(Radonice?) a Třebovice: „/.../ *jakožto všecko rukou a utípem umění maléřského uprostřed listu tohoto jest vymalováno a vypsáno /.../*“.

Kokory, české znění v salbuchu: „*jakožto všecko etc.*“. Německé znění v opise: „/.../ *was alles durch die Hand, Kunst und Verstand eines geschickten Mahlers besser*

370 Jedná se o jediné česky psané znakové privilegium z doby předbělohorské, které obsahuje přímé uvedení typu pečeti. Ze všech německy psaných znakových privilegií našeho souboru tuto formulaci obsahují pouze listiny Ferdinanda I. pro Loket, Horu Svatého Šebestiána a Město Albrechtice a listina Rudolfa II. pro Liberec.

371 Šlapanice, Vrchlabí (chybí *a barvami vysvětleno*), Dambořice, Litenčice?, Rychnov nad Malší (*vymalováno a vypsáno*), Čkyně, Pačlavičice, Vlachovo Březí, Vlasatice (*v listu tomto jest*), Olbramkostel, Budišov, Tvrdonice (chybí slovo *rukú*), Sedlice, Myslivořice, Štítary, Žlutice (*tohoto světleji vymalováno*), Cehnice, Opatov, Prosiměřice?, Šafov (*maléřského světleji vprostřed*), Lhenice, Strážov (*v listu tomto jest*), Město Touškov, Divišov, Pňovany, Sedlec, Jiříkov, Štětí, Chabařovice (1549), Věmyslice, Vlachovice, Dobrá Voda u Hořic (chybí slovo *rukú*), Doubravice nad Svitavou, Líšeň (chybí slovo *rukú*), Mikulovice, Žihle, Hroznová Lhota, Kladno, Smidary a Nové Veselí.

und vollkommer /: wie es der Zeit inliegende Gemählde besser aus wies :/ aufgezeichnet und mit Farben illuminirt ist ertheilt wird /.../“.

Vlastějovice, Žehušice: „/.../ jakožto všecko rukú a uměním vtípem maléřského světletji vprostřed listu tohoto jest vymalováno a vypsáno /.../“.

Horšovský Týn a Bílina: „/.../ jakožto všecko vtípem mistrovství maléřského dostatečněji jest v listu tomto vymalováno a barvami vysvětleno /.../“.³⁷²

Bělčice: „/.../ jakožto všecko uměním mistrovství maléřského vprostřed listu tohoto jest vymalováno /.../“.

Horní Kounice: „/.../ jakožto všecko vtípem umění a mistrovství maléřského světlet a dostatečněji vprostřed listu tohoto barvami jest vymalováno /.../“.

Dobruška: „/.../ jakožto všecko vtípem umění maléřského světletji vprostřed listu tohoto barvami vymalováno jest /.../“.

Sadská: „/.../ jakožto všecko rukou a vtípem umění mistrovství maléřského vprostřed listu tohoto barvami jest vymalováno a vysvětleno /.../“.

Němčice nad Hanou a Dalešice: „/.../ jakožto všecko vtípem umění mistrovství maléřského světletji a zřetelněji vprostřed listu tohoto barvami jest vymalováno a vysvětleno /.../“.

V listinách pro Kralovice, Šumperk a Rokycany se již nachází více změn:

Kralovice: „/.../ jak se to uměním a vtípem maléřským vprostřed tohoto listu našeho dokonaleji vidí /.../“.

Šumperk: „/.../ jakožto všecko vtípem umění a skrze mistrovství maléřské vprostřed tohoto listu jest vymalováno a vysvětleno /.../“.

Rokycany: „/.../ jakožto všecko rukú a vtípem umění mistrovství maléřského jest vymalováno a vysvětleno /.../“.

Listina pro Chabařovice z roku 1542 se dochovala pouze ve formě opisu v původních registrech, v kde je formule zkrácena na slova „jakožto všecko etc.“.

Listiny pro Miroslav, Rosice a Jaroslavice malbu znaku ohlášenou nemají. Žádá z těchto tří listin se však nedochovala v originále ani v takové formě opisu, který by dokázal pomoci určit, zda se v nich malba znaku skutečně nenacházela.

Častým jevem, který se v česky psaných znakových privilegiích obecně vyskytuje, je vkládání mandátního ustanovení, tedy jakési mírné formy příkazu, do jednotlivých formulí v rámci celé listiny.³⁷³ Vraťme se nyní do příslušné pasáže dispozice, v níž se ves vysazovala za městečko. Po vysazení totiž panovník v téměř všech

³⁷² Formule v listině pro Bílinu má sloveso *jest* až na konci.

³⁷³ S ohledem na skladbu panovnických privilegií pro města a městečka obecně se dá usoudit, že se nejedná pouze o výjimečný typ formuláře znakových privilegií.

případech povolil, aby se v městečku mohli usazovat řemeslníci a obchodníci. Zmíněné ustanovení doprovází mírná forma příkazu, v níž panovník stanovuje, že do výkonu tohoto práva nemají zasahovat třetí osoby. Nejčastěji se vyskytuje v této podobě, přičemž ono mandátní ustanovení zvýrazňuje podtržením: „*Chtíce tomu konečně, aby obyvatelé jeho nynější i budoucí všech těch milostí a svobod užívatí mohli a užívali, kterých jiná městečka v Markrabství moravském buďto z práva, neb z obyčeje užívatí mohou a užívají nyní i v časech budoucích, a jmenovitě, že se v něm všelijací řemeslníci, totiž pekaři, řezníci, sladovníci, súkeníci, sukna kráječi, kováři, zámečníci, ševci i jiní všelijací obchodníci osazovati a řemesla svá svobodně dělati a provozovati i jich užívatí mají a mohou, beze všech lidí všelijakých překážek.*“³⁷⁴ Text, který předchází dispozici, tedy povolení usazování řemeslníků a obchodníků, by mohl být vnímán jako úvod pro samotnou dispozici, přičemž za příkaz bychom mohli označit pouze posledních pět slov – *beze všech lidí všelijakých překážek*. Domníváme se však, že pokud by se dispoziční část (v citaci nepodtržená) přesunula na začátek a část začínající slovem „*chtíce*“ a končící slovem „*budoucích*“ by se spojila s druhou podtrženou částí, nic by nepozbylo smyslu, pouze by bylo evidentnější, že se jedná o příkaz v mírném provedení. Příkladem může být listina pro Pačlavice, v níž je vypsána nejdříve celá mandátní část a poté je povoleno usazování řemeslníků a obchodníků: „*Chtíce tomu, aby obyvatelé jeho nynější i budoucí všech těch milostí a svobod užívali a užívatí mohli a moc měli, kterýchž jiná městečka v Království našem českém a Markrabství moravském mají a jich užívají a užívatí mohou nyní i v budoucích časech bez všelijakých překážek, a k tomu, aby se v něm všelijací řemeslníci osazovati a řemesla svá dělali a jich užívatí mohli, jakožto pekaři, řezníci, sladovníci, kováři, súkeníci, ševci i jiní všelijací obchodníci /.../*“³⁷⁵

Neobvyklý sled jednotlivých formulací zaznamenáváme v listině pro Líšeň, která byla nejdříve vysazena za městečko, poté jí dán znak a povoleno usazování řemeslníků a obchodníků. V příkazu se dokonce kromě povolení usazování řemeslníků vyskytuje i právo pečetit, barva vosku však chybí.³⁷⁶ V privilegii pro Hroznovou Lhotu byla z první části sankce vynechána pasáž o jiných městečkách v Markrabství moravském.

374 Citace pochází z listiny pro Šlapanice.

375 Z míst vyjmenovaných vyjmenovaných na s. 57 v pozn. 190 v typologii privilegií lze obdobnou formulaci nalézt v privilegiích pro Vlachovo Březí, Tvrdonice, Vlastějovice a Žehušice.

376 Barva pečetního vosku nebyla dále konkretizována u Třebovic, Litenčic?, Troskotovic?, Chropyně?, Prosiměřic?, Horšovského Týna, Horní Blatné, Hory Svatého Šebestiána, Města Albrechtic, Chabařovic (1571), Vysokého Veselí, Rudolfova, Strachotic, Adamova, Mikulova, Výsluní, Loučné pod Klínovcem a Hrádku nad Nisou. Z listin ostatních vydavatelů u Havlíčkova Brodu, Chrástavy (1568), Troubek, Držovic, Čehovic, Plzně, Dolních Dunajovic, Pivína, Šumvaldu, Dolo-plaz, Stárkova a Radomyšle.

Privilegia pro Miroslav a Šafov obsahují pouze první část, protože nelze spolehlivě říci, že se jedná o mandát.

V listině pro městečko Jaroslavice je tato formulace uvedena za popisem znaku a je do ní vloženo dání práva pečetit zeleným voskem. Ferdinand I. Žluticím konfirmoval stará privilegia, dal znak a právo pečetit červeným voskem. Mezi konfirmací a dáním znaku se nachází příkaz ve formě: „*Chtíce tomu konečně, aby svrchu psaní obyvatelé města Žlutic nyní i budoucí při těch všech všelijakých obdarováních, svobodách, právech dobrých a starobyklých chvalitebných zvyklostech předešlých i tomto našem milostivém potvrzení zachování byli /.../*“.

Kralovice byly vysazeny za město a za tímto ustanovením čteme: „*/.../ chtíce tomu konečně, aby ode všech lidí za město jméno, držáno, bylo se psalo /.../*“.

Horní Kounice byly naopak potvrzeny za městečko, za kterýmžto potvrzením je uvedeno: „*Chtíce tomu konečně, aby při tom od každého člověka, pokudž jsou toho až posavad jmenované obyvatelé městečka Horních Kounice v užívání byli, jméni, držáni a neporušitelně zachování byli /.../*“.

Poté, co se obyvatelé Šumperka vykoupili z vrchnostenské držby a poddali přímo králi, tento stanovil, že město nesmí být zastaveno, prodáno či jinak zcizeno, po čemž následuje ojedinělý a v žádné jiné listině z našeho období se nevyskytující příkaz: „*Jestliže bychom pak my neb dědicové naši a budoucí králi čeští a markrabí moravští mimo toto naše milostivé připovědění kdy buď z omylu neb z nepaměti neb pro kteroukoli jinou příčinu často psané město Šumperk i s předměstími nyní neb potomně všecko neb na díle od nás odcizili, odtrhli, odprodali, zastavili aneb pryč dáti ráčili, chceme, aby to žádné moci, pevnosti ani stálosti nemělo a jméni nemohlo. Zavazujeme se tím sami, dědice naše budoucí krále české a markrabí moravské neb to tímto listem a majestátem naším kazíme, moříme a v nic obracujeme*.“

Novému Veselí byl obnoven status městečka a objevuje se zde i povolení usazování řemeslníků a obchodníků. Konec mandátního ustanovení zde však byl zkrácen na pouhé „*/.../ bez překážky*“.

Obdobou tohoto příkazu je formulace, která se nejčastěji vztahuje k právům, která byla vysazena dále, typicky dání znaku, výročních trhů a týdenního trhu, v některých případech i jiných práv. Zde panovník říká, že adresát má daných svobod, které často znovu jmenuje, užívat v takové míře, jaká je obvyklá ve srovnání se subjekty obdobného postavení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – dle lokace adresáta. Například v listině pro Štítary čteme: „*/.../ při kterémžto jarmarku ročním oni Štítarští se zachovají a toho i jiných všech svobod v těch listech dotčených i potvrzení a obdarování tohoto našeho tak a tím vším způsobem užívají, jakž jiná městečka v Markrabství moravském při svých obyčejných jarmarcích se zachovávají a těch užívají bez zmatků a všelijaké odpornosti*.“

Znění začátku mandátu se odvíjí od formulace předchozího textu, a proto se v jednotlivých listinách liší právě podle toho, jak na tento text navazuje. Ve dvanácti privilegiích se uvádí, že adresáti mají užívat daných práv tak, jak je obyčej v ostatních

městečkách/městech; z toho se v pěti případech říká, že mají dodržovat pravidla;³⁷⁷ v sedmi, že do udělených práv nemá nikdo zasahovat.³⁷⁸ Privilegium pro Šumperk se liší tím, že jarmarky a trh byly dány před znakem, a tak tato část mandátního ustanovení nepředchází bezprostředně sankci v užším slova smyslu, ale vztahuje se pouze k jarmarkům a týdennímu trhu. Příkaz v privilegiu pro Nové Veselí nebyl rovněž umístěn před sankcí, ale vidíme jej za právem pečetit zeleným voskem, po němž se ještě vyjmenovávají další práva. Listina pro Kralovice onen příkaz obsahuje dvakrát, nejprve za dáním znaku a poté po ustanovení o povolení vařit a prodávat pivo, provozovat řemesla a další obchody. Bělčicím byl obnoven status městečka, dán znak, povoleno pečetit zeleným voskem, stanoveno, aby mohli brát právní naučení z Blatné, a vysazen týdenní trh a jarmark. Teprve poté se nachází mandátní ustanovení začínající slovy „*chtíce tomu*“, v němž jsou všechna práva znovu vyjmenována.

Dalších osm listin neobsahuje ustanovení o tom, že by se představení dané lokality měli v právech chovat jako v ostatní městech/městkách, avšak panovník uvádí, že mají práva užívat bez překážky jeho samotného, jeho nástupců na českém trůně a jiných lidí.³⁷⁹ V listině pro Vlastějovice chybí první část, a formulace má podobu „*/.../ bez naší, budoucích našich králův českých i jiných všech lidí všelijaké překážky*.“

Kombinace obou výše zmíněných se nachází ve třiceti listinách.³⁸⁰

Listiny pro Bílinu, Rokycany a Dalešice pak obsahují tuto část příkazu ve znění odlišném od výše uvedených. V privilegiu pro Bílinu se omezuje pouze na „*/.../ beze vší a všelijakých překážek*.“ V případě Rokycan došlo také ke zkrácení: „*/.../ bez překážky jednoho každého*.“ Listina pro Dalešice má tuto část příkazu před sankcí, avšak nepředchází jí právo, k němuž se vztahuje. V naraci listiny jsou vypsány naturální částky, které mají obyvatelé vyjmenovaných vesnic odvádět za odúmrtí. V dispozici je tato odúmrtí potvrzena, poté dán znak a právo pečetit zeleným voskem, po čemž následuje příkaz: „*A mimo ten vyměřený plat těch husí a slepic aby od žádného v výši žádné platy neb dávání z strany těch vykoupných odúmrtí ti lidé nynější ani budoucí potahování nebyli žádným způsobem ani kterým obyčejem*.“

Do textu listin pro Žlutice, Opatov, Pňovany, Horšovský Týn a Líšeň stylizátor nezahrnul mandátní část do dispozice vůbec.

377 Rosice, Štítary, Smidary, Město Touškov a Nové Veselí.

378 Radonice?, Třebovice, Jaroslavice, Chabařovice (1542), Kralovice, Bělčice a Šumperk.

379 Miroslav, Pačlavice, Vlachovo Březí, Vlasatice, Olbramkostel, Budišov, Tvrdonice a Žehušice.

380 Vrchlabí, Dambořice, Litenčice?, Rychnov nad Malší, Čkyně, Sedlice, Myslibořice, Cehnice, Prosiměřice, Šafov, Lhenice, Strážov, Divišov, Sedlec, Jiříkov, Štětí, Chabařovice (1549), Horní Kounice, Vémyslice, Vlachovice, Dolní Dobrá Voda, Doubravice nad Svitavou, Dobrovice, Mikulovice, Žihle, Hroznová Lhota, Kladno, Sadská a Němčice nad Hanou.

Maxmilián II.

Začátek dispozice listin Maxmiliána II. vykazuje vyšší míru jednoty oproti privilegiím jeho předchůdce. Slovy „*K jehožto/jejichžto prosbě naklonění jsouce*“ totiž začínají všechny dispoziční části. V šesti případech je tento přívlastek „*slušný*“ či „*pokorný*“, vztahující se k prosbě, doplněn ještě o jméno petitora.³⁸¹ Podle dalšího pokračování bylo možné listiny umístit do čtyř výše uvedených skupin:

- 1) Privilegia, jejichž dispozice pokračuje pouze slovy „*s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, mocí královskou v Čechách (a jakožto markrabě moravský)*“, se dochovala čtyři – pro Horní Dunajovice, Chřibskou, Podhradí nad Dyjí a Kašperské Hory.
- 2) Přidáním formulace o věrnosti petitora králi, která je vložena mezi slova „*prosbě*“ a „*naklonění*“, lze vysledovat v jediném privilegiu, a to pro Říčany.
- 3) Dva exempláře odpovídají skladbě první skupiny s přidáním slov „*s radou věrných našich milých*“ mezi slova „*vědomím*“ a „*mocí*“, a to listiny pro Maršovice a Dolní Kounice. Listina pro Dolní Kounice v rámci tohoto úvodu obsahuje i panovníkovo ujištění o tom, že viděl starou listinu, jejíž platnost následně potvrdil.
- 4) Privilegií obsahujících v začátku dispozice všechny výše uvedené skutečnosti se dochovalo pět, přičemž věta o věrnosti přímluvce za vydání listiny je vždy vložena mezi slova „*jsouce*“ a „*s dobrým rozmyslem*“. Formulace „*s radou věrných našich milých*“ je také vždy vložena mezi slova „*vědomím*“ a „*mocí*“. Jsou jimi listiny pro Biskupice, Vseruby, Hustopeče, Lochovice a Libáň.

Ze čtyř skupin, které sledujeme podle návaznosti narace a dispozice, lze pro listiny Maxmiliána II. využít pouze dvě.

I. V první skupině by mělo být uvedeno pouze jedno právo a prosba o udělení „*dalších milostí*“. Této situaci odpovídá pouze listina pro Horní Dunajovice, které měly být dle narace vysazeny za městečko a dány „*další milosti*“ a svobody. Nejdříve tedy byla ves vysazena za městečko, v němž se smějí usazovat řemeslníci a obchodníci; následuje formulace „*Kterémužto městečku /.../*“, popis znaku, ohlášení jeho malby v listině a závěrečná pasáž. Tato odpovídá nejčastěji užívané formě začínající slovy „*kterěžto pečeti /.../*“.

II. Ve druhé skupině se nachází zbylých jedenáct privilegií.

³⁸¹ Biskupice, Dolní Kounice, Podhradí nad Dyjí, Hustopeče, Lochovice a Libáň.

II. 1. Udělení znaku se v naraci uvádí v deseti. V rámci této první podskupiny skupiny je možné mluvit ještě o jakýchkoli třech malých podskupinách.

II. 1. a) V první se nachází listiny pro Chříbskou a Kašperské Hory, jimž měl být udělen pouze znak, případně dání znaku figurovalo mezi ostatními právy na prvním místě. To se týká listin pro Všeruby a Říčany. Po všeobecném úvodu následuje označení adresáta a v listinách pro Chříbskou a Kašperské Hory slovo „*pečet*“, poté popis znaku, ohlášení jeho malby v listině a dispoziční sloveso „*dávati ráčíme*“. Závěrečná formule heraldické části dispozice začíná slovy „*kterěžto pečeti* /.../“ a pokračuje v obvyklé formě popsané v privilegiích Ferdinanda I. V listinách pro Všeruby a Říčany je za označením adresáta rovněž znak označen jako „*pečet*“, poté je popsán a jeho malba ohlášená v listině. Následuje udělení dvou jarmarků s týdenním trhem a jejich termíny³⁸² a teprve poté je uvedeno dispoziční sloveso: „*dávati a znovu vysazovati ráčíme*“. Věta o používání pečeti je uvozena odlišně; v listině pro Všeruby obvykle: „*kterěžto pečeti* /.../“, v privilegiu pro Říčany: „*Chťice tomu konečně, aby nadepsaní Říčanští nynější i budoucí takové pečeti* /.../“ a u obou pokračuje v obvyklé formě.

II. 1. b) Ve druhé podskupině se nachází šest listin,³⁸³ pro něž je společné, že sled práv v dispozici odpovídá požadavkům v naraci a znak byl udělen na druhém místě v pořadí všech práv. V listinách pro Maršovice, Podhradí nad Dyjí a Hustopeče byl před znakem vysazen jarmark, týdenní trh či oboje. Po dání jarmarků a trhu je v privilegiu pro Maršovice uvedeno „*/.../ a pečet*“, v privilegiu pro Podhradí nad Dyjí „*/.../ nicméně i pečet*“, v privilegiu pro Hustopeče „*/.../ též také pečet*“. U všech následuje popis, ohlášení malby znaku v listině a dispoziční sloveso; větší odchylky lze sledovat až poté. V listině pro Maršovice je ustanovení o pečetění zeleným voskem až součástí sankce. V listině pro Podhradí nad Dyjí pokračuje text za ohlášením malby znaku následovně: „*/.../ znovu dávati a k tomu, aby voskem zeleným všelijaké potřeby své obecní pečeti mohli, povolovati ráčíme a tímto listem mocně vysazujem, dáváme a povolujem*“, přičemž každé z těchto tří sloves se vztahuje k jarmarkům a trhu, ke znaku a k pečetění zeleným voskem v tomto pořadí. V privilegiu pro Hustopeče pokračuje text: „*/.../ dávati a přitom i k tomu povolovati ráčíme, aby tiž obyvatelé města Hustopeče nynější i budoucí ve všelijakých potřebách svých obecních též pečeti užívati a místo vosku černého voskem červeným dotčené potřeby své obecní pečeti /.../ mohli a moc měli* /.../“.

382 Všerubům byl dán týdenní trh a poté dva jarmarky, Říčánům nejdříve dva jarmarky a poté týdenní trh.

383 Maršovice, Biskupice, Podhradí nad Dyjí, Hustopeče, Lochovice a Libáň.

V listinách pro Biskupice a Libáň předchází udělení znaku polepšení statusu, kdy Biskupice byly povýšeny na městečko a Libáň na město. Lochovice panovník potvrdil za městečko, ačkoli se prosba o tento právní úkon v naraci neobjevuje. V listině pro Biskupice poté následuje: „/.../ též aby purkmistr a konšelé nadepsaného městečka Biskupic nynější i budoucí erbu nebolížto pečeti /.../“; pro Lochovice: „/.../ a k tomu ke všemu /.../ aby dotčení lidé z městečka Lochovic nynější i budoucí erbu nebolížto pečeti /.../“; v privilegii pro Libáň „/.../ též také obyvatelé Libanští nynější i budoucí erbu nebolížto pečeti /.../“. Poté ve všech případech následuje popis znaku, ohlášení jeho malby a za slovem „vysvětleno“ text pokračuje u Biskupic a Lochovic „/.../ ve všelijakých potřebách obecních užívali a jí listy a jiné potřeby voskem /.../“. Závěrečná formulace se u Libáně liší v drobnostech, což však není pro další rozbor zásadní.

V listině pro Maršovice za ohlášením malby znaku následuje mandátní formulace o tom, že se mají při konání trhů držet zvyklostí a pečeti otiskovat do zeleného vosku v obecních záležitostech. U ostatních pěti listin nedošlo k přerušení kontinuity a ustanovení o pečeti navazuje na ohlášení malby znaku.

II. 2. Do druhé podskupiny v rámci celé druhé skupiny bylo možné zařadit pouze privilegium pro Dolní Kounice, v jehož naraci nacházíme pouze prosbu o confirmaci starých privilegií a prosba o udělení znaku nebyla zahrnuta. Po tomto potvrzení však panovník vysadil městečko za město, přičemž mu potvrdil znak a dal právo pečeti červeným voskem. Začátek heraldické části je uvozen slovy „/.../ i také z obzvláštní milosti naší císařské pečeti, kteréž jsou předešle užívali, totiž /.../“, po čemž následuje popis znaku, ohlášení jeho malby, dispoziční sloveso a závěr dispozice: „/.../ jim potvrzujem a k tomu, aby voskem červeným všelijaké potřeby své obecní pečeti mohli, tolikéž povolujem /.../“.

Pokud měla formulace o malbě znaku v listině v privilegiích Ferdinanda I. téměř neměnnou formu, v listinách jeho nástupce tomu bylo zcela jinak. V pěti listinách je takřka shodná s listinami Ferdinanda I.,³⁸⁴ pouze v listině pro Říčany se nachází jiné skloňování, protože je zde uvedeno, že panovník dává pečeť „/.../, jak vprostřed listu tohoto uměním a mistrovství malérským vymalovaná a barva ma dostatečněji vysvětlená jest /.../“.

Ve dvou listinách došlo k vynechání určitých slov. V privilegii pro Maršovice zní: „/.../ jakožto všecko vtípem a umění malířského vprostřed listu tohoto vymalováno a vysvětleno jest /.../“. V privilegii pro Dolní Kounice: „/.../ jakž to všecko vtípem

384 Horní Dunajovice, Chříbská, Podhradí nad Dyjí, Hustopeče a Říčany.

*a uměním mistrovství maléřského uprostřed listu tohoto jest vymalováno a vysvětleno /.../“.*³⁸⁵

Kašperské Hory: „/.../ jakž to všecko vtípem a uměním mistrovství maléřského uprostřed listu tohoto jest vymalováno a barvami hojněji vysvětleno /.../“.

Ve třech listinách zaznamenáváme novum, které spočívá v doplnění slov „našeho císařského“ za slovo „tohoto“. Věta zní v privilegii pro Biskupice takto: „/.../ jakožto všecko rukú a vtípem umění maléřského vprostřed listu tohoto našeho císařského jest vymalováno a barvami vysvětleno /.../“. V listinách pro Lochovice a Libáň došlo k přidání slova „hojněji“ na konec formule: „/.../ jakž to všecko vtípem a uměním mistrovství maléřského uprostřed listu tohoto našeho císařského jest vymalováno a barvami hojněji vysvětleno /.../“.³⁸⁶

Pouze ve dvou případech došlo k povýšení vsi na městečko, k němuž se váže mandát v rámci dispoziční formule. Privilegium pro Horní Dunajovice obsahuje obdobnou formu příkazu, začínající slovy „chtíce tomu“, kterou jsme často viděli v listinách Ferdinanda I. za povolením usazování řemeslníků a obchodníků. V listině pro Biskupice je uvedena pouze první část, tedy chybí ono mandátní ustanovení. Povolení usazování řemeslníků a obchodníků bylo dáno také Lochovicím při jejich potvrzení za městečko, avšak nachází se až na samém konci dispozice.

Dolním Kounicím byla confirmována dosavadní privilegia a poté je panovník vysadil za město, kterému dal znak a právo pečetit červeným voskem. Mezi confirmací a dáním znaku se nachází příkaz, jehož obdobu můžeme sledovat v listině Ferdinanda I. pro Horní Kounice: „Chtějíc tomu konečně a pevně ustanovujem, aby při tom od každého člověka, pokudž toho všeho až posavad tíž obyvatelé kouničtí v užívání jsou jmíni, držáni i neporušitelně zachováni byli.“

Mandátní část na konci dispozice, již jsme sledovali v listinách Ferdinanda I., se nachází i v některých listinách Maxmiliánových. V listinách pro Podhradí nad Dyjí a Libáň se uvádí, že jejich představení mají udělených práv užívat bez překážek cizích osob; v obou případech je mandát uvozen slovy „chtíce tomu“ a jsou v něm vyjmenována všechna práva, která byla udělena: „Chtějíc tomu konečně, aby dotčení obyvatelé Frainštanští nynější i budoucí všech těch milostí a svobod, též také trhu téhodného, jarmarku ročního s frejunkem obyčejným a pečeti, užívali a užívatí mohli, kterýchž a tak, jakž toho jiná města a městečka v Markrabství našem moravském buďto z práva, neb z obyčeje užívají beze všech lidí, všelijakých překážek a odporosti.“ Forma příkazu v listině pro Libáň byla obdobná: „Chtějíc tomu ko-

385 Obdobné znění najdeme i v listině Ferdinanda I. pro Sadskou, kde se navíc nachází slovo „barvami“ mezi slovy „tohoto“ a „jest“.

386 V listině pro Kašperské Hory chybí slovo „našeho“ za slovy „listu tohoto“.

nečně aby jmenovaní obyvatelé libáňští nynější i budoucí, tak jako i jiná města v Království našem českém pečeti červeným voskem, jarmarkův, trhův a jiných všelijakých svobod z strany osazování řemeslníků i jináč všeho tolikéž užívati mohli bez překážky všelikého člověka.“

Do příkazních ustanovení byla v listinách pro Horní Dunajovice, Chřibskou, Hustopeče a Kašperské Hory přidána další formulace, jejímž prostřednictvím panovník říká, že on sám, ani jeho nástupci na trůně, nemá zasahovat do udělených práv. V listině pro Horní Dunajovice přímo navazuje na dispozici, respektive vysazení jarmarků: „/.../ při kterýžch se oni zachovati a jich i jiných všech svrchu psaných svobod a obdarování tak a tím vším způsobem užívati mají, jakž se jiná městečka v Království českém a v Markrabství moravském při svých obyčejných trzích a jarmarcích zachovávají a jich užívají buď z práva, neb z obyčeje, bez zmatků a všelijaké odpornosti, i tudíž také bez naší, dědicův našich a budoucích králův českých a markrabí moravských i jiných všech lidí všelijaké překážky.“ V listině pro Chřibskou navazuje na ustanovení o pečetění zeleným voskem: „/.../ jakž se jiná městečka Království českého při tom zachovávají a toho užívají bez zmatkův i všelijaké odpornosti, i tudíž také naší, dědicův našich a budoucích králův českých i jiných všech lidí všelijakých překážek.“ V listině pro Hustopeče navazuje rovněž na ustanovení o pečetění: „/.../ a tak těch všech svobod, kterýchž jiná města naše v Markrabství moravském, též jarmarkův svých ročních buď z práva, neb z obyčeje užívají a z strany pečeti zachovávají, tolikéž užívati mohli a moc měli, a to bez naší, dědicův našich, budoucích králův českých a markrabí moravských i jiných všech lidí všelijaké překážky a odpornosti.“ Stejně tak v listině pro Kašperské Hory: „/.../ jakž se jiná města v Království našem českém při tom zachovávají a sami toho užívají bez zmatkův a všelijakých odporností, i tudíž také naší, dědicův našich a budoucích králův českých i jiných všech lidí, všelijaké překážky.“

V listině pro Biskupice se nachází více příkazů než v ostatních listinách. První byl již citován výše. Druhý následoval po dání znaku a povolení pečeti zeleným voskem: „/.../ jakž se jiná městečka Markrabství našeho moravského při tom zachovávají a toho užívají.“ Poté byly vysazený dva jarmarky a týdenní trh s vlastním příkazem, podobným předchozímu: „/.../ tak jakž jiná městečka v Markrabství našem moravském svých jarmarkův a trhův téhodných užívají buď z práva, neb z obyčeje /.../“. Poslední příkaz navazuje na předchozí a je umístěn před sankcí: „/.../ a to všecko, což se koli v tomto listu a majestátu našem císařském píše, bez zmatkův a všelijaké odpornosti, i tudíž také naší, dědicův našich budoucích králův českých a markrabí moravských i jiných všelijakých lidí všelijakých překážek.“

V privilegiu pro Lochovice druhý mandát vypsán není, přestože celkový styl listiny navozuje dojem, že by zde mohl být. Privilegium pro Lochovice se dochovalo nejen ve formě opisu, ale i konceptu privilegia. Z něj vyplývá, že příkaz v mírné formě měl v privilegiu původně skutečně figurovat, avšak nakonec došlo k jeho odstranění. Vztahoval se pouze k pečetění a představuje jej podtržená

část citace: „/... / když a pokudžkoliv toho potřeba jejich ukazovati bude pečeti mohli, tak jakž toho jiná městečka v dotčeném Království českém v tom se zachovávají, pečeti mohli.“

V listině pro Vseruby jsou zopakována udělená práva, ale příkaz se oproti zvyklostem, které jsme mohli pozorovat v ostatních listinách, neobjevuje v celistvosti. Na jeho konci totiž nefiguruje uvedení o zásahu třetích osob do udělených práv, a proto by toto ustanovení mohlo být interpretováno dvojím způsobem. Buď panovník nařizuje zástupcům Vserub, aby se oni při výkonu svých práv nechovali nelegálně, nebo písař udělal chybu a na dopsání „všelijakých lidí“ zapomněl: „*Tolikéž také již jmenovaní Naymarští všickni obyvatelé, jakž nyníšší tak i budoucí těch trhův téhodných a dvouh jarmarkův ročních, tak jakž jiná města neb městečka v Království našem českém svých trhův a jarmarkův užívají a při pečeti se zachovávají buď z práva, neb z obyčeje, též užívati mohli a moc jměli bez zmatkův a všelijaké odpornosti.*“

Zvláštní sled obsahuje privilegium pro Říčany. Panovník nejdříve udělil znak, jarmarky a týdenní trh a nakonec povolil pečeti zeleným voskem. Pasáž o pečeti zeleným voskem začíná slovy „*chtíce tomu*“ a obsahuje velmi mírnou formu mandátu, po kterém následuje další mandát, který se odvolává k jarmarkům a týdennímu trhu: „*Chtíce tomu konečně, aby nadepsaný Říčanský nyníšší i budoucí takové pečeti ve všelijakých potřebách obecních užívati a jí listy a jiné potřeby zeleným voskem pečeti, pokudž a když by toho potřeba toho kázala, jakž se jiná městečka v Království našem českém při tom zachovávají, a toho nicméně také těch dvou jarmarkův ročních a téhodního trhu užívají buď z práva, nebo z obyčeje, též užívati mohli a moc měli.*“

Listina pro Maršovice žádný mandát neobsahuje.

Rudolf II.

Ve všech listinách Rudolfa II. začíná dispozice slovy „*K jehožto/jejichžto prosbě naklonění jsouce*“. Obohacení prosby o uvedení přívlastků jako pokorná, ponížená, snažná a jejich kombinace se objevuje ve všech listinách s výjimkou listiny pro Starou Říši. Označení přímluvce za vydání listiny se objevuje v šesti listinách.³⁸⁷

- 1) Listin s nejjednodušším začátkem dispozice se dochovalo celkem pět, a to pro Svitávku, Hostouň, Dolní Bousov, Bor a Hartmanice.
- 2) Věrnost projevená panovníkovi, eventuálně i některému z jeho předchůdců, byla přidána do pěti listin, a to pro Opavu, Vysoké Veselí, Sobotku, Zákupy a Starou Říši.

³⁸⁷ Bystřice nad Pernštejnem, Sobotka, Strachotice, Chudenice, Polešovice a Poběžovice.

- 3) Sousedství „s radou věrných našich milých“ bylo k jednoduchému úvodu přidáno v listinách pro Bystřici nad Pernštejnem, Strachotice a Nehvizdy, přičemž u prvních dvou jmenovaných úvodní část dispozice obsahuje panovníkovo ujištění, že viděl listiny, jež měl potvrdit a o nichž bylo více informací uvedeno v naraci. Informace se nachází mezi slovy „jsouce“ a „s dobrým rozmyslem“ a zní: „/.../ a vidouce ty listy³⁸⁸ a obdarování celé a neporušené býti /.../“.
- 4) Výše uvedené skutečnosti pohromadě obsahují privilegia pro Vilémov, Chudenice a Polešovice. Listina pro Polešovice obsahuje i formulaci o tom, že panovník viděl listinu, již má potvrdit; její forma více či méně odpovídá výše uvedenému v listinách pro Bystřici nad Pernštejnem a Strachotice: „/.../ a vidouce vejš psané listy, obdarování a nadání celé a neporušené, protože s dobrým rozmyslem /.../“.

Rudolf II. vydal sedm listin, v nichž vyjádřil svůj zájem o blaho místních obyvatel. Do druhé z výše uvedených skupin bychom mohli zařadit pouze listinu pro Lovosice z roku 1600, v níž zní přidaná věta: „/.../ nicméně aby se ti jeho lidé poddaní snázeli a tam vochoťněji osazovati a rozmnožovati mohli, protože s dobrým rozmyslem /.../“.

Ve třetí skupině by figurovala privilegia pro Heřmanův Městec z roku 1579 a Jívovou z roku 1581, která dokonce obsahují totožné znění, jež bylo vloženo mezi slova „jsouce“ a „s dobrým rozmyslem“: „/.../ a chtěje, aby se obyvatelé téhož města Městece Heřmanova [městečka Jívového] tím lépe opatrovati a živností svých dostatečně hleděti mohli, s dobrým rozmyslem /.../“.

Do čtvrté skupiny by patřily listiny pro Jedovnice, Poběžovice, Chotusice a Oleksovice. V listině pro Jedovnice panovník vyjádřil péči slovy: „/.../ a chtěje aby se obyvatelé téhož městečka Jedovnice tím lépe opatrovati a živností svých dostatečně hleděti mohli, s dobrým rozmyslem /.../“; v listině pro Poběžovice došlo navíc ke vložení klauzule o tom, že panovník viděl listiny, jež měl potvrdit: „/.../ a ty a takové obdarování a listy celé neporušené spatřiti a ohledati poručivše, nicméně i pro zlepšení chudých živností týchž ronšperských, s dobrým rozmyslem /.../“; v listině pro Chotusice má velmi jednoduchou a obecnou podobu: „/.../ i také takovou jeho poddaných lepší příležitost, s dobrým rozmyslem /.../“. V listině pro Oleksovice: „/.../ nicméně i k zlepšení živností týchž poddaných lidí milostivé zření majíce, protože s dobrým rozmyslem /.../“.

Protože se v naracích listin Rudolfa II. neobjevuje sousloví o udělení „dalších milostí“ a vždy se uvádí práva, lze listiny tohoto panovníka umístit pouze do druhé skupiny podle návaznosti dispozice na naraci. První podskupina obsahuje

388 V listině pro Strachotice je zde ještě slovo „majestáty“.

listiny, v jejichž naracích je mezi právy výslovně uvedeno dání znaku, přičemž se jedná o téměř všechna privilegia, která lze dále, stejně jako listiny Maxmiliána II., rozdělit do dalších tří malých podskupin. Do druhé podskupiny bylo možné zařadit pouze listiny pro Poběžovice a Chotusice.

II. 1. a) V první podskupině se nachází listiny, v nichž byl znak dán na prvním místě, přičemž listiny pro Opavu, Zákupy a Dolní Bousov jsou znaková privilegia v užším smyslu, zatímco Nehvizdům a Boru byla udělena i další práva. Opavě byl znak polepšen, pročež za obecným začátkem dispozice a označení adresáta následuje „/.../ *pečet' a erb jich starý poturzovati a na níže psaný způsob polepšovati a dávati ráčíme, zejména* /.../“ a ohlášení malby znaku. V dispozicích listin pro Zákupy, Dolní Bousov a Bor po označení adresáta následuje slovo „*pečet'*“, její popis, ohlášení malby a dispoziční sloveso „*dávati ráčíme*“. Závěr heraldické části dispozice je u všech tří privilegií obdobný, začíná slovy „*kterěžto pečeti*“ a odpovídá nejčastěji užívané formě. Znění dispozice listiny pro Nehvizdy je zpočátku stejné jako u předchozích tří, avšak po ohlášení malby v listině následuje dání dvou jarmarků a až poté dispoziční sloveso ke všem výsadám dohromady a závěr heraldické části dispozice, který je opět stejný.

II. 1. b) Druhá podskupina obsahuje patnáct adresátů, jimž byl znak udělen na druhém či dalším místě v pořadí daných práv.³⁸⁹ Diktát znakových privilegií Rudolfa II. byl značně diferencovaný, a proto v tomto případě nelze brát zřetel již jen na filiaci narace s dispozicí, ale také na znění dispozice jako celku.

Privilegia pro Heřmanův Městec, Jedovnice, Vysoké Veselí, Bystřici nad Pernštejnem, Sobotku, Jívovou, Hostouň, Oleksovice a Hartmanice odpovídají starším zvyklostem, kdy byla práva udělena jednotlivě, lépe řečeno, každá výsada měla své dispoziční sloveso. V dispozici listiny pro Heřmanův Městec jsou nejdříve uděleny jarmarky a potvrzen týdenní trh, následují slova „/.../ *těž i pečet'* /.../“, její popis, ohlášení malby v listině a dispoziční sloveso. Závěr heraldické části dispozice se liší od předchozích zejména v začátku a tím, že je spojen se sankcí: „*a přitom i k tomu povolovati ráčíme, aby tiž obyvatelé města Městce Heřmanova nynější i budoucí ve všelijakých potřebách svých obecních tež pečeti užívali, potreby své zeleným voskem pečeti, a tak těch všech svobod* /.../ *užívatí mohli a moci měli* /.../“. Za vysazením Bystřice nad Pernštejnem za město a ustanovením o volbě představitelů města následuje znovu označení adresáta: „/.../ *těž také nadepsaným Bystřickým nynějším i budoucím z milosti naší císařské milost činiti a pečet'* /.../“, poté popis znaku, ohlášení jeho malby v listině, dispoziční sloveso a závěr, který začíná slovy „*kterěžto pečeti* /.../“ a odpovídá nejběžnějším výše uvedeným.

389 Heřmanův Městec, Jedovnice, Vysoké Veselí, Bystřice nad Pernštejnem, Sobotka, Jívová, Svitávka, Vilémov, Hostouň, Stará Říše, Chudenice, Polešovice, Lovosice, Oleksovice a Hartmanice.

Sobotce byly potvrzeny staré listiny a vysazeno clo, poté je uvozeno polepšení znaku: „/.../ a též pečeti polepšujem, aby v prvé jim nadané a propůjčené pečeti /.../“, popis znaku a ohlášení malby: „v potřebách svých městských a obecních voskem již červeným a ne zeleným pečeti, užívati svobodně mohli a moc měli, pokudž a kdyby koliv toho jim potřeba kázala /.../“. Obdobně v listině pro Jívovou, kde po dání jarmarků a trhů následuje: „/.../ a podle toho jim také erb nebo pečeť městskou, totiž /.../“, popis znaku a ohlášení malby a „/.../ milostivě propůjčiti a dáti, a přitom i k tomu povolovati ráčíme, aby tiž obyvatelé městečka Jívového nynější i budoucí ve všelijakých potřebách svých obecních též pečeti užívati, potřeby své obecní zeleným voskem pečeti, a tak těch všech, kterýchž jiná městečka /.../ tolikéž užívati mohli a moci měli /.../“. O listině pro Hostouň již byla zmínka v předchozím oddíle o naraci, protože měla být nejdříve udělena pečeť a až poté městečko vysazeno za město. Listina je v tomto směru velmi stručná, neboť po obecném začátku dispozice a označení adresáta je uvedeno: „/.../ je za město vyzdvihujíc, pečeť, zejména /.../“, následuje popis, ohlášení malby, dispoziční sloveso a závěr heraldické části, což se již neliší od listiny pro Bystrici nad Pernštejnem. Oleksovicím byly dány dva jarmarky, po nichž následuje „/.../ i také pečeti a erbem, totiž /.../“, popis znaku, ohlášení malby a dispoziční sloveso. Od předchozích dvou se liší až závěrem heraldické části dispozice: „Chtíce tomu konečně, aby nadepsaní obyvatelé městečka Vělských Alexovic nynější i budoucí nadepsaných ročních jarmarkův i také toho erbu a pečeti zeleným voskem listy i všelijaké své potřeby pečeti a pečeti, jakž již vejš dotčeno, užívati mohli a moci měli /.../“. Listina pro Hartmanice se liší tím, že ustanovení o barvě vosku předchází popisu znaku: „/.../ i také je erbem neb znamením, jehož by v potřebách svých užívati a věci ouřední zeleným voskem pečeti mohli, totiž / popis znaku a ohlášení malby/ se vidí a spatřuje dařiti /.../“, po čemž následuje ustanovení o možnosti volby konšelů.

Jakési výjimky v této skupině tvoří privilegia pro Jedovnice, Vysoké Veselí a Strachotice. Listina pro Jedovnice se oproti ostatním odlišuje pouze tím, že se v ní vyskytuje pouze jedno dispoziční sloveso společné pro dání trhů a znaku: „/.../ každý pondělí, přitom také i pečeť, totiž /popis znaku a ohlášení malby/ a oni toho od starodávna v užívání byli, milostivě dávati a vysazovati, přitom i k tomu povolovati ráčíme, aby tiž obyvatelé městečka Jedovnice nynější i budoucí ve všelijakých potřebách svých obecních též pečeti užívati, potřeby své obecní zeleným voskem pečeti a tak těch všech svobod /.../ tolikéž užívati mohli a moci měli /.../“. O listině pro Vysoké Veselí již bylo několikrát pojednáno jakožto o zvláštní listině celkově. Po promulgaci je v první části narace uveden popis starého znaku, dále se v naraci následně popisuje způsob polepšení znaku. Po obecném začátku dispozice následuje: „/.../ protož dotčeným Veselským takové obdarování jich, které tak k založení a k ztrátě přišli, obnovovati a pečeť jejich, jak toho týž Jan Bořek starší Dohalský z Dohalic poníženě, aby přidáním erbu jeho, tak jakž se maluje, opravená byla, žádal, povolovati

a dotčený jarmark /.../ dávati a v nově vysazovati ráčíme /.../“.

Můžeme si všimnout několika dalších zvláštností; předně v dispozici se již znak nepopisuje znovu, ale již se jen výše uvedené polepšení uděluje. Nikoli však s odkazem k naraci, ale k malbě v listině a nikoli jako polepšení znaku, ale jako jeho oprava. Zvláštní a ojedinělé je i ohlášení malby znaku v listině, které je provedeno právě odkazem namísto popisu, a absence závěrečné části heraldické části dispozice, v níž bývá konkretizována barva vosku, jíž smějí zástupci městečka pečeti. Opat kláštera v Louce u Znojma Šebestián z Baden prosil panovníka o potvrzení tří majestátů, které Strachotickým udělila moravská markrabata Karel a Jošt a český král Ladislav Pohrobek, dále o udělení znaku, který se v naraci popisuje. Po listině pro Vysoké Veselí sledujeme druhou listinu, která obsahuje popis znaku, jenž se má udělit, v naraci. Co však činí tuto listinu výjimečnou, je ohlášení malby znaku v listině za jeho popisem, tedy také ještě v naraci, ale zejména absence udělení znaku v rámci dispoziční formule – panovník potvrdil tři výše zmíněné listiny a poté následuje sankce, koroborace a datace.

Zbýlých sedm privilegií se vyznačuje tím, že jednotlivá ustanovení dávaných práv jsou rozdělena a každé z nich vypsáno na jiném místě. Svitávka byla vysazena za městečko, dán jí znak, dva jarmarky a týdenní trh v tomto pořadí. Ustanovení o jarmarku je umístěno mezi ohlášením malby, resp. dispozičním slovesem, a závěrem heraldické části dispozice a volně na něj navazuje: *„/.../ dávati a nadepsaných jarmarkův ročních a trhu týhodního znovu vysazovati ráčíme, kteréžto pečeti /.../“*, přičemž se zde žádné jiné nezvyklosti nevyskytují. Výrazná obecnost se projevila v naraci listiny pro Vilémov, v níž se hovořilo o neurčitých skutečnostech, pro něž došlo ke ztrátě privilegií, načež tato nespécifikovaná privilegia měla být udělena nyní. V dispozici jsou neurčitě popsána práva, která mají i jiná městečka v Království českém, na což navazuje znak, jeho popis a ohlášení malby v listině; posléze jsou všechna tato práva potvrzena a povoleno usazování řemeslníků a obchodníků: *„/.../ dávati i také jim ty a takové milosti a svobody tímto našim listem a majestátem potvrzovati ráčíme. Chtíce tomu konečně /.../ kteréžto pečeti /.../“*. Na samém konci dispozice se zároveň nachází i závěr heraldické části. Žádná z těchto částí také nevybočuje z řady nejčastějších. Stará Říše byla vysazena za městečko, dán jí znak a vysazeny jarmarky a týdenní trh. Dání jarmarků a trhu se nachází za popisem znaku a je spojeno se závěrečným dílem heraldické části dispozice: *„Kteréhožto jako i jarmarkův ročních dvou /.../ užívali a všechny listy a potřeby své zeleným voskem pečeti a pečeti moci měli.“* Formule o malbě znaku v listině chybí. Dosud nebylo třeba připomínat, že například vysazení vsi za městečko se obecně skládá ze dvou částí; uvádí se, že panovník ráčil ves za městečko vysadit a tímto listem mocně vysazuje. Právě v listině pro Chudenice se dání znaku nachází uprostřed formule o vysazení vsi za městečko: *„/.../ ves Chudenice jsme za městečko vysaditi a vyzdvihnouti i také oby-*

vatele Chudenic nynější i budoucí erbem a pečeti /popis znaku a ohlášení malby/ z štědrosti naší císařské dávati a toho propůjčiti jsme ráčili a tímto listem naším je tím darujem a toho propůjčujem i také touž ves Chudenice za městečko mocně vysazujem a vyzdvihujem /.../“. Právo pečetit zeleným voskem se nachází mezi formulemi o povolení usazování obchodníků a řemeslníků a udělení trhů a jarmarků; začíná „/.../ nicméně té pečeti od nás propůjčené oni obyvatelé chudeničtí /.../“ a pokračuje ve formě obvyklé pro největší počet privilegií. Stejně jako u Vilémova je právo konání jarmarků a týdenního trhu v dispozici listiny pro Polešovice mezi ohlášením malby znaku v listině a závěrem heraldické části dispozice, který je uvozen slovy „/.../ a tímto listem vysazovati a je obdařovati ráčíme, kteréžto pečeti /.../“ a pokračuje v obvyklé formě. V privilegiu pro Lovosice se nejdřív ves vysazuje za městečko, dává týdenní trh, povoluje usazování řemeslníků a obchodníků a dává znak. Povolení usazování řemeslníků přitom vždy tvořilo nedílnou součást vysazení za městečko. Dání znaku figuruje na posledním místě a je uvozeno slovy „/.../ nadto vejše z štědroty naší císařské i pečeti týmž lovosickým obyvatelům nynějším i budoucím /.../“, popis znaku a ohlášení malby a „/.../ na ten a takový způsob, aby oni lovosičtí nynější i budoucí té pečeti, pokudž a kdyby toho koliv potřeba kázala /.../ užívati mohli a moci měli /.../“.

II. 2. Ve druhé podskupině v rámci druhé skupiny se nachází dvě privilegia, jejichž narace se o udělení znaku nezmiňuje, avšak posléze udělen byl. První bylo vydáno pro Poběžovice a v naraci se hovořilo pouze o konfirmování starých privilegií. Panovník je potvrdil a v listině se dále uvádí: „/.../ nadto pak nade všeckno jim i tuto zvláštní milost z štědrosti naší jakožto král český činíme, jakož obyvatelé ronšperští (jakž spravení býti ráčíme) erbu a pečeti od starodávna, nemajíce na to od předkův našich králův českých obdarování, užívají, totiž /popis znaku a ohlášení malby/ že je Romšperské nynější i budoucí tím, aby takového erbu a pečeti, kterouž by červeným voskem listy, kšafy i jiné všelijaké věci a potřeby náležité v svých ve všech potřebách pečeti mohli /.../“.

Druhé privilegium vydal Rudolf II. Chotusicím. Adam starší z Valdštejna chtěl po panovníkovi práva, která byla v roce 1540 Ferdinandem I. udělena Žehušicím, převést na Chotusice. Panovník v dispozici sňal práva, která do té doby náležela Žehušicím, a převedl je na Chotusice – vysadil je za městečko, v němž povolil usazování řemeslníků a obchodníků, dal znak a další milosti. Ačkoli se v naraci praví, že Adam z Valdštejna „*má listovní obdarování a majestát*“, jeho datum se neuvádí, jak bývá zvykem. Přesto je možné, že je v kanceláři měli k dispozici, neboť to naznačují některé slovní obraty a sled udělených práv, nicméně znění doznalo úprav dle pozdějších zvyklostí. Kromě toho doznal popis znaku výrazného upřesnění a díky dochovanému originálu známe i jeho vizuální podobu. Heraldická část dispozice zní: „/.../ a aby se v témž městečku tím lípeji

a dostatečněji lidé osazovati a živností svých hledati a ty sobě zlepšovati mohli, tyto sme další milosti obyvatelům jmenovaného městečka Chotusic nynějším i budoucím učinili a tímto listem činíme, nejprve erb, /popis a ohlášení malby/ kterýžto erb budou moci nésti na praporcích a na jiných potřebách a také aby mohli jmenované erb na pečeti téhož městečka jmíti a tou pečeti zeleným voskem všeckno, což jim koliv potřeby bude, pečeti /.../“.

Stejně jako v listinách Maxmiliána II. panují i v listinách Rudolfa II. značné rozdíly ve formě věty ohlašující malbu znaku. Znění, které bylo nejčastější v listinách Ferdinanda I.: „/.../ jakožto všecko vtipem a uměním mistrovství maléřského vprostřed listu tohoto jest vymalováno a barvami vysvětleno /.../“, se v privilegiích Rudolfových vyskytuje pouze v devíti případech, přičemž z toho v pěti lze nalézt drobnou odchylku.³⁹⁰ Další listiny jsou velmi odlišné, avšak lze je seřadit alespoň podle míry, v jaké se od nejčastějšího znění odchylují:

Polešovice: „/.../ jakožto všecko vtipem a uměním malířským uprostřed listu tohoto vymalováno a vysvětleno jest /.../“.

Poběžovice: „/.../ jakžto všeckno uměním a vtipem malířským vprostřed listu tohoto barvami jest vymalováno a vysvětleno /.../“.

Chotusice: „/.../ jakožto všeckno uměním a mistrovstvím malířským vprostřed listu tohoto světleji barvami jest vymalováno /.../“.

Svitávka: „/.../ jakožto rukú a vtipem umění maléřského lépe a dostatečněji vprostřed listu tohoto jest vymalováno a barvami vysvětleno /.../“.

Opava: „/.../ jakožto všecko rukú a vtipem umění maléřského lépe a dostatečněji vprostřed listu tohoto jest vymalováno a barvami vysvětleno jest /.../“.³⁹¹

Hostouň: „/.../ jakžto všecko vtipem a uměním mistrovství maléřského světleji vprostřed listu tohoto barvami jest vymalováno a hojněji vysvětleno /.../“.

Bystřice nad Pernštejnem: „/.../ jakožto všecko vtipem, uměním a mistrovstvím malířským vprostřed listu tohoto barvami světleji a zřetelněji vymalováno jest /.../“.

Sobotka: „/.../ jakož vprostřed listu tohoto uměním a mistrovstvím malířským jest vymalováno a vysvětleno /.../“.

Zákupy: „/.../ jakž to všecko vtipem a uměním ruky malířské vprostřed listu tohoto dostatečněji a patrněji jest vymalováno a barvami vysvětleno /.../“.

390 Heřmanův Městec, Jedovnice, Jívová, Vilémov (listu tohoto našeho jest), Chudenice (jest barvami vymalováno a vysvětleno), Strachotice a Dolní Bousov (vymalováno a barvami hojněji vysvětleno), Lovosice, Bor (maléřského lépe a dostatečněji vprostřed).

391 V opisu se skutečně vyskytuje dvakrát *jest*, přičemž nelze rozhodnout, zda tomu tak bylo i v originále, protože je neznámý.

Oleksovice: „/.../ *jakž jest to všechno veprostřed listu tohoto barvami, uměním a mistrůvstvím malířským vymalováno a vysvětleno /.../*“.

Hartmanice: „/.../ *jakž to vše vprostřed listu tohoto hojněji barvami vysvětleno jest /.../*“.

V opise privilegia pro Nehvizdy je formule zkrácená na „/.../ *jakožto všechno vtiptem umění etc. etc.*“.

Zcela odlišné a velmi zkrácené je ohlášení malby znaku v privilegii pro Vysoké Veselí: „/.../ *aby přidáním erbu jeho, tak jakž se maluje, opravená byla /.../*“.

Listina pro Starou Říši miniaturu obsahovala, avšak nebyla ohlášena.

Mandátní ustanovení

V celkovém objemu českých znakových privilegií, která vydal Rudolf II., došlo k vysazení vsi na městečko či městečka na město, eventuálně k obnově statutu, pouze v devíti případech.³⁹² V listinách tohoto typu následovalo za povolením usazování řemeslníků a obchodníků jakési mandátní ustanovení začínající slovy „*chtíce tomu*“ a končící „*beze všech lidí všelijakých překážek*“. Takovou situaci sledujeme v listinách Rudolfa II. pro Bystřici nad Pernštejnem, Vilémov, Hostouň, Chudenice, Lovosice a Chotusice. V listinách pro Vilémov a Chudenice se nenachází na obvyklém místě na začátku dispozice, ale až za dáním znaku. Privilegium pro Vilémov obsahuje pouze první polovinu tohoto mandátního ustanovení a jednotlivá řemesla zde nejsou vyjmenována; u ostatních adresátů jej můžeme postihnout v celistvosti.

Druhý příkaz, který se nejčastěji vázal k udělení práva pečetit určitou barvou vosku či udělení jarmarků, eventuálně obojímu, můžeme sledovat v jedenácti případech. Z toho šestkrát je řečeno, že se adresáti mají chovat tak, jako jim podobné subjekty v zemi. V listinách pro Vysoké Veselí a Polešovice se nachází před sankcí; v případě Vysokého Veselí se váže pouze k jarmarkům, u Polešovic k pečeti a výročním trhům. V listině pro Starou Říši je umístěn mezi vysazením jarmarků a trhu a právem pečetit zeleným voskem; jeho formulace však není obvyklá: „/.../ *aby podle způsobu a obyčeje Markrabství našeho moravského taky svobodně a bezpečně užívali /.../*“. Listiny pro Svitávku a Oleksovice obsahují více mandátních ustanovení. V listině pro Svitávku se první z nich váže ke znaku a pečetení červeným voskem a obsahuje sdělení: „/.../ *tak jakž se jiná městečka v Markrabství našem moravském při tom zachovávají /.../*“. V listině pro Olekso-

392 Bystřice nad Pernštejnem, Svitávka, Vilémov, Hostouň, Stará Říše, Chudenice, Polešovice, Lovosice a Chotusice.

vice je umístěn mezi dání jarmarků a znaku, a váže se tedy jen k jarmarkům: „/.../ a jich užívati mohli a moci měli, tak jako i jiná města a městečka v Markrabství našem moravském svých jarmarků buď z práva, nebo z obyčeje užívají /.../“. Ve zbylých pěti listinách se hovoří o tom, že jim do daných práv nemají zasahovat „všelijací lidé“. Listiny pro Zákupy, Chudenice a Bor mají obdobnou formu jako v listinách předchůdců Rudolfa II, například v listině pro Chudenice se uvádí: „/.../ nicméně té pečeti od nás tak propůjčené oni obyvatelé chudeničtí osoby ouřadu nynější i budoucí mají a moci budou ve všelijakých potřebách obecních náležitě užívati a tou listy i jiné věci a potřeby své voskem zeleným pečetiti, pokudž a jakž by toho potřeba kázala, tolikéž jak se jiná městečka v Království tomto českém při tom zachovávají a toho užívají bez všelijakých zmatkův a odpornosti a překážek.“ V listině pro Vilémov se mandátní část váže ke znaku a jeho součástí je povolení pečetení zeleným voskem; samotný příkaz vidíme na konci: „/.../ bez zmatkův a všelijaké jednoho každého překážky.“

Seďm listin³⁹³ obsahuje v mandátní části všechny skutečnosti, které se vyskytovaly postupně u výše zmíněných, respektive, že se adresáti mají chovat jako ostatní a že je na právech nesmí krátit král ani žádné jiné osoby. V případě Hostouně se příkaz nachází nejdříve za popisem znaku, v části, v níž panovník povoluje pečetit červeným voskem. Dispozice pokračuje slovy „chtíce tomu“ s povolením usazování řemeslníků a obchodníků, kteréžto ustanovení obsahuje i příkaz v podobě, v jaké jsme jej často viděli v listinách Ferdinanda I. V privilegiích pro Nehvizdy a Lovosice se objevuje neobvyklý jev, neboť dispoziční sloveso, které se obvykle vyskytuje uvnitř dispoziční formule, bylo uvedeno až na konci celé pasáže: „/.../ kteréžto pečeti nebo erbu oni rychtář a konšelé i všecka obec městečka Velikých Nehvizd nynější i budoucí mají a moci budou ve všelijakých potřebách obecních užívati a jí listy i jiné potřeby a voskem zeleným pečetiti, pokudž a kdyby toho potřeba kázala, jako jiná městečka v Království českém a týchž jarmarkův na časy na hoře jmenované, tolikož bez naší a budoucích našich králův českých i jiných všelijakých lidí, všelijaké překážky a odpornosti užívati a je držeti.“

Před sankcí se zpravidla vyskytoval mandát, který se ve výše uvedených listinách vztahoval k poslednímu udělenému právu. Devět listin se odlišuje, neboť před sankcí obsahuje generální mandát, v němž se uvádí všechna udělená práva, přičemž v šesti případech jsou znovu vyjmenována, v listinách pro Strachotice a Chotusice jen obecně uvedena a listina pro Svitávku obsahuje kombinaci obojího. Velmi podobnou formu má tento mandát v listinách pro Heřmanův Městec, Jedovnice a Jívovou, kde zní: „A tak těch všech svobod kterýchž jiná města v Království našem – českém, též jarmarkův svých ročních a trhuov téhodných buď

393 Opava, Bystřice nad Pernštejnem, Sobotka, Hostouň, Nehvizdy, Dolní Bousov a Lovosice.

z práva neb z obyčeje užívají a z strany pečeti zachovávají, tolikéž užívati mohli a moci měli, a to bez naší, dědicův našich a budoucích králův českých i jiných všech [lidí, všelijaké překážky a odpornosti].“³⁹⁴ Obdobně zní i mandát v listině pro Poběžovice; odlišuje se zejména tím, že začíná slovy „chtíce tomu“ a kromě panovníka a všelijakých lidí do udělených práv nemají zasahovat ani majitelé města: „Chtíce tomu konečně, aby oni ronšperští obyvatelé nynější i budoucí při takových svých obdarováních, svobodách, milostech a starodávných chvalitebných zvyklostech i také při tom erbu a pečeti vejš psané od nás i budoucích našich králův českých, obzvláště pak od budoucích držitelův téhož města Ronšperku, jakožto pánův svých i od jednoho každého člověka jmíni, držáni a neporušitedlně zachováni byli bez všelijaké překážky a odpornosti.“ Mandát v privilegii pro Oleksovice začíná rovněž slovy „chtíce tomu“. Byla do něj vložena ještě dispoziční část týkající se pečetění zeleným voskem: „Chtíce tomu konečně, aby nadepsaní obyvatelé městečka Větších Alexovic nynější i budoucí nadepsaných ročních jarmarkův i také toho erbu a pečeti zeleným voskem listy i všelijaké své potřeby pečetiti a pečeti, jakž již vejš dotčeno, užívati mohli a moc měli, bez překážky naší i jiných všech lidí všelijaké překážky.“

Mandát v listině pro Hartmanice není zcela jednoznačného znění. Začíná opět slovy „chtíce tomu“ a uvádí se v něm trhy a pečeť, avšak část související s pečetí působí nehotově. Nadto je jeho forma velmi mírná a neobsahuje žádné závazky pro ostatní či panovníka a jeho nástupce na trůně: „Chtíce tomu konečně, aby obyvatelé téhož městečka nynější i budoucí jich tak, jako i jiná města a městečka zde v Království českém svých trhův téhodných a jarmarkův ročních užívají, tudíž pečeti užívati mohli a tou moci měli.“

Mandátní část dispozice se v listině pro Strachotice odlišuje pouze tím, že se udělená práva uvádějí pouze obecně. V jiných ohledech se neliší od předešlých: „Chtíce tomu konečně, aby přitom od každého člověka jmíni, držáni a neporušitedlně zachováni byli, bez naší, budoucích našich králův českých a markrabí moravských i jiných všech lidí všelijaké překážky a odpornosti.“

V listině pro Svitávku se nachází kombinace obecného uvedení a přímého vyjmenování některých práv: „Chtíce tomu konečně, aby toho všeho vejš oznámeno též také jarmarkův svezích ročních a trhu tejhodního na časy a termíny předeřpsaný s frej-unkem obyčejným bez všelijaké překážky užívali a užívati mohli.“

Konečně zmiňme znění privilegia pro Chotusice, v němž se forma tohoto mandátu zásadně odlišuje. Na začátku se uvádí obecně shrnutá práva, jako tomu bylo výše, ale následně přechází v sankci ve vlastním slova smyslu, jež obyčejně bývá od mandátu oddělena a začíná slovy „protož přikazujem“: „Kterýchžto milostí svých psaní obyvatelé městečka Chotusic nynější i budoucí přitom při

394 Citace pochází z listiny pro Heřmanův Městec.

všem, což se v tomto listu našem císařském píše, jměli, drželi a neporušitelně nyní i v budoucích časech zachovali, žádných jim v tom překážek nečiníce, ani komu činiti dopouštějíce pod uvarováním hněvu a nemilosti naši císařské, dědicův našich budoucích králův českých.“

Matyáš II.

Začátek dispoziční části listiny pro Kladruby odpovídá výše zmíněným listinám, jimiž panovník schválil stará privilegia, dal znak a právo pečetit určitou barvou vosku: „*K jejichžto ponížené prosbě naklonění jsouce a vidouce ty listy a obdarování jich celé a neporušené býti, s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, s radou věrných našich milých a mocí královskou v Čechách již jmenované listy /.../ potvrzovati, nicméně jim Kladrubským pečet jich městskou tímto způsobem polepšovati ráčíme, totiž kdež oni purkmistr, konšelé a všecka obec téhož města Kladrub v též pečeti své od starodávna /.../. my pak z štědroty naší císařské a královské do též městské pečete /.../ přidávati ráčíme tak, že oni purkmistr a konšelé i všecka obec nadepsaného města Kladrub nyní i budoucí takové pečete, jakž se nadepisuje, mají a mocí budou ve všelijakých potřebách svých buď při právě aneb krom práva užívati a voskem červeným pečetiti /.../*“. Dle uvedených kritérií bychom tuto listinu mohli zařadit do první podskupiny druhé skupiny dle návaznosti dispozice na naraci, přičemž dání znaku se vyskytuje na druhém místě. Jistou podobnost tedy nacházíme s listinami Rudolfa II. pro Sobotku, Jívovou, Lovosice a Hartmanice.

Přestože miniatura v listině ohlášená není, privilegium ji obsahuje.

Kladruby byly v době vydání privilegia městem; panovník potvrdil stará privilegia a polepšil znak, po čemž následuje typ příkazu, v němž se praví, že se zástupci města mají chovat jako jiná města v zemi: „*/.../ voskem červeným pečetiti nejinače, než jako jiná města v Království našem českém při tom se zachovávají a toho užívají.*“ Následuje další příkaz, v němž panovník říká, že on, jeho nástupci na českém trůně ani žádní jiní lidé nemají do udělených práv zasahovat: „*Chtíce tomu konečně, aby dotčení obyvatelé nadepsaného města Kladrub nyní i budoucí při tom všem, což se v majestátu tomto našem nadpisuje, od každého člověka jmíni, držání a neporušitelně zachování byli bez naší, dědicův našich a budoucích králův českých i jiných všech lidí všelijaké překážky a odporosti.*“ Pasáž ukončuje třetí příkaz, jenž se nachází před sankcí, a který se v žádné jiné listině našeho souboru nenachází; vztahuje se k poslušnosti kladrubskému klášteru: „*Oni pak Kladrubští také k nynějšímu opatu velebnému knězi Fridrichovi Viktorinovi a konventu kláštera kladrubského i k budoucím všelijak šetrně, upřímně a věrně se chovati mají a povinni budou.*“

Dispozice – listiny vydané v německém jazyce

Ferdinand I.

Úvodní slova dispozic se v německých listinách Ferdinanda I. výrazně odlišovala od listin českých, a to zejména jejich často značnou délkou.

- 1) V listině pro Horní Blatnou se panovník odvolává na prosbu poddaných a uvádí, že listinu vydává z moci českého krále: *„Auf welich Ir vnnderthainigist bitt furnemblich aber damit anngeret Perkhwerch in inerer wesen gebracht werden mugen, Wir bemellter gwerkhschafft vnnd ganttzer gemain zu der Platt dise besonnder genad gethann. Thuen Inen die auch hiemit Wissenndtlich vnnd in Crafft dits briefs aus Behemischer Khunigelicher macht Nemblich vnnd Erstlich /.../“*. Mohli bychom sem snad zařadit i listinu pro Horu Svatého Šebestiána; přestože panovník nezmiňuje prosbu, prohlašuje, že listinu vydává z moci římského císaře a římského krále: *„Tuen das auch hiemit aus römischer kaiserlicher und sonderlich römischer königlicher Macht wissentlich in Kraft dieses Brieffs /.../“*. Nicméně tento úvod se v listině pro Horu Svatého Šebestiána vztahuje k dání jarmarků a vysazení cla. Právo k užívání znaku je uvozeno znovu a teprve nyní se uvádí „jisté vědomí a rada“, což by tuto část listiny řadilo do třetí skupiny: *„Wir haben auch aus sonderlichen hohen Kaiserlichen Milde und Gnaden zu noch mehreren Gezeugniss obbemeldten unserer Begnadungen mit guten Vorbetrachtung wohlbedachten Muth zeitigen unseren edlen Rätthe und Rechten Wissen benannter Bergstadt St. Sebastianberg und allen ihren Nachkommen dies hernach Beschriebene Stadt Sigil /.../“*.
- 2) Dispoziční část listiny pro Horu Svaté Kateřiny začíná odkazem k petitorovi, u nějž panovník oceňuje věrné služby, a od dalších listin se výrazně odlišuje, neboť připomíná více české listiny: *„Da wir nun diser seiner Bitte, wegen seinen getreuen diensten, die er und erwiesen, und zu dato erweist, geneigt seyen, So haben wir mit gutem bedacht, sicherem wissen und aus Königlich Macht in Böhmen /.../“*.
- 3) Jak je uvedeno výše, o královské radě se zmiňuje privilegium pro Horu Svatého Šebestiána, nicméně nikoli v začátku dispozice, ale až později.

Vyjádření panovnickovy péče o blaho poddaných bylo v německy vydaných listinách obsaženo častěji než v listinách českých. Z deseti listin, jež Ferdinand I. vydal v němčině, lze zmíněnou pasáž najít v sedmi, a to v privilegiích pro Jáchymov, Přísečnici, Horní Slavkov, Krásno, Kralupy u Chomutova, Loket a Město Albrechtice. Panovník se zpravidla odvolává na prosbu petitorů a vyjadřuje v ní náklonnost k dobrému životu obyvatel. Zatímco v německy psaných listinách Ferdinanda I. tato forma převažuje, mezi českými, jichž panovník vydal

nepoměrně více, lze takové ustanovení nalézt pouze v privilegiích pro Třebovíce, Kralovice, Žihli, Šumperk a Dalešice. Forma předmluvy obsahuje i odvolání ke královské radě, což by tyto listiny řadilo do třetí skupiny. Ozvlášťňuje je právě vyjádření panovnickovy starosti o dobré živobytí obyvatel, které však nemá jednotnou formu a v jednotlivých případech se liší.

V dispoziční formuli v privilegiích pro Jáchymov, Horní Slavkov a Krásno: „*Demnach vnnd Jnn bedennckung diß alles auch das anndere dardurch Zu gueten tugenttlichen vnnd eerlichen sachen wesen vnnd leben geraitzt. Sie auch Jnnsonderhait vor anndern vnnsere Kunigliche gnad das wir sie auch umb ires woluerhalltenns willen vnnd verhoffunder kunfftiger diennst die sie vnnd Jre nachkummende Jnnwoner der Stat Sannd Jochimstal vnns, vnnsern erbenn vnnd nachkummenden Kunigen auch der Cron Behaim wolthuen khunnden sollen vnnd mugen geniesslich enntpfinden der freyen geniessen vnnd gebrauchen mugen.*“³⁹⁵

Obdobný začátek dispozice lze nalézt i v listině pro Kralupy u Chomutova, kde však došlo ke zkrácení po slovo „geraitzt“ a namísto slova „bedennckung“ se uvádí „betrachtung“: „*Demnach Jnn betrachtung diß alles auch das andere dardurch Zu guetten tugentlichen vnd Eerlichen sachen wesen vnd leben geraitzt /.../*“.

V listinách pro Loket a Město Albrechtice došlo rovněž ke zkrácení a užití termínu *betrachtung*, avšak začátek dispozice nemá formu podobnou předchozím: „*Demnach In betrachtung diß alles vnnd auf Jr vilffeltigs vnnderthenigists piten auch von sonnderlichen Kaiserlichen gnaden wegen /.../*“.³⁹⁶

Poté následuje věta, kterou mají tyto listiny více či méně stejnou:³⁹⁷ „*Habenn wir mit guetter vorbetrachtung, wolbedachtem muet zitigem vnnsrer Edlen Rate des Kunigreichs Beheim vorgehabtem Rat vnnd rechter wissen genannter Stat Elbogen vnnd allen Jren nachkhomen ditz hernach geschriben Sigl vnnd Clainet /.../*“.³⁹⁸ Porovnáním této formule s českými listinami Ferdinanda I., v níž se objevuje panovnickova rada, zjistíme, že německy psané listiny se přidržovaly starších zvyklostí, neboť zmiňují radu urozených, tedy „*Edlen Rate*“. Takový jev jsme mohli pozorovat v úvodní stati této kapitoly, například v listině Václava IV. pro Lomnici nad Lužnicí z roku 1382: „*radú věrných našich urozených*“. V českých listinách Ferdinanda I. se již urozenost nevyzdvihovala, ale vidíme „*s radú věrných našich milých*“.

395 Citace pochází z listiny pro Jáchymov.

396 Citace pochází z listiny pro Loket. V listině pro Město Albrechtice bylo vynecháno slovo „*vilffeltigs*“.

397 Téměř ve všech listinách panovník dává znak; v dispozici privilegia pro Přísečnici předchází znaku vysazení městečka na svobodné horní město. V listině pro Město Albrechtice panovník nejdříve konfirmoval a inseroval německý překlad listiny Vladislava Jagellonského a změnil termín konání výročního trhu.

398 Citace pochází z listiny pro Loket.

Podle textu další části dispozice bylo možné využít skupin, které se konstituovaly v naraci. Nicméně pouze v listinách pro Horu Svaté Kateřiny, Horní Blatnou a Horu Svatého Šebestiána, neboť v ostatních listinách se v naraci nenachází jakákoli prosba o udělení práva. Každá z těchto tří listin je však odlišná, a proto u nich nelze sledovat shodné prvky heraldických částí dispozice.

I. Listina pro Horu Svaté Kateřiny obsahuje v naraci prosbu o povýšení na město a udělení „dalších milostí“ – „*mehreren Begnadtungen*“, pročez se nachází v první skupině podle návaznosti dispozice na naraci. Znak byl dán jako třetí v pořadí, a právě on se uvádí jako zvláštní milost: „/.../ *Anbey ertheilen wir auch Ihnen und dem Stadtl diese besondere Gnad, nemlich ein Wappen oder Petschaft* /.../“.

III. V naraci privilegia pro Horní Blatnou její zástupci chtěli potvrdit stará privilegia a dát nová pro zlepšení živobytí, avšak žádná přímo vyjmenovaná zde nenajdeme. Udělených práv nakonec bylo mnoho. Znak se uděluje v průběhu četných výsad, přičemž se jmenuje jako značka, jíž mají užívat na cínových výrobcích: „/.../ *umb ainen zimblischen Zinß vergleiche, Nachdem auch gedachte von der Platten ain Regall zaichen soß auf di Zin zußlagen Phlegen haben* /.../“.

Narace listiny pro Horu Svatého Šebestiána říká, že její obyvatelé chtějí zlepšit provoz obchodů a udělit zvláštní milost „*sondere Gnade und Freyheit*“, pročez se většina následně udělených práv k obchodování vztahuje. O znaku, který byl udělen, však v naraci nenalezneme žádnou zmínku, snad se jedná o onu zvláštní milost. Tato listina se tedy pohybuje na pomezí první a třetí skupiny. Heraldická část dispozice není uvozena žádným zvláštním způsobem, ale uvedením jistého vědomí a rady věrných, což je citováno výše.

IV. Privilegia pro Jáchymov, Přísečnici, Horní Slavkov, Krásno, Kralupy u Chomutova, Loket a Město Albrechtice v naraci neobsahují zmínku o tom, že by místní obec chtěla udělit nějaká práva, a proto je řadíme do čtvrté skupiny. Nejedná se o homogenní skupinu ani v tom smyslu, že by u všech došlo k udělení totožných výsad. Naproti tomu známe supliku zástupců Města Albrechtic, v níž se požadovaná práva uvádějí. Začátky jejich heraldických částí se shodují s výše uvedenou citací z listiny pro Loket u třetí skupiny privilegií podle začátku dispozice: „*Habenn wir mit guetter vorbetrachtung, wolbedachtem muet zitigem vnnsrer Edlen Rate des Kunigreichs Beheim vorgehabtem Rat vnnd rechter wissen genannter Stat Elbogen vnnd allen Jren nachkhomen ditz hernach geschriben Sigl vnnd Clainet* /.../“.

V listině pro Přísečnici dání znaku předchází povýšení na město, nicméně heraldická část je uvozena touž větou, jako se uvádí v citaci z listiny pro Loket.

S problematikou těchto listin by mohla pomoci listina pro Město Albrechtice, pro níž se dochovala písemná suplika. Obecný úvod citovaný v předchozím

odstavci se vztahuje ke confirmaci listiny Vladislava II. Jagellonského. Dání znaku tvoří poslední součást věty, v níž se mění termíny pořádání výročních trhů a povoluje šenkování vína a piva, což je uvozeno odlišně a s odkazem na prosbu: „*So haben wir Jnen auch ferner auf Jr vnder vnderthenigiste bitt Jren abhenden Jarmarckh /.../ vnd geniessen, auch hernach geshribens Stat Sigl /.../*“. Zmíněná prosba nenavazuje na naraci, nýbrž na písemnou supliku, resp. právě ta práva, která byla následně udělena.³⁹⁹

Popis znaku předchází ohlášení jeho malby v listině, jehož znění se shoduje ve všech listinách, v nichž je obsaženo: „*Als dann solh Wappen, Clainet vnnd Schillt in mitte diß vnnsers Kuniglichen briefs gemalet vnnd mit farben aigenntlich ausgestrichen sein.*“⁴⁰⁰ Určité odchylky můžeme sledovat na začátku věty v listině pro Kralupy u Chomutova, kde je namísto slova „*Alsdann*“ užito „*Wie dan*“. V této listině a poté v listinách pro Horní Slavkov a Krásno pak vidíme slovo „*dieselben*“ namísto „*solch*“.

Hora Svaté Kateřiny obsahuje nadto zmínku o štětcí: „*/.../ so wie es alles mit dem Maler–Pemsel und Kunst besser und ausführlicher in Mitten dieses Briefes abgezeichnet zu finden ist.*“

Další zvláštnost (některých) německy psaných listin spatřujeme v doslovném uvedení opisu pečeti, již mohou reprezentace jednotlivých sídel pečetit. Pečetní opisy byly uvedeny v následujících pěti privilegiích:

Jáchymov: „*S. LIBERE CIVITATIS IOACH: VALLE CIRCA XV[I] A CHRISTO NATO ANNO ORTAE*“.⁴⁰¹

Přísečnice: „*Senatus Populique Libere civi: Presnicen.*“.⁴⁰²

Horní Slavkov: „*S. SENATVS POPVLIQUE CIVITATIS SLACKENWALDENSIS.*“.

Krásno: „*S. SENATUS POPVLIQUE CIVITATIS SCHONFELDENSIS.*“.

Loket: „*SIGILLVM CIVITATIS CVBITENSIS*“.

399 K suplice viz více v kapitole Život listiny na s. 69–70.

400 Citace pochází z listiny pro Jáchymov.

401 V pečetním opisu vidíme připomínku roku 1516, který se obecně uvádí jako rok založení Jáchymova. Pečeť s takto koncipovanou legendou se sice nedochovala. Evidujeme nejméně dvě pečeti s polepšeným znakem, které v legendě tuto dataci obsahují, nicméně doslovně se neshodují, viz např. PELANT, J.: *Znaky*, s. 93–94 a obrazová příloha; LIŠKA, K.: *Sbírka III/2*, s. 17.

402 Listina se v originále nedochovala; citace pochází z opisu, a proto není legenda napsána velkými písmeny.

Ve všech listinách následuje ustanovení, které je v téměř všude posledním v rámci dispozice. Jedná se o výčet případů užívání znaku zástupci místní obce, z nichž je pro naše potřeby nejvýznamnější užívání na pečeti. V souvislosti s ní se i přímo uvádí znění legendy a barva pečetního vosku. Text začíná uvedením, že panovník tato práva dává z moci římského a českého krále, poté pokračuje vlastní text. Slovo „glauben“ je zvýrazněno, protože je důležité pro další rozbor, nejedná se o zvláštnost v listině:

Jáchymov, Přísečnice, Horní Slavkov a Krásno: „*Geben vnnd verleihen Jnen solhes hiem[it] aus Romischer Koniglicher macht, auch als Regierunder Behmischer Kunig volkommenhait wissentlich in Crafft diß briefs. Mainen, setzen vnnd woll[en d]as berurte Burgermaister, Ratmannen vnd gemainde ernennter vnnsere freyen Perckstat Sannd Jochimstal vnnd alle ire nachkommen Jetzt auch nun vnnd hinfuran Zu ewigen getzeiten die bestimpten Wappen, Clainet vnnd Schillt Jnn allen vnnd Jedlichen, redlichen vnnd eerlichen sachen zu schimpff vnnd Zu ernnst auch inn K[r]iegen ann iren Paniern vnnd getzelten vnnd besonner Zu irem gemainen Jnnsigl mit ainer umbschrifft /... / Gebrauchen sollen vnnd muge. Vnnd das so[lch] Jnnsigl nun vnnd Jnn ewig Zeit von meniglich Autenticum vnnd glaubwirdig geacht gehallten auch Jnn allen brieffen vnnd Jnnstrumenten so darunnder er[barli]ch vnnd auffrecht verfertigt vnnd vltzogen vnnd ausgeen volkumenlich stat vnnd **glauben** soll gegeben werden. Nichts weniger alle Jnnstrumenta vnnd brief so vnnder irem vorigenn vnnd allten Jnnsigl aufganngen sein allennthalben bey werden vnnd krefftigen bleiben vnnd daran niemands gefeerd sein. Damit auch oft genannte Burgermaister, Ratmannen vnnd gantze gemainde ernennter unsre freyen Perckstat Sannd Joachimstal vnnd alle iren nach[ku]men noch merer vnnsere sonndere kuniglich[e gnade enntpfynden, haben wir inen] dise gnade gethannen [von newem] geben vnnd verlihen.*“⁴⁰³

V listinách pro Loket, Horu Svatého Šebestiána a Město Albrechtice se formule shoduje přibližně z poloviny, po slovo **glauben**, pomineme-li změnu titulu z římského krále na římského císaře a fakt, že v předchozím znění je vyjmenována reprezentace, zatímco v těchto listinách je uvedeno pouze město. Druhá část této pasáže se liší v tom, že v listinách pro Loket a Horu Svatého Šebestiána je uvedeno: „/... / glauben gegeben werden solle“.⁴⁰⁴ Zatímco u prvních dvou jmenovaných listin zde dispozice končí, v případě listiny pro Město Albrechtice pokračuje dále, avšak odlišně než výše citovaný: „/... / Confirmieren Jnen Jr Priuilegium, Transferiern

403 Není bez zajímavosti, že tyto čtyři lokality získaly znak v letech 1546–1547. V souvislostmi s ději šmalkaldské války, vystoupením stavovské opozice, ale i z ekonomických důvodů odebral Ferdinand I. Jáchymov a Přísečnici Šlikům a Horní Slavkov a Krásno Pluhům z Rabštejna. Do všech znaků byly implementovány reminiscence na rakouský znak.

404 Citace pochází z listiny pro Město Albrechtice. Znění se neshodují doslovně, avšak rozdíly nejsou významné.

Jnen den Jarmarckh von Martini auf Johannis Babtiste, vergönnen vnd bewilligen Jnen auch das wein vnd Pier schenckhen, pachen vnd prewen sambt andern handierung treiben vnd fuerung vnd gebrauchung der Statt Sigels wie solche alles h..ben erzelt aus Romischen Keyserlicher vnd Behemischer Kunnigelicher Macht Als obrister Hertzog in Schlesien. Was wir Jnen von S... vnd billichait wegen daran Confirmieren, Transferiern vnd bewilligen khunden hiemit wissentlich in Crafft dits briefs.“

Znění této pasáže se v listinách pro Přísečníci a Loket liší uvedením pečetního opisu: „/.../ khlainern Stat Jnnsigl mit ainer vmbschirfft /.../ machen gebrauchenn /.../“; a dáním práva pečetit červeným voskem: „/.../ aufrecht mit Rottem wachs verfertigt /.../“.⁴⁰⁵ Naopak v listině pro Přísečníci chybí ustanovení o tom, že mají znak užívat na velké i malé pečeti. Toto konkrétní ustanovení, které obsahují listiny pro Loket, Horu Svatého Šebestiána, Město Albrechtice a Liberec je výjimečné, neboť se v žádné jiné německy psané listině nevyskytuje.⁴⁰⁶

V listině pro Kralupy u Chomutova byla tato rozsáhlá pasáž zkrácena ještě více. Začátek až po slovo *bestimpten* je shodný, liší se až další text: „/.../ Wappen vnd Schilt haben, fueren vnd sich der Zuuerfertigung gemaynes Marckts notturften mit grunen Wax Jnn allen vnd Jeglichen, eerlichen vnd Redlichen sachen gebrauchen vnd geniessen sollen vn[nd] muge[n] meniglichs vnuerhyndert.“

Jinou formu můžeme nalézt v listině pro Horní Blatnou: „*das wir Inen demnach solich Zaichen zu ainem gerichte Sigell oder Seinen gnedigist bewilligen vnd sy damit begaben des so sich auch zu Irer notdurfft geprauchten werden muge[n].*“

Jedinou výjimku tvoří privilegium pro Horu Svaté Kateřiny, v níž se tato část uvádí před popisem znaku a její forma neodpovídá ostatním výše citovaným ustanovením: „*Anbey ertheilen wir auch Ihnen und dem Stadtl diese besondere Gnad, nemlich ein Wappen oder Petschaft, also, dass sie mit grünen Wachs petschiren, und solches in allen ihren Erfordernissen brauchen können, und Macht haben /.../*“.

Mandátní část dispozice, která se v českých listinách vyskytovala za jednotlivými právy, se nachází i v některých německých znakových privilegiích Ferdinanda I. Z deseti dochovaných jsou znakovými privilegii v širším slova smyslu, tedy obsahují jiné výsady než znak a právo pečetit, čtyři listiny; jedná se o privilegia pro Horu Svaté Kateřiny, Horní Blatnou, Horu Svatého Šebestiána a Město Albrechtice. Mandátní ustanovení pro dané právo obsahuje pouze listina pro Horu Svatého Šebestiána, jíž dal panovník vedle znaku i právo k pořádání dvou jarmarků a vysadil clo. Právo k jarmarkům ukončuje příkaz ve znění „/.../ *so auf anderen Jahrmärkten in unseren Königreich Böhmen und desselben zu gehörigen Fürstenthümmer und Landen gebraucht geübt und genossen werden, von Recht, oder*

405 Citace pocházejí z listiny pro Loket.

406 Ještě vzácnější je v českých listinách, neboť jej obsahuje pouze privilegium Ferdinanda I. pro Kralovice.

Gewohnheit wegen, von allermänniglichen unverhindert.“ Rovněž vysazení cla mělo svou mandátní část: *„/.../ doch beschicht diese unsern gnädigste Bewilligung des Zollpfennigs anderer gestalt nicht dann auf unser und unserer Nachkommen Königen zu Böhme gnädigst Wohlgestalten und Widerruffen auch unseren Zollen und Straßen und anderen unseren Königlichen Regalien und sonsten männiglich an seinen Rechten und Gerechtigkeiten ohne Schaden.“*

Dispoziční ustanovení uzavírá v některých případech generální mandát. V listině pro Horu Svaté Kateřiny v něm panovník praví, že do udělených práv nesmí zasahovat on sám ani nástupci na českém trůně, přičemž nedošlo k opakování práv výčtem, ale obecným shrnutím: *„Alle diese Begnadungen sollen die oben gemeldten Inwohner des Stadtlis Sct. Catharinaberg auf jetzige und Künftige ewige Zeiten ohne unsere und der zu künftigen Könige in Böhmen, und aller Anderer geringste Verhinderung zu geniessen haben.“*

Dispozice listin pro Jáchymov, Přísečnici, Horní Slavkov a Krásno obsahují mandátní ustanovení, v němž se říká, že se místní mají chovat jako ostatní města v zemi, přičemž se v něm udělená práva neopakují: *„[Thuen], geben vnnd verleihen Jnen auch dasselb hienntwissenntlich Jnn Crafft diß vnnsers Kuniglichen brieffs vnnd wollen, das sie [fort]an vnnd Zu ewigen ge[tzei]tten wie anndere etliche vnnsere Stet in vnnsrem Kunigreich Behaimss so daruber begnadt Jnn allen Jrer gemainen Stat redlichen hanndlungen, schrifftten vnnd briefen mit rotem wachs Sigln sollen vnnd mügen gannntz ungehindert.“*

Příkaz v listině pro Kralupy u Chomutova se skládá z pouhého konstatování *„meniglichs vnuerhyndert“* na konci dispoziční formule.

Generální mandát v listině pro Horní Blatnou má ojedinělou formu, neboť se obrací k panovníkovi a jeho nástupcům: *„Doch so wellen wir vnns vnser Erben vnd nachkhumennden Khunigen in Behaim alle obbegrifne Articl satzmügen vnd ordnungen in albey vnnsers gefallenns vnd nach gelegenhait der Zeit vnnd notdurfft des Perkhwerchs zuueraundern zumindern oder zumeren hiemit außdruehlich vorbehalten haben.“*

Panovník Městu Albrechticím potvrdil listinu Vladislava Jagellonského, jejíž plný text měl být do privilegia zakomponován. Dále přeložil datum konání výročního trhu, povolil šenkování vína a piva a jiné obchody, udělil znak a právo pečeti bez uvedení barvy vosku. Obecné mandátní ustanovení je uvedeno až na samém konci dispozice: *„Mainen, setzen vnd Wöllen, das gedachte Statt Olberstorf solliches alles gerurgklich gebrauchen vnd geniessen sollen vnnd mügen vor menigklich vnuerhindert.“*

Listina pro Loket neobsahuje v dispozici žádné mandátní ustanovení.

Maxmilián II.

Ony tři listiny, respektive dvě listiny a koncept, Maxmiliána II. jsou v mnoha ohledech specifické. Podle úvodních floskulí dispozičních částí listin lze zařadit pouze dvě, a to do dvou skupin.

- 1) Dispoziční část v listině pro Chabařovice začíná vyzdvižením věrných služeb, které petitoři prokazovali císaři i jeho předchůdcům: *„Also haben wir gnediglich angesehen Jre vnderthenige zimliche pitt auch willige dinst so sie vnsernn vorfarn vndt vns erzeiget /.../“*.
- 2) V dispozici konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 najdeme obecný úvod, začínající slovem „Wann“, který je ze všech tří listin nejobsáhlejší: *„Wann wir dann gnedigist angesehen gedachts vnnsers Rats vnd Vice Cantzlers zimliche pitt auch betrachtet die getreuen nutzlichen vnd ersprießlichen dienst die Er vnns so wol vnnserrn geliebten Herrn vnnd Vatern weilend Kaiser Ferdinando hochloblichsten vnd seeligisten gedechtnus in vil vnd manich falige weeg sonders getreuen vleisses zu vnnserrn ondern gnedigisten gefallen gehorsamblich erzeigt vnd gethan noch teglich thuet vnd hinfüro zu sambt seinen Erben vnns vnnserrn Erben vnd nachkhombenden Kunigen vnd der Cron zu Behem wol thuen Khan soll vnd mag, Vnd darumben mit wolbedachten muet, zeitlichem vorgehabten Rath vnnd Rechter wissen /.../“*.

Začátek dispoziční formule se v listině pro Chrastavu z roku 1574 značně liší, neboť začátkům, které jsme mohli vidět výše, předchází jistá předmluva. Tuto předmluvu však nelze zcela jistě označit za arengu: *„/.../ Weil wir dan nicht mehr alß billich vnßre vnterthanen in vnßern Königreich Böheimb Auß Kaißerlicher gnade, mildigkeit vnd Tugend Ie vnd allzeit zu ihren aufnehmen bedacht.“* Sama dispozice, jejíž začátek bychom mohli připodobnit ke konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570, obsahuje pouze odvolání k prosbě Jiřího Mehla ze Střelic a je velmi úsporná: *„Alß haben wir auf sonderliche Bitte deß Edlen Gestrengen Geörg Mehls auf Gräffensetin petiren, wegen oben gedachtes deß Stättls Cratzau Privilegien in Acht genohmen /.../“*, poté se popisuje znak. Tato listina obsahuje pouze odvolání k prosbě petitora, na níž nenavazuje žádná z formulací, které nám dovolily listiny dělit do oněch pěti skupin.

Podle návaznosti dispozice na naraci lze každou z listin umístit do jiné z již existujících skupin.

II. 1. a) V naraci listiny pro Chabařovice nacházíme prosbu o udělení a potvrzení znaku, jenž se zde i popisuje, nicméně v dispozici je na popis pouze

odkázáno:⁴⁰⁷ „Also haben wir genediglich angesehen Jre vnderthenige zimliche pitt auch willige dinst so sie vnsernn vorfarn vndt vns erzeiget vndt Jhnen auch Jhrenn Nachkhommen soliches wappen /.../ confirmiret vndt bestetiget /.../“.

II. 1. b) V naraci konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 se nachází údaj o trzích i s termíny jejich konání a zmiňuje se znak, což chtěl Jiří Mehl potvrdit, rozšířit a polepšit. V dispozici panovník potvrzuje výroční a týdenní trh, přidává další výroční trh a poté polepšuje znak. Dání znaku předchází formulace: „/.../ Nicht weniger haben wir auch Sy vnd Ire nachkhomben auf vorgedachtes vnnsers Raths vnnd Vice Cantzler gehorsammists ersuechen, Wir begnadem Sy daneben auch Mit ainem Stattwappen vnd Innsigl /.../“.

III. V listině pro Chrastavu z roku 1574 se v naraci zmiňuje pouze potvrzení starých privilegií, které získali od Ferdinanda I., bez jakékoli bližší specifikace. V dispozici se polepšuje znak, dávají dva výroční trhy, týdenní trh a právo pečtit červeným voskem. Udělení znaku předchází odvolání na prosbu: „Alß haben wir auf sonderliche Bitte deß Edlen Gestrengen Geörg Mehls auf Gräfensetin petiren, wegen oben gedachtes deß Stättls Cratzau Privilegien in acht genommen vnd Ihnen Ihr Stadt wappen /.../ gebesert /.../“.

Znak byl namalován patrně pouze v listině pro Chabařovice, neboť jako jediná obsahuje větu, jíž se ohlašovala miniatura: „/.../ Jnmassen soliches Jn mitte diß vnnsers Kayserlichen Brieffs gemahlet vndt mit farben ausgestrichen Jst.“

V jediném případě evidujeme znění pečetního opisu; jedná se o koncept listiny pro Chrastavu z roku 1570: „des Stättls Kratze Innsigl“.

Dispoziční formule pokračuje ustanovením, v němž se upravuje užívání znaku. V konceptu privilegia pro Chrastavu z roku 1570 se uvádí, že zástupci města mají užívat znak na pečeti s uvedeným opisem, jíž smějí pečtit červeným voskem a smějí ji užívat jako autentické: „Also das Sy solches wappen zu Irem gemainen Innsigil mit der vmbscrifft /.../ gebrauchen sollen vnnd mugen, das Sy furohin zu Ewigen Zeiten alle vnd jede offne vnd geschlossne brief vnd handlungen so Sy in Irem vnd gemaines Stättleins Namen oder von ander wegen mit Irem Statt Sigill fertigen werden In was sachen oder gegen wen das were niemand außgenommen mit Rotenn wax Sigln mugen vnd wellen auch das solichs Innsigl nun vnnd in Ewig Zeit von mennigelig autentikum vnd glaubwürdig geacht gehalten auch allen briefen vnnd Instrumenten so darunter erbarlich vnd aufrecht verfertigt vultzogen vnd außgeen volkhombenlich statt vnd glauben soll gegeben werden. So wol das alle Instrumenta vnnd brief allenthalben

407 Takovouto situaci jsme sledovali již v rozboru českých listin, jmenovitě listin Rudolfa II. pro Vysoké Veselí z roku 1580 a Strachotice z roku 1591.

bey Irem werden vnd khrefften bleiben vnd daran niemands geferdet sein solle. Confirmiren, bestettigen, begaben vnd begnaden Sy vnd Ire nachkhomben hiemit aus Behemischer Kunniglicher maght wissenlich Inwass diß briefs.“

Poslední část dispozice listiny pro Chabařovice je podobná listinám Ferdinanda I. pro Jáchymov, Přísečnici, Horní Slavkov a Krásno, ale navíc je ukončena mandátem: *„Also haben wir gnediglich angesehen Ire vnderthenige zimliche pitt auch willige dinst so sie vnsernn vorfarn vndt vns erzeiget vndt Jhnen auch Jhrenn Nachkommen soliches wappen aus Pehemischer Königlicher macht wiederumb aufs Newer gnediglich confirmiret vndt bestetiget Inmassen soliches In mitte diß vnnsers Kayserlichen Brieffs gemahlet vndt mit farben ausgestrichen Jst. Meinen, setzenn vndt wöllen, das berurte Burgermeister, Rathmannen vndt gantze gemeine des Stedtleins Charwitz nun vndt zue ewigen Zeiten dasselbe wappen In allen vndt jeden ehrlichen vndt redlichen sachen Zue Jren Jnsiegel mit gruenen wax gebrauchen sollen vndt mögenn. Vndt das solch Jnsiegel nun vndt In ewigkeit von meniglich autenticum glaubwürdig geacht vndt gehalten vndt allen briefen vnndt Instrumenten so darunder Ehelich vndt auf Recht vorfertigt vndt volzogen werden vndt aussgehen so woll als andern steten In vnser Kron Bohmen volkhomenlich stadt vndt glauben gegeben werden soll vndt nichts weniger alle Instrumenta vndt brieffe so mit dem Jnsigll vor dieser vnserer Confirmation auss gangen allendthalben bey Jren wurden vndt Krefftenn bleiben vndt daran Niemandt geferdet sein.*“

Listina pro Chrastavu z roku 1574 se odlišuje, neboť po popisu znaku následuje udělení dvou jarmarků, týdenního trhu a uvedení barvy pečeti vosku. Nenajdeme zde možnosti užití pečeti a tato část dispozice neobsahuje mandát: *„Vber diß so haben wir Ihnen zwey Jahrmarckte deß Jahrs verordnet vnd eingesetzt den ersten sollen sie haben den Sontag vor Johanni Babtistae den andern den Sontag vor Laurentii neben dießen sollen sie haben einen Wochenmarckt am donerstag, Sie sollen auch macht haben in dießen Ihrem Stadtwappen mit Rothen Wax zu sigeln solches sollen sie alßo halten vnd zu ewigen zeiten macht haben zugebrauchen, wie andere Stätte in vnserm Königreich Böhmeib.*“

Generální mandát, který se vztahuje k celé dispozici, můžeme nalézt pouze v konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 a listině pro Chabařovice. V konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 se v něm neopakují udělená práva jednotlivě, ale jsou uvedena obecně: *„Mainen, setzen vnnd wellen, das mergemelts Stättl Kratze sambt allen desselben Innwonern vnnd ganzen gemain sollicher Ire habenden Recht gerechtighaiten, Freyheiten vnnd diser vnnsere Confirmation Ruebiglich gebrauchen vnnd geniessen soll vnnd mag von menniglich vngehindert.*“

V listině pro Chabařovice se váže k dispozici těsněji, neboť volně navazuje na ustanovení o pečeti zelenou barvou vosku; zároveň jeho součástí tvoří ustano-

vení, jímž se povoluje užívat pečeti ve všech čestných záležitostech a jako pečeti autentické, přičemž se mají chovat jako ostatní města. Celé znění se nachází výše, pročež zde uvedu již pouze samotný příkaz: „/.../ so woll als andern steten Jn vnser Kron Bohmen volkhomenlich stadt /.../ vndt daran Niemandt geferth sein.“

Rudolf II.

Kromě privilegia pro Rudolfovo začínají dispoziční části všech listin formulací, v níž se panovník odvolává na prosbu zástupců měst a městeček. Podle začátku dispozičních formulí nelze do první skupiny zařadit žádnou listinu.

- 2) Do druhé skupiny lze umístit pouze privilegium pro Ostrov, v němž panovník oceňuje oddanost městské obce, načež jí znovu „s jistým vědomím“ uděluje znak: „So haben wir gemelter Rathmannen vnnd der gantzen gemeinde zu Schlackenwerda (welche sich mitt ihren selbst frei auflösung von allen Erb vnnd Pfandschafft vnterthenigkheitt zu vnserer Behmischen Königlich Camerschutz frei vnnd ledig ergeben) gegen vnß vnnd vnser Vorfahren erwisene treu vnndt gehorsamb in billiche acht genomen auch das sy die von Schlackenwerda vnd ihre nachkhömblingen vnß vnsern Erben vnd Nachkhomenden Königen zu Behaymb in Künfftig noch woll vnterthenigste dienst erzeigen können, sollen vnd mögen. Vnndt ihren demnach mit wolbedachtem muett, wissen vnd willen, dis ihr hernach beschribenes altes vnd vorhin gewöhnliches Stadt wappen /.../“.
- 3) Do třetí skupiny lze zařadit listinu pro Rudolfovo, neboť se na začátku dispoziční formule odkazuje na královskou radu: „/.../ mit Zeitigem guettem Rath vnnd Vorbetachtung genedigist auf vorgehabte mit vnsern Räten vnnd Obristen landt Officirn Vnserer Cron Behaimb Notturfftige gehaltene berathschlagung vnnd Jhre darüber erthailtes guet achten gethan vnnd gegeben. Thuen vnnd geben dieselben auch hiemit vnnd in Crafft diß brieffs aus Behaimbischer Khöniglicher macht vnd vollkhomenhait also wi hernach volgt vnnd Nemblich /.../“.
- 4) Nejobsáhlejší skupinu tvoří privilegia, v nichž se nachází ocenění věrnosti petitora, panovníkovo jisté vědomí a rada věrných současně. V listině pro Rumburk se uvádí: „Wann wir dann genedigist angesehen gedachts vnnsers Raths vnnd Vice Canzlers Zimbliche bitt auch betrachtet die getreuen nutzlichen vnnd ersprißlichen dienst die Er vnns sowoll vnsern Vorfarn gelibten herrn Anherrn vnnd Vattern weylend Kaiser Ferdinando vnnd Maximiliano etc. hochlöblichster vnnd seeligister gedechtnus in viel vnnd manichfaltige weeg sonders getreuen vleißers zu vnserm sondern genedigisten gefallen gehorsamblich erzaigt vnnd gethan noch täglich thuet vnnd hinfuro zusamt seinen Erben vnnß vnnsern Erben vnnd Nachkombenden Khünigen vnnd der Cron Zu Behaimb wol thuen Khan soll vnnd mag etc. Vnnd darumben mit wolbedachtem mueth, zeyttlichem vorgehabten Rath vnnd

rechter wißen dem Ernanten Stadtl Rumburg solche Jre habende Jar: vnnd wochemärkte auch Kirchweyhe Yedoch souil Jnen von Rechts wegen aignet vnnd das so Sy genug samb zuerweisen haben aus Khuniglicher macht zu Behaimb errnentert bestettigt vnnd Confirmirt Damit auch gedachter vnnser Rath vnnd des Khunigre-ichs Behaimb Vice Cantzler vnnser sonder gagen Jnn vnnd seinen unterthanen den Jnwonern und gantzen gemain des Städtls Romburg genedigists tragendes gemueth desto mer spüren vnnd ein werch ersprislich empfinden mügen.“

Začátek dispoziční části listiny pro Jiřetín pod Jedlovou se takřka doslova shoduje s předchozím až po jméno městečka, odkud začíná vlastní udělení práv.

Úvod dispozice se odlišuje v listině pro Oloví. Obsahově se tento úvod shoduje s ostatními listinami, avšak jeho forma vykazuje odlišnosti: *„Wann wir dann gnedigist angesehen solche Jre vnderthenigiste bitt auch wargenomben vnnd betrachtet haben die nützliche angenembe und ersprißliche dienst die Sie vnnserm aigenen Cammer guet Zum besten auch Zu gemaines Pergkwerchs nur und aufnemen bißhero embiglich und willig ertzaigt noch teglich erzaigen vnnd sich hinfurder sambt Jren nachkhomben verrer Zuthuen erbietten auch wol thuen khunnen sollen und mugen. Derowegen aus wolbedachtem muet, Zeittigem vorgehabtem Rath vnnd rechter wissen, haben wir ermelter vnnser Pergkstadt Pleystadt dises hernach beschrieben Wappen /.../“*⁴⁰⁸

Formulaci, jež obsahovala panovníkovo vyjádření k dobrému pořádku obecních věcí, najdeme v listinách pro Adamov a Mikulov. Forma jejich úvodu se v jiných ohledech shoduje s výše citovanou listinou pro Oloví: *„Wann wir dann gnädigist angesehen solche ihre vnderthenigiste bitt auch betrachtet haben den künftigen Nutz so uns und unserm Königreich B[ehe]im durch dieser Bergstadt aufnehmen und wolstandt entstehen kann sowohl das solches zuerhaltung gueter Policei Ordnung und aller[seit]s Richtigkeit dienstlichen welches alles wir dann nach dene besten zubefürdern ohne das in Gnaden geneigt sein. Derowegen aus [wohl]bedachtem Mueth, zeitigem vor geabten Rath und rechter Wissen, haben wir ermelter Bergstadt Niclaspergk nit allain dis hernach beschribene Wappen /.../“*⁴⁰⁹ Tyto listiny by bylo možné zařadit do třetí skupiny listin podle začátku dispoziční formule.

Zcela mimo však stojí listiny pro Chrastavu a Liberec, které se odvolávají pouze k prosbě petitorů – listina pro Chrastavu je zvláštní v tom smyslu, že narace je spojena se začátkem dispozice, a proto tedy neobsahuje žádnou prosbu. Odvolání k prosbě petitora se nachází v části, kterou již lez chápat jako dispozici: *„/.../ Das wir demnach auf sennderliche beschehene Innterceßion vnnd gehorsamiste Bit Des*

408 Citace pochází z listiny pro Oloví.

409 Citace pochází z listiny pro Mikulov.

*Gestrenngen vnnsers Raths der Cron Behaimb Vice Canntzlers vnnd lieben getreuen
Geörgen Mehln von Strölitz auf Grefennstain /.../“.* Jedná se o obdobný případ
jako v listině Maxmiliána II. pro Chrastavu z roku 1574. Privilegium pro Liberec
také obsahuje na začátku dispoziční formule pouze zmínku o prosbě petitorů,
po níž se udělují trhy: *„Also haben wir angesehen gedachter Rathmanne vnnderthe-
nigiste Pit auch betrachtet das es Jnen vnnd dem Stadlein Zu mehrern Nutz auffmen
vnnd gedeyen geraichete. Vnnd darumben ernendten Rathmannen vnd gantzer Ge-
main auch allen Jren nachkhommen gedachtes Stätlein Reichenperg diise besondere
gnad vnnd Freyheit gethan zugelassen vnnd erlaubt. Thuen, zulassen vnnd erlauben
[Ihnen vnn]d Jren nachkhommen solliches auch aus Römischer Khaiserlicher vnnd Be-
heimischer Khöniglicher macht, h[iemit wi]ssentlich vnnd in Crafft ds Briefs Als [das]
Sy [forthin] zu Ewigen Zeitten bei Jnen alle vndern Ydes Jar /.../“.* Vlastnímu dání
znaku však předchází pasáž, v níž se uvádí panovníkovo jisté vědomí a rada uro-
zených: *„Wir habenn auch nach weiter mit gutter betrachtung, wolbedachtem mutte,
Zeittigenn vnnserer Edlen Rätthe des Khenigreichs Behaimb vorgehabten Rath [vn]nd
rechter wissen genannndtem Stadlen Reichenberg vnnd allen Jren nachkhommen, dis
hernach geschrieben Statwappen /.../“.* Nicméně pouze podle úvodu k dání znaku
by listina mohla být zařazena do třetí skupiny.

Na základě shody narace s dispozicí se v českých listinách Ferdinanda I. konsti-
tuovaly čtyři skupiny privilegií. V německých listinách Rudolfa II. se nevyskytují
žádné, které bychom mohli umístit do první skupiny, protože by v naraci obsa-
hovalo pouze jedno právo a „*další milosti*“. Ve druhé skupině figurovala privile-
gia s přesně definovanými právy v naraci, přičemž v první podskupině byl mezi
těmi to právy zmíněn i znak, ve druhé nikoli.

II. 1. a) Z listin Rudolfa II. do této podskupiny patří listiny pro Oloví, Adamov,
Mikulov a Ostrov. Dání znaku předchází slova citovaná již výše: *„Derowegen aus
wolbedachtem muet, Zeittigem vorgehabtem Rath vnnd rechter wissen, haben wir ermel-
ter vnnser Pergkstadt Pleystadt dises hernach beschrieiben Wappen /.../“.*⁴¹⁰

II. 2. V rámci druhé podskupiny vystupují privilegia pro Liberec, Rumburk
a Jiřetín pod Jedlovou. V listině pro Liberec dání znaku předcházela slova *„Wir
habenn auch nach weiter mit gutter betrachtung, wolbedachtem mutte, Zeittigenn
vnnserer Edlen Rätthe des Khenigreichs Behaimb vorgehabten Rath [vn]nd rechter wi-
ssen genannndtem Stadlen Reichenberg vnnd allen Jren nachkhommen, dis hernach
geschrieben Statwappen /.../“.*

410 Citace pochází z listiny pro Oloví.

V listině pro Rumburk následuje po úvodní pasáži dispozice ve vlastním slova smyslu, v níž se znovu zmiňují výsady udělené Ferdinandem I.: *„So haben wir Ermeltes Städtl Romburg vber die Alrait von vhralten Zeiten hero vnnd auß obbemelter weylandt Kaisers Ferdinando /.../.“* Udělení znaku předchází vlastní úvod: *„/.../ Jn gleichen haben wir auch Sy vnd Jre Nachkumben auf vorgedachte vnnsers Raths vnnd Vice Cantzlers gehorsambistes ansuchen mit ainen Wappen /.../“.*

Udělení znaku je v listině pro Jiřetín pod Jedlovou uvozeno samostatně a podobně jako v předchozí listině pro Rumburk: *„So habenn wir ermeltes Statl sambt Ihren Nachkhumben auf vorgedachts vnnsers Raths vnnd Vice Cantzlers gehorsambists ersuechen mit ainem Wappen /.../“.*

III. Narace listiny pro Rudolfov obsahovala prosbu o udělení svobod a milosti *„freyhaiten vnnd Begnadung“*, nicméně posléze došlo k udělených značného množství práv a svobod. Dání znaku předchází pasáž citovaná výše, na níž navazuje: *„So haben wir berührt Perckhwerch bey Behambischen Budweiß zu ainer freyen Perckhstadt von Neuem ausgesetzt vnnd erhebt, Jr auch ainen Nammen gegeben vnnd wollen, das sie hinfüran vnnd khonfftig Khayser Rudolfstadt haissen, ain freye Pergckhstadt sein vnnd bleiben vnnd dafür von meniglich gehalten vnnd genent werden solle Jhnen auch Jhr Stattwappen /.../“.*

IV. Privilegium pro Chrastavu nemá jasně definovatelný přechod od narace k dispozici, jak je uvedeno výše. Dání znaku tedy předchází ona předmluva, která je citována výše: *„/.../ Das wir demnach auf sennderliche beschehene Innterception vnnd gehorsamiste Bit Des Gestrenngen vnnsers Raths der Cron Behaimb Vice Cannzlers vnnd lieben getreuen Geörgen Mehln von Strölitz auf Grefennstain seinem Stättl Kratze Ir hieuoriges von weillannd Kaiser Maximilians hochloblichster gedächtnüs erlanngtes Stat Wappen vnnd Innsigl /.../“.*

Téměř ve všech listinách byla malba znaku ohlášena, a to čtyřmi způsoby; přičemž první a druhý způsob a třetí a čtvrtý se vzájemně podobají:

Liberec: *„/.../ alls dann sollich Sigel vnnd Clainet inn mitte dis vnnsers Khaiserlichen Brieffe gemalet [vnd mit farben eigentlicher ausgestrichen sein.]“.*

Chrastava: *„/.../ wie dan solch gebessert Wappen und Clainot in mitten dies unsers Briefs gemalet und mit Farben eigentlicher ausgestrichen ist /.../“.*

Rumburk: *„/.../ Jnmaßen dann solch Stadtwappen in mitte dis vnnsers briefs eigentlichen gemahlet vnd mit farben außgestrichen ist /.../“.*

Jiřetín pod Jedlovou, Oloví, Adamov, Mikulov a Ostrov: „/.../ *inmassen dann sollich Wappen vnnd Clainot in mitten diß vnnsers Kaiserlichen vnnd Khuniglichen Brieffs gemahlet vnnd mit farben aigentlich außgestrieichen ist /.../*“.⁴¹¹

Větu, která upozorňuje na výskyt malby znaku v listině, nenajdeme pouze v případě Rudolfova. Ani s ohledem na o čtyři roky mladší listinu pro Starou Říši, v níž se malba neohlašuje, ale díky opisu je její výskyt dokázán, nelze s určitostí říci, zda v listině pro Rudolfov malba skutečně byla, či nebyla obsažena.

Ze všech znakových privilegií Rudolfa II., která jsou známá, je pouze v listině pro Liberec uvedeno, že mají znak užívat na velké a malé pečeti.⁴¹²

Postupně se snižoval i počet listin, jimiž se stanovovalo znění pečetního opisu. Z písemností Maxmiliána II. jej obsahoval pouze koncept listiny pro Chrastavu z roku 1570, nicméně k vydání listiny posléze nedošlo. Sestupný trend pokračoval i dále, neboť formulaci legendy obsahují pouze tři listiny Rudolfa II.:

Liberec: „[*Sigill*]um oppidj Reichenbergenn[is]“.

Jiřetín pod Jedlovou: „des Stattls Georgen Thal Stattsigel“.

Ostrov: „+ *Sigillum Ciuium et IVRatorum in SCHLACKENWERDA*“.

Mandátní ustanovení při určitém právu se nachází pouze v listině pro Liberec a vztahuje se k uděleným jarmarkům: „/.../ *so auf anndern Jarmarckten inn vnnsern [Khunig]reich Behaimb vnnd desselben zugehörigen furstennkhumben vnnd Lannden vnnd sonnderlich der Orte umbher von Recht oder gewonnhait wegenn geprauchet, geubet vnnd genossen werden mennigelichs vnuerhindert. Doch vnns, vnnsere Cron Behaimb an Regalien, Obrigkaitten vnnd sonst andern Jarmarckten ob deren ettwan umb ge[nann]tes Städtlin Reichennbergkh eben auffolgen Zeitten nahennd geha[lt]en würden ohne Jren Rechten vnnd Gerechtigkaitten vnuergriffenn vnnd vnshedlich.*“

Poslední část dispozice tvoří ustanovení o možnostech použití znaku a je zakončená mandátem, jenž se nenachází v listinách pro Liberec a Chrastavu.

Mandátní ustanovení ve všech dalších privilegiích začíná shodně slovy „*Mainen, setzten vnnd wollen, das /.../*“, avšak další znění se liší. Téměř totožné najdeme pouze v listinách pro Rumburk a Jiřetín pod Jedlovou: „/.../ *mehrgemeltes Stettl*

411 Citace pochází z listiny pro Jiřetín pod Jedlovou. V listině pro Ostrov chybí slova „*dann*“ a „*vnnd Königlichen*“.

412 Tuto formulaci obsahují již jen německé listiny Ferdinanda I. pro Loket, Horu Svatého Šebestiána, Město Albrechtice a výjimečně i jedno české privilegium téhož panovníka pro Kralovice.

Georgen Tahl sambt allen desselben Inwohnern vnnd gantzem gemein solicher Ihrer habenden Begnadung, Recht, Gerechtigkhaiten vnnd Freyhaiten rueh[i]glich gebrauchen vnnd geniessen soll vnnd mag vor menniglich vngehindert.“

Oloví: „/.../ nun hinfuran alles das Jenige so in erzelten vnnd andern mehr sachen vnd notturfften Iren willen vnd wolgefallen nach mit beruertem Iren von vnns erlangten neuen Stadt Jnsigel durch getreue handt auffrecht vnd redlich verfertigt vnd volltzen wirdt glaubwirdig geachtet gehalten vnnd alles [b... wurden vnd krefften] volkhombenlich aller ortten bleiben gelten und bestehen solle von menniglich vnuerhindert.“

Adamov a Mikulov: „/.../ sie sich dessen in allen und jeden ihren offenen und verschlossenen Briefen, Kontrakten, Schlußhandlungen, Missiven, Kundschaften, ausschreibungen und sonst all anderen Stad Zierden, wie das Namen haben und sie für ehrbar zühmlich und gut ansehen mag, gegen männiglich hohes und niederes Standes wie andern unsers Königreiche Böheimb und dessen incorporierten Länder Perg und andere Stadt so Wappens Privilegia haben, gebrauchen, genießen und sich dessen erfreuen sollen und mögen von allermänniglich unuerhindert.“⁴¹³

Zvláštní skutečnost vidíme v listině pro Ostrov, kde onen příkaz následuje až po sankci: „Doch andern die villeicht den obgeschriebenen Wappen gar oder zum thail gleich fuherten an Jren Wappen vnd Rechten vnuergriffen vnd vnschedlichen.“

Výrazně se odlišuje privilegium Rudolfa II. pro Rudolfov, v němž se nachází ojedinělá a velmi stručná forma generálního mandátu: „/.../ Alles genediglich vnd ohne geferde.“

V listinách, které obsahují generální mandát, jenž bývá zpravidla posledním článkem celého širšího dispozičního ustanovení, se pouze v listině pro Oloví opakují práva, která byla udělena, přesně. Zvláštní formulaci, kterou bychom snad mohli ještě do této skupiny zařadit, obsahují listiny pro Adamov a Mikulov, v nichž se namísto práv uvádí „*Wappens Privilegia*“. Obecné uvedení se nachází v listinách pro Rumburk a Jiřetín pod Jedlovou a kombinace obojího v privilegiu pro Ostrov. Pro úplnost zopakujme, že tento druh mandátu neobsahují listiny pro Liberec, Chrastavu a Rudolfov.

413 Citace pochází z listiny pro Adamov. Panovník Mikulovu vedle znaku udělil také právo pořádání jarmarku a týdenního trhu. Zmínka o tomto právu je vložena do příslušného místa za slova „*Wappens privilegia*“.

Matyáš II.

Listiny pro Výsluní a Loučnou pod Klínovcem začínají panovníkovým uvedením, že přihlédl k prosbě petitorů, pročez pro lepší pořádek obecních věcí s jistým vědomím a radou uděluje znak: „*Wann Wir dann gnedigist angesehen solche Jhre vnderthenigiste bitt auch betrachtet haben den khunfftigen nutz so vnns vnnd vnnserm Khunigreich Behaimb durch dises Perckhstädtleins auffnemen vnnd Wolstandt entstehen khan so wol diß solches Zu erhaltung guetter Policey Ordnung vnnd allerseits richtigkait dienstlich, Welches alles Wir dann nach dem bessten Zubefurdern ohne das in gnaden genaigt sein. Derowegen aus wolbedachtem mueth, Zeittigem vorgehabtem Rath vnnd rechter wissen, haben Wir ermeltem Perckhstädtlein Wisenthal diß hernach geschriebene Wappen vnd Clainot /.../*“.⁴¹⁴ V této části se listiny shodují se zněním privilegií Rudolfa II. pro Adamov a Mikulov, a proto i je lze zařadit do třetí skupiny privilegií podle začátku dispoziční formule.

V naracích obou listin se rovněž uvádí pouze znak, který byl následně udělen, a proto je dle návaznosti dispozice na naraci lze umístit do první podskupiny druhé skupiny privilegií, v nichž byla v naraci specifikována všechna práva a mezi nimi i znak, jehož dání předchází výše citovaná část po slově „*Derowegen*“.

Malba znaku je ohlášena větou, která byla použita v listinách Rudolfa II. pro Jiřetín pod Jedlovou, Oloví, Adamov, Mikulov a Ostrov: „*/.../ Jnmassen dann solich Wappen vnnd Clainot in mitten diß vnnsers Khayser vnnd Khuniglichen Brieffs gemahlet vnnd mit Farben aigentlicher ausgestrichen ist.*“ Rozdíl činí pouhá absence slov „*vnnd Khuniglichen*“ mezi slovy „*Kayserlichen*“ a „*Brieffs*“ v listině pro Výsluní.

Dání znaku v obou listinách uzavírá konstatování, že panovník udělil práva z moci římského císaře a uherského a českého krále. Tato pasáž, která je zakončena mandátem, se shoduje s listinami pro Oloví, Adamov a Mikulov: „*Verleyhen vnnd geben Jhnen solches auc Römischer khayserlicher auch Hungerischer vnnd Behaimbischer Khuniglicher Macht vnnd vollkhommenhait hiemit wissentlich in Crafft diß Brieffs. Mainen, setzen vnnd wollen, dass Sy sich dessen in allen vnnd Jeden Jhren offnen vnnd verschlossenen Brieffen, Contracten, Schlußhandlungen, Missiuen, Khundtschafften, Ausschreibungen vnnd sonst all andern Stadt Zierden, wie das namben haben vnnd Sy fur Erbar Zimblich vnnd guet auschen mag gegen Menniglich hohes vnnd Nideres Standes, wie andere vnnsers Khunigreichs Behaimb vnnd dessen Jncorporirten Lannden, Perckh vnnd andere Städte so Wappens Priuilegia haben gebrauchen geniessen vnnd sich dessen erfreuen sollen vnnd mugen von Allermenniglich*

414 Veškeré citace budou pocházet z listiny Matyáše II. pro Loučnou pod Klínovcem.

vnuerhindert.“ Listina pro Výsluní se liší tím, že sloveso „*mag*“ bylo přesunuto dopředu za slovo „*haben*“ a mezi slova „*ansehen*“ a „*gegen*“ bylo vloženo slovo „*wirdt*“.

Dispozice – dílčí shrnutí

V rámci rozboru dispozičních ustanovení jsme sledovali několik kritérií. Nejdříve úvod celé dispoziční části listiny, v němž panovník vyjadřoval příznivé stanovisko k prosbě, která předcházela v naraci. V listinách Ferdinanda I. byla nejčastěji uvedena slovy „*K jehožto prosbě naklonění jsou*“, u všech jeho tří nástupců vždy.

Na úvodní slova navazoval text, o jehož jednotě se již hovořit nedalo. Postupným rozbořením listin se vyčlenily čtyři způsoby, jakými koncipování dispozic pokračovalo bez ohledu na užitý jazyk:

- 1) Věta v první skupině privilegií pokračovala slovy „*s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, mocí královskú v Čechách* /.../“, v německých pak „*/.../ auch wissentlich und in Kraft dies Briefs aus Böhmischer königlicher Macht* /.../“.
- 2) Ve druhé se nacházely listiny, v nichž jsme se mohli dozvědět o věrných službách petitora, které panovníkovi prokazoval a bude prokazovat i nadále. Toto ustanovení bylo vloženo mezi začátek a větu z první skupiny.
- 3) Třetí skupina obsahovala zmínku o „*radě věrných*“ („*Zeittigem vorgehabtem Rath*“), která k vydání listiny dopomohla.
- 4) Jednotlivá ustanovení se v prvních třech skupinách vyskytovala v různé míře, a proto čtvrtá skupina obsahuje pouze ty listiny, které obsahovaly všechna výše zmíněná ustanovení dohromady.

Naprostou výjimku představují tři německy psané listiny Maxmiliána II. pro Chrástavu z roku 1574 a Rudolfa II. pro Chrástavu a Liberec, které obsahovaly pouze odvolání k prosbě petitora, na něž nenavazovalo žádné znění z oněch čtyř skupin. Listina pro Liberec obsahovala odvolání na královskou radu až posléze, před udělením znaku, protože by ji v tomto ohledu bylo možné zařadit i do třetí skupiny.

Kromě toho bylo upozorněno na formulaci, v níž panovník vyjadřoval péči o dobro obyvatel. Tyto lokality, jichž nebylo mnoho, jsme vyčlenili do zvláštního odstavce s uvedením, do které skupiny mají dle počátečního znění náležet.

Dále byla sledována návaznost dispozice na naraci, respektive na práva obsažená v naraci, výše roztržďená do čtyř skupin, a s tím spojený celkový začátek dispoziční formule.

I. Listiny první skupiny obsahovaly v naraci výslovně uvedené pouze jedno právo a k němu si petitor přál udělit „*další milosti*“ či „*mehreren Begnadungen*“; tyto listiny vykazovaly společný začátek dispoziční formule.

II. Do druhé skupiny bylo možné zařadit dvanáct listin, v nichž byla práva v naraci přesně specifikována a v dispozici následně udělena. Podle toho, jestli se mezi vyjmenovanými právy objevila i prosba o udělení znaku, vznikly další dvě podskupiny – II. 1. a II. 2. Kromě toho jsme listiny v podskupině II. 1 rozdělili na další dvě podskupiny ještě dále podle pořadí dání znaku mezi ostatními právy.

III. Narace listin ve třetí skupině byla koncipována neurčitě – petitor neuvedl práva výčtem, nýbrž povšechně.

IV. V poslední skupině figurovala privilegia, jež v naracích neměla uvedenou prosbu o žádné právo.

Předposlední fenomén, který souvisel s heraldickou složkou dispozice, tvořilo ohlášení malby znaku v listině, které vždy následovalo po popisu znaku a začínalo slovy „*jakžto všecko*“, v německých listinách „*Alsdann solh Wappen*“. V češtině mělo více či méně ustálenou podobu, a proto poměrně rozsáhlá škála odlišných znění vykazovala pouze drobné obměny. V německých listinách bylo možné sledovat markantnější míru diferenciacce. Na větu ohlašující malbu znaku navazovalo ustanovení, jímž se povolovalo užívat znaku, nejčastěji na pečeti. Oproti českým listinám zaznamenáváme v německých tři výrazné rozdíly. Prvním je přesné znění pečetního opisu, výsada užívat pečeti jako autentické a užívání znaku výslovně na malé i velké pečeti. Tyto výsady však neobsahovala všechna privilegia; znění celého ustanovení po celou dobu kolísalo a bylo různě zkracováno.

Dispozice konečně obsahovaly jakési mandátní ustanovení, jímž panovník obecně přikázal, aby lokality mohly užívat udělená práva bez zásahu dalších osob, a to včetně sebe samotného a nástupců na českém trůně. V rámci generálního mandátu na konci dispozice docházelo v některých případech k rekapitulaci udělených práv.

6.2.2.6 Sankce

Sankční formulí můžeme obecně chápat dvěma způsoby. Sankcí v užším slova smyslu rozumíme kominaci, tedy určení konkrétního trestu, nejčastěji uvalení panovníkovy nemilosti, nemilosti jeho nástupců či peněžitý trest, popřípadě jejich kombinace.⁴¹⁵

V širším smyslu jí rozumíme celkovou sankční formulí, která se skládá z mandátního ustanovení a vlastního vyměření trestu. V rámci mandátního ustanovení panovník oslovuje stavy a úředníky, aby udělená práva chránili a dbali na jejich dodržování.

Sankce – listiny vydané v českém jazyce

Ferdinand I.

Sankce je většinou uvozena slovem „*přikazující*“, ve čtrnácti listinách „*protož přikazujem*“;⁴¹⁶ následuje obecné oslovení všech úředníků a poddaných z Čech, Moravy a Slezska podle polohy adresáta privilegia a mandátní ustanovení, aby tito úředníci a poddaní obyvatele dané lokality v udělených právech „*jměli, drželi a neporušitedlně zachovali* /.../“. Někdy jsou práva znovu vyjmenována,⁴¹⁷ většinou jsou však souhrnně označena jako „*všechny milosti, svobody, obdarování*“ apod., někdy zní „*při tom při všem, což se tu píše*“;⁴¹⁸ v několika případech je v sankci obsaženo obojí.⁴¹⁹ Rokycanům byl pouze polepšen znak a v sankci je uvedeno „*/.../ při této milosti naší /.../*“. Konec sankční formule tvoří samotný trest, který stihne případného narušitele udělených práv. V českých listinách se nejčastěji jedná o panovníkův hněv a nemilost „*/.../ pod uvarováním hněvu*

415 Sankce může být i pozitivní, tedy benedikce. Pokud se budou osoby v sankci uvedené chovat stanoveným způsobem, budou odměněni. V předbělohorských znakových privilegiích se vyskytuje pouze první forma sankce, tedy stanovení trestu za porušení ustanovení.

416 Radonice, Třebovice, Chabařovice (1542, 1549), Horšovský Týn (*protož přístně přikazujem*), Kralovice, Bělčice, Horní Kounice, Vlachovice, Doubravice nad Svitavou, Líšeň, Šumperk, Nové Veselí a Dalešice. Nachází se zde tedy listiny průběžně vydávané po celé období, a proto nelze určit jednotlivý prvek.

417 Štítary, Chabařovice (1542, 1549), Horní Kounice, Doubravice nad Svitavou a Líšeň.

418 Někdy také „*svrchu píše*“, protože se jedná o závěrečnou část listiny. V privilegii pro Vlachovice je sankce – kominace umístěna uprostřed dispozice, a je v ní uvedeno „*/.../ při těch svrchu i nížeji psaných milostech /.../*“. Zajímavé však je, že listiny pro Vémyslice, Žihlí, Kladno a Sadskou, které jsou takřka shodné, se slovo „*nížeji*“ nevyskytuje. Druhou listinou, která v tomto ohledu vybočuje z řady, je privilegium pro Dalešice, v jehož sankci je uvedeno „*/.../ při tom všem, což se v tomto majestátu nahoře i dole píše /.../*“.

419 Vémyslice, Vlachovice, Žihle, Kladno, Smidary, Sadská, Nové Veselí a Dalešice.

a nemilosti naší královské/císařské /.../“,⁴²⁰ eventuálně i jeho nástupců na českém trůně „*/.../ pod uvarováním hněvu našeho a budoucích našich králův českých /.../“*.⁴²¹ Pouze v jednom případě – v listině pro Kralovice – je vedle králova hněvu a nemilosti uveden i peněžní trest deset hřiven čistého zlata za porušení práv.

Po roce 1556 se změnilo znění z „*nemilosti naší královské*“ na „*nemilosti naší císařské*“. Poprvé lze tuto změnu zaznamenat teprve v privilegii pro Líšeň z roku 1558, v němž je možné si poprvé povšimnout návaznosti na zmínku, že panovník listinu vydává „*mocí královskú v Čechách a jakožto markrabě moravský*“, nikoli jako císař římsko-německé říše. V sankcích, v nichž vidíme nemilost nejen panovníka, ale i jeho nástupců, se objevuje další navazující informace. V listině pro Líšeň čteme: „*/.../ pod uvarováním nemilosti naší císařské i budoucích králův českých a markrabí moravských*.“ Obdobně v listině pro Dalešice: „*/.../ pod uvarováním nemilosti naší císařské i dědicův našich a budoucích králův českých a markrabí moravských*.“ Panovník tedy vyjadřuje dvě skutečnosti; nejprve uvádí sestupně své tituly, z jejichž moci listinu vydal. Jako český král byl i faktickým vládcem Moravy jako moravský markrabě. Jako římský král a později císař byl sice zároveň českým králem, avšak nikoli automaticky. Za jiných okolností by jako český král měl císařskou listinu potvrdit, aby vešla v platnost. Tím, že všechny tituly držel v jedné osobě, tento úkon nebylo třeba provést zvlášť, ale právě v rámci jedné listiny – na začátku dispozice již vzpomínanou formulí „*mocí královskú v Čechách (a jakožto markrabě moravský)*“. V předchozích listinách tento rozdíl nebyl tak patrný, neboť jak římský, tak český titul byly královské.

V devíti privilegiích nedošlo k uvedení žádného trestu, který hrozil narušitelům udělených práv.⁴²²

420 Šlapanice, Radonice, Třebovice, Dambořice, Rosice, Litenčice?, Kokory, Troskotovice?, Chropyně?, Rychnov nad Malší, Čkyně, Vlasatice, Sedlice, Myslibořice, Štítary, Žlutice, Cehnice, Opatov, Prosiměřice, Šafov, Lhenice, Strážov, Město Touškov, Divišov, Pňovany, Sedlec, Jiříkov, Štětí, Chabařovice (1549), Vémyslice, Vlachovice, Dolní Dobrá Voda, Doubravice nad Svitavou, Mikulovice, Žihle, Hroznová Lhota, Kladno, Smidary, Rokycany, Sadská, Němčice nad Hanou.

421 Vrchlabí, Chabařovice (1542), Horšovský Týn, Bělčice, Bílina, Horní Kounice, Dobrovice, Líšeň, Šumperk a Nové Veselí. Nachází se zde tedy listiny průběžně vydávané po celé období, a proto nelze určit žádný speciální jednotící prvek.

422 Míroslav, Jaroslavice, Pačlavice, Vlachovo Březí, Olbramkostel, Budišov, Tvrdonice, Vlastějovice a Žehušice.

Maxmilián II.

Forma sankční formule se od listin Ferdinanda I. neodlišuje. Pouze ve třech případech začíná slovem „*přikazující*“,⁴²³ v ostatních případech „*protož přikazujem*“.⁴²⁴ V některých listinách byla udělená práva označena souhrnně,⁴²⁵ v ostatních byla jednotlivě vypsána.⁴²⁶ Ojedinelá je formulace v listině pro Hustopeče, v níž nejdříve došlo k vyjmenování práv, po čemž následuje dovětek „*/.../ a tak přitom při všem, což se v tomto listu našem císařském píše /.../*“. Kombinace obojího lze nalézt pouze v listině pro Hustopeče. Panovník nakonec ve čtyřech listinách varoval před trestem svého hněvu a nemilosti jakožto císaře.⁴²⁷ V ostatních listinách varoval i před hněvem a nemilostí svých nástupců na českém trůně.⁴²⁸ V listině pro Říčany bylo vynecháno slovo hněv. Peněžité či jiné tresty v případě porušení ustanovení česká znaková privilegia Maxmiliána II. neobsahují.

Rudolf II.

Zatímco v listinách Ferdinanda I. začínalo sankční ustanovení ve většině případů slovem „*přikazující*“, v listinách Maxmiliána II. se jednalo o pouhé tři listiny. Naznačený sestupný trend pokračoval i v listinách Rudolfa II., neboť sankce začíná slovy „*protož přikazujem*“ téměř vždy (v listině pro Starou Říši a *protož přikazujem*). Pouze listiny pro Hostouň, Chudenice, Polešovice a Oleksovice začínají slovem „*přikazující*“. Nenacházíme však žádné časové či místní pojitko, a proto lze výskyt označit za nahodilý.

V sankci jsou práva, která byla udělena, zopakována v převážné většině listin.⁴²⁹ Vysokému Veselí byl polepšen znak a vysazen třetí jarmark; v sankci se však výslovně zmiňuje již pouze jarmark. Obdobný případ nastal i v listině pro Strachotice, kterým panovník konfirmoval stará privilegia a dal znak. V sankci je obsažena pouze konfirmace starých listin. Sankce v listině pro Nehvizdy by se za

423 Horní Dunajovice, Dolní Kounice a Podhradí nad Dyjí.

424 Maršovice, Biskupice, Chřibská, Všeruby, Hustopeče, Kašperské Hory, Lochovice, Libáň a Říčany.

425 Horní Dunajovice, Biskupice, Chřibská, Podhradí nad Dyjí, Lochovice a Libáň. Nachází se zde listiny průběžně vydávané po celé období, a proto nelze určit jednotlivé prvky.

426 Maršovice, Všeruby, Dolní Kounice, Kašperské Hory a Říčany. Nachází se zde tedy listiny průběžně vydávané po celé období, a proto nelze určit jednotlivé prvky.

427 Horní Dunajovice, Biskupice, Chřibská a Kašperské Hory.

428 Maršovice, Všeruby, Dolní Kounice, Podhradí nad Dyjí, Hustopeče, Lochovice, Libáň a Říčany.

429 Opava, Vysoké Veselí, Bystřice nad Pernštejnem, Jívová, Svitávka, Zákupy, Strachotice, Počádky, Nehvizdy, Dolní Bousov, Lovosice, Bor, Oleksovice a Hartmanice.

normálních okolností nacházela na obvyklém místě, avšak poté ještě panovník přidal jedno právo, jak bude přiblíženo níže.

Práva, která panovník udělil, byla povšechně uvedena v listinách pro Sobotku, Hostouň a Starou Říši. Ačkoli byla Stará Říše vysazena za městečko, byl jí dán znak, dva jarmarky, týdenní trh a právo pečetit zeleným voskem, v sankci vidíme pouze: „/.../ při tyto jim od nás učiněné milosti /.../“.

Obě skutečnosti obsahují sankce v listinách pro Heřmanův Městec, Jedovnice, Vilémov, Chudenice a Polešovice.

V privilegii pro Chotusice se forma sankce zásadně odlišuje, neboť její začátek svou formou připomíná spíše generální mandát, avšak konec je sankcí. Patrně z tohoto důvodu chybí mandátní část sankce začínající slovy „Protož příkazujem“: „*Kterýchžto milostí svých psaní obyvatelé městečka Chotusic nyní i budoucí přitom při všem, což se v tomto listu našem císařském píše, jměli, drželi a neporušitelně nyní i v budoucích časech zachovali, žádných jim v tom překážek nečiníce, ani komu činiti dopouštějíce pod uvarováním hněvu a nemilosti naší císařské, dědicův našich budoucích králův českých.*“

Panovník stanovil trest za porušení ustanovení listin pro Opavu, Vysoké Veselí, Nehvizdy, Dolní Bousov, Lovosice a Bor uvalení své nemilosti; v listinách pro Bystřici nad Pernštejnem, Vilémov a Hostouň svého hněvu a nemilosti. Před nemilostí nejen svou, ale i nástupců na českém trůně, varují sankce listin pro Sobotku a Zákupy. Nejvíce listin obsahuje v sankci varování před hněvem a nemilostí panovníka a jeho nástupců na českém trůně.⁴³⁰ Z této skupiny je výjimečná sankce listiny pro Oleksovice, kterou ukončují slova „/.../ králův českých a markrabův moravských skutečného trestání.“

Peněžitý trest se v žádném českém znakovém privilegii Rudolfa II. nenachází.

Mezi znakovými privilegii, které vydal Rudolf II., je výjimečná listina pro Nehvizdy. Mimo mandátních ustanovení, která jsme uvedli ve výkladu o dispozici, obsahuje ještě jedno, jehož obdoba se nenachází v žádném jiném námi zkoumaném znakovém privilegii. Sled jednotlivých formulí neodpovídá běžnému standardu; panovník dal Nehvizdům nejdříve znak, poté vysadil dva jarmarky a povolil pečetit zeleným voskem. Následuje sankce, další příkaz, poté příkaz spojený se sankcí a teprve poté koroborace. Jediněčným spatřujeme právě onen příkaz spojený se sankcí, který předchází koroboraci, který zvýrazňujeme podtržením: „*A poněvadž pak v tom artikuli, co se dání jim těch dvou jarmarkův ročních dotýče, poznávati ráčíme nemalé zlepšení důchodu našeho býti, protož příkazujem všem poddaným na panství našem přerovském přístně pod pokutou slušnou, která by od*

430 Heřmanův Městec, Jedovnice, Jívová, Svitávka, Stará Říše, Strachotice, Chudenice, Polešovice, Poběžovice, Chotusice, Hartmanice a Oleksovice.

hejtmana nebo rad našich zřízené komory české uložena byla, aby žádný jinam vlny na prodej nežli do městečka Velikých Nehvizd nenosil a nevozil.“

Matyáš II.

Mandátní část širší sankční formule začíná slovy „protož prikazujem“. Jsou v ní obecně uvedena udělená práva a varováno před hněvem a nemilostí panovníka i jeho nástupců na českém trůně. Forma kominace se neliší od listin Rudolfa II., nadto i zde nalezneme zvlášť zmínku o držiteli města: „Protož prikazujem všem obyvatelům a poddaným našim ze všech stavův Království našeho českého obzvláštně pak opatu a konventu téhož kláštera kladrubskeho nynějšímu i budoucím věrným milým, abyste svrchu jmenované purkmistra a konšely i všecku obec téhož města Kladrub nynější i budoucí při tomto schválení, obnovení, potvrzení a nadání našem jměli, drželi a neporušitelně zachovali, žádných jim v tom překážek nečiníce ani komu jinému činiti nedopouštějíce, a to pod uvarováním hněvu a nemilosti naší císařské, dědicův našich a budoucích králův českých.“

Sankce – listiny vydané v německém jazyce

Ferdinand I.

Celá sankční formule se i v německých listinách skládá z mandátního ustanovení a stanovení trestu za porušení práv. Mandát začíná téměř ve všech listinách slovem „*gebieten*“, po kterém následuje výčet jednotlivých duchovních i světských stavů, kteří mají dbát o správný výkon práv a jejich ochranu. Teprve poté následuje sankce ve vlastním slova smyslu, kdy při porušení práv panovník varoval před svou krutou nemilostí a téměř vždy stanovil peněžitý trest za porušení práv. S výjimkou listin pro Horu Svaté Kateřiny a Horní Blatnou jsou si sankce podobné, a proto bude citována pouze celá sankční formule z listiny pro Jáchymov, u dalších již jen změny: „*Gepieten darauf allenn vnnd Jeden gaistlichen vnnd weltlichen vnnsern vnnd des heiligen Romischen Reichs Churfurstenn, Fursten, Prelaten, Grafen, Freyen herrn, Rittern, Knechter, Hauptleuten, Lanndtuogeten, verwesern Vitztumben, Vogten, Pflegern, Burggrafen, Amptleuten, Schulthaissen, Lanndtrichtern, Burgermaistern, Richtern, Raten, khunndigern wappen Eernholden, Perseuannten, Burgern, Gemainden vnnd sonst allen anndern des Romischen Reichs auch annderer vnnserer Kunigreich Furstentumben vnnd Lannden vnd sonderlich vnnser Kunigreichs Behaim vnnd desselben Jncorporirten vnnd [Z]ugethanen Lannd vnnderthanen vnnd getrewen, Jnn was wurden stannds oder wesens die sein ernnstlich vnnd vestiglich mit diesem brieff, Vnnd wollen, das sie die vorgenannten Burgermaister, Ratmannen vnnd ganntze gemeinde offtgemellter vnnser freyen Perkstat Sannd*

Joachimstal vnnd alle ire nachkhumben ann solhem Jrem Jetzt von vnns new gegeben wappen, Clainet vnnd Schillt auch sonnderer donation mit Siglung des Roten wachs nit hindern noch Jrren sonnder sie darbey hanndthaben, schutzen, schirmen vnnd getreulich beleiben lassen. Alls lieb ainem Jeden sey vnnser schwere vngnad vnnd dartzue ain peen nemblich Funfftzig march lotigs golds zuuermeiden, die ain ieder so oft erfreuenlich hiewider thette vnns halb Jnn vnnsere Kunigliche Chammer vnnd den anndern halben thail gedachter Stat Sannd [J]Joachimstal vnnd iren nachkumen vnnachleßlich Zu betzallen verfallen sein sol.“

Ze sankce v listině pro Krásno došlo k vypuštění pasáže mezi slovy „nachkhumben“ a „vnnd getreulich“, tedy „/.../ ann solhem Jrem Jetzt von vnns new gegeben wappen, Clainet vnnd Schillt auch sonnderer donation mit Siglung des Roten wachs nit hindern noch Jrren sonnder sie darbey hanndthaben, schutzen, schirmen /.../“.

V listině pro Loket nebyli vyjmenováni členové zástupců města, nýbrž pouze město. Užší sankce, která začíná slovy „Vnnd wollen“ a předchází samotnému restu, se v této listině liší: „/.../ Vnnd wellen, Das Sy genannte Stat Elbogen vnnd alle Jre Nachkhomen fur vnnd fur in Ewigkhait an dem obgeschribnen Sigl, Clainet vnnd Schilt vnnd darneben gegebenen freihaiten nicht hindern noch Jrn in khain weiß sonnder sy der also wie obgemellt gerueblich gebrauchen geniessen vnnd ganntzlich dabei bleiben lassen. Vnnd hierwider nicht thuen noch des yemandts anndern zuthuen gestatten in khain weiß. Als lieb /.../“. Obdobně zní tato část sankce i v listině pro Horu Svatého Šebestiána. Při srovnání s listinou pro Loket zde byla mezi slova „dabei“ a „bleiben“ vložena slova „unbeschwert und ungehindert.“

Znění sankce v listině pro Město Albrechtice bylo ve srovnání se sankcí v listině pro Jáchymov a dalších obohaceno o slova týkající se jeho polohy ve Slezsku. K vložení došlo mezi slova „die sein“ a „ernstlich“: „/.../ fürstemblich auch unsern jetzigen und künftigen Oberhauptleuten in Schlesien /.../“. Dále pak mezi slova „sonnder sie“ a „dareby“ bylo vloženo „/.../ von unsern wegen /.../“.

Peněžitý rest tvořil 50 marek ryzího zlata ještě v listinách pro Přísečnici, Horní Slavkov a Krásno. V případě Kralup u Chomutova měl hříšník zaplatit 20 marek a pro Loket, Horu Svatého Šebestiána a Město Albrechtice panovník stanovil rest 25 marek.

Znění sankce v listině pro Horu Svaté Kateřiny má odlišnou podobu: „Wessenwegen wir allen unsern Beamten und Unterthanen, waß würden und Standes dieselben seyen, dieses Königreiches Böhme, unsern lieben Getreuen, hiemit befehlen, damit sie oben bemeldte Inwohner dieses Stadts Sct. Catharinaberg jetzige und künftige, bei allen disen begnadungen und Freyheiten beibehalten, und ohne aller Verhinderniss, oder Widerrede, handhaben sollen. Wir wollen jedoch, dass diese unsere Begnadung und Verleihung Niemanden an seinen gerechtsamen etwas benehmen solle.“

V listině pro Horní Blatnou čteme: „*Doch so wollen wir vnns, vnser Erben vnd nachkhumennden Khunigen in Behaim alle obbegrifne Articl, satzungen vnd ordnungen in albey vnnsers gefallenns vnd nach gelegenhait der Zeit vnnd notdurfft des Perkhwerchs zuueraundern zumindern oder zumeren hiemit außdrücklich vorbehalten haben.*“

Vlastní sankci neobsahují listiny pro Horu Svaté Kateřiny a Horní Blatnou, nacházíme pouze mandát.⁴³¹ Může tedy sloužit jako téma pro diskusi, zda lze tuto formuli ještě nazývat sankcí, či pouze mandátem.⁴³²

Začátek sankce, kde panovník vyjmenovává říšské stavy až po slova „*Getreuen, die sein*“, se jejich výčet shoduje v listinách pro Jáchymov, Přísečnici, Horní Slavkov, Krásno, Kralupy u Chomutova a Město Albrechtice. V listinách pro Loket a Horu Svatého Šebestiána můžeme sledovat nepravidelné změny, které se týkaly vynechání některých stavů a části o přičleněných zemích. V citaci z listiny pro Loket jsou chybějící pasáže podrženy: „*Vnnd gebietten darauf allen und jeden Geistlichen und weltlichen unsern und des heiligen Reichs Churfürsten, Pre-laten, Grafen, Freyen herrn, Ritttern, Knechter, Hauptleuten, Lanndtuogten, verwesern Vitztumben, Vogten, Pflegern, Burggrafen, Amptleuten, Schulthaissen, Lanndtrichtern, Bürgermeistern, Richtern, Raten, Khundigern der Wappen, Ernholden, Persevannten, Burgern, Gemeinden und sonst allen andern des römischer Reichs auch auch annderer vnnsere Kunigreich Furstentumben vnnd Lannden, unserer Königreich, Fürstentum und Land (vnd sonderlich vnnsers Kunigreichs Behaim vnnd desselben Jncorporirten vnnd [Z]ugethanen Lannd) unterthanen und getreuen /.../*“. V poslední větě vidíme, že pasáž o přičleněných zemích byla nahrazena slovy „*Königreich, Fürstentum und Land*“.

V začátku sankční formule v listině pro Horu Svatého Šebestiána došlo k vynechání některých stavů, ale i záměně pořadí oproti předchozím listinám: „*Gebieten darauf allein und jedlichen geistlichen und weltlichen ins heiligen römischer Reichs Churfürsten, Fürsten, Prälaten, Grafen, Freiherrn, Ritttern, Knechten, Hauptleuten, Lanndtuogten, Vorweesern, Vizdommen, Vogten, Pflegern, Burggrafen, Amtleuten, (Schulthaisen, Landrichtern, Bürgermeistern, Richtern, Räthen) Kündigen der Wappen, Ehrnholden, Persevannten, Burgern, Schultheissen, Landrichtern, Burgermeister, Richtern, Räthen und sonsten allen anderen unseren und des heiligen Reichs auch anderer unserer Königreich, Fürstenthümer und Landen vnd sonderlich vnnsers Kunigreichs Behaim vnnd desselben Jncorporirten vnnd [Z]ugethanen Lannd unterthanen und getreuen /.../*“. Pět stavů v závorce by mělo figurovat na tomto místě.

431 Obdobnou situaci sledujeme níže v listinách Rudolfa II. pro Liberec a Rudolfov.

432 S absencí trestu samého jsme se setkali i v devíti českých listinách Ferdinanda I., viz s. 199, pozn. 422..

Přestože se v listinách pro Horu Svaté Kateřiny a Horní Blatnou z širší sankční formule vyskytuje pouze mandát, říšské stavy se v nich nevyjmenovávají. Obě listiny se však celkovým pojetím formuláře odlišují od ostatních.

Vzájemný vztah dispozice a sankce se v listinách liší. Práva, která byla udělena v dispozici, jsou vyjmenována v sankci v listinách pro Jáchymov a Horní Slavkov.

V sankci listiny pro Přísečnici jsou uvedeny pouze znak a právo pečetit červeným voskem, zatímco povýšení na svobodné horní město nebylo do výčtu zahrnuto. V sankci listiny pro Kralupy u Chomutova se uvádí nově udělený znak, avšak chybí právo pečetit zeleným voskem.

Všeobecně se udělená práva shrnují v listině pro Horu Svaté Kateřiny: *„bei allen disen begnadungen und Freyheiten“*, a pro Horní Blatnou: *„alle obbegrifne Articl“*.

V sankci privilegia pro Loket se uvádí kombinace, kdy se přímo zmiňuje udělení znaku s dovětkem *„/.../ vnnd darneben gegebenen freihaitten /.../“*. Obdobně sankce listiny pro Horu Svatého Šebestiána uvádí ze všech práv výslovně pouze znak, čemuž předchází obecné uvedení milostí: *„/.../ an den obgeschriebenen unseren Kaiserlichen Gnden, Bewilligungen und diesem Sigill, Kleinod und Schild /.../“*. V sankci listiny pro Město Albrechtice lze nalézt rovněž kombinovanou formu: *„/.../ von uns erlangten Confirmation, Transferierung der Jarmarckt, gegebenen freihaitten vnd Wappens, klainat /.../“*.

Udělená práva vůbec neobsahuje mandátní část sankční formule listiny pro Krásno, což se jeví velmi zvláště, neboť privilegium pro Krásno bylo vydáno ve stejný den jako listina pro Horní Slavkov a jejich znění se celkově téměř shodují.

Maxmilián II.

Sankce začíná ve všech třech listinách rovněž mandátním ustanovením, které je opět koncipováno jako prosba, tedy jej uvozuje sloveso *„gebitten“*. V případě konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 a listiny pro Chabařovice pokračuje vyjmenováním stavů a vlastního trestu. Obě sankce se obsahově podobají, nicméně jejich forma je odlišná. Zatímco u Chrastavy z roku 1570 panovník varuje před svým hněvem a nemilostí, v listině pro Chabařovice se k tomu uvádí peněžitý trest. V konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 se uvádí: *„Gebieten darauf allen vnnd yeden vnnsers Kunig Reichs Behem vnnd desselben Incorporirten Landen vnnderthanen, was hohen oder nidern werden Stands, Ambts oder wesens die sein Das Sy die Innwonern vnnd ganze gemain des Stättls Kratze auch Ire nach khomben an solchen Iren allen wolhegebrachten Recht vnnd gerechtigkeiten auch vorbenannten vnnsern Inen vnnd Iren nachkhomben new gethanen gnaden vnnd freyhaiten nicht hindern nach Irren nach des yemanden Zuthuen gestatten sondern Sy vil mer*

dabey schutzen schirmen, handthaben vnnd dabey gerueblich plaben lassen. Alß lieb ainem yeden sey vnnsere schwere straff vnnd vngnad Zuuermeiden. Das mainen wir ernstlich.“ V listině pro Chabařovice: „Gebitten darauff allen vndt Iedenn vnsern vnderthanen vndt lieben getrewen was hohen oder Niedern Werden, Stands, Ambts oder wesens die In vnsern Königreich Böhaim vndt des selben Incorporirten Landen sein sonderlich Jtzigen vndt nachkomenden Inhabern ermelts stelteins Karwitz das sie mehrgedachte Burgemeister, Rathmannen vndt gantze gemain auch Jre Nachkommen bey solchem Jrem gergebrachten vndt erworbnen wappen vndt diser vnser Confirmirung nicht hindern noch Jhren sondern sie dareby handthaben, schutzen, schirmen vndt Ruehiglich verbleiben lassen als lieb einenn Ieden sey vnser schwere straff vndt vngnad zuevermeiden vndt darzue ain pene Zehen Marckh Lottigs goldes, die ein Yeder so offft erfreuendlich hierwieder thette vns halb In vnser Khönigliche Kamer vndt den andern halbentheil gedachten Stätl Charwitz vndt Jhren nachkommen vnnachleslich zuebezalenn verfallenn sein soll.“

V listině pro Chrastavu z roku 1574 panovník nejen, že nevyjmenovává stavy, ale sankce neobsahuje ani peněžitý trest. Z obvyklých součástí tedy nacházíme pouze varování před hněvem a nemilostí panovníka. Stejně jako v předchozích formulích listiny pro Chrastavu z roku 1574, se tedy i celkový styl sankce shoduje více s českými listinami než německy psanými: „Gebitten derowegen allen vnd jeden in vnßern Königreich Böhaimb vnd Incorporirten Landen, das sie mehr oft ermelten Burgermeister, Rath vnd gantze gemeind der Stadt Cratzau vnd ihren Nachkommenden bey solches vnßer begnadung ruhig verbleiben wollen lassen bey vermeidung vnßerer schweren strafe vnd vngnaden.“

Všimněme si, že při srovnání s listinami Ferdinanda I. nedošlo k vyjmenování říšských stavů na začátku sankce, ale pouze k všeobecnému uvedení stavů v království. Porovnáme-li privilegium pro Jáchymov s konceptem listiny pro Chrastavu z roku 1570, vidíme, že do úvodu sankce v konceptu listiny pro Chrastavu nebyla zahrnuta pasáž začínající slovem „gaistlichen“ a končící slovem „sonderlich“; na konci pak chybí „vnnd getrewen“, což zvýrazňujeme podtržením; část o příčleněných zemích však obsahuje: „Gebieten darauf allen vnnd yeden gaistlichen vnnd weltlichen vnnsere vnnd des heiligen Romischen Reichs Churfurstenn, Fursten, Prelaten, Grafen, Freyen herrn, Rittern, Knechter, Hauptleuten, Lanndtuogten, verwesern Vitztumben, Vogten, Pflegern, Burggrafen, Amptleuten, Schulthaissen, Lanndtrichtern, Burgermaistern, Richtern, Raten, khunndigern wappen Ternholden, Perseuannten, Burgern, Gemainden vnnd sonnst allen anndern des Romischen Reichs auch annderer vnnsere Kunigreich Furstentumben vnnd Lannden vnd sonderlich vnnsers Kunig Reichs Behem vnnd desselben Incorporirten Landen vnnderthanen vnnd getrewen, was hohen oder nidern werden Stands, Ambts oder wesens, die sein /.../“.

Začátek sankce v listině pro Chabařovice se od listiny pro Jáchymov značně odlišuje, a proto do něj nelze „chybějící“ říšské stavy doplnit. Sankce v privilegiu pro Chrastavu z roku 1574 se od obou předchozích odlišuje. V žádné sankci naopak nechybí poznámka o přičleněných zemích.

Na práva udělená v dispozici bylo i v mandátních ustanoveních sankčních formulí zmíněných tří listin odkázáno. V obou listinách pro Chrastavu obecně; v konceptu listiny z roku 1570 čteme „*new gethanen gnaden vnnd freyhaiten*“, v listině z roku 1574 „*solches vnßer begnadung*“. U Chabařovic se uvádí znak a potvrzení: „*gergebracht vndt erworbenen wappen vndt diser unser Confirmierung*“.

Rudolf II.

Podoba sankční formule, kterou obsahovala privilegia Ferdinanda I. a Maxmiliána II. v listině pro Chabařovice, se v době Rudolfa II. změnila, přičemž formulář v tomto ohledu nebyl jednotný.

Sankce v listině pro Chrastavu se zpočátku shoduje, avšak dále se mírně liší. Navíc obsahuje i trest panovníkovy nemilosti a peněžitý trest⁴³³ za porušení ustanovení listiny: „*Gebieten darauf allen und jeden unsern untertannen und lieben Getreuen, was hohen oder niedern würden Standts Ambts oder Weesens die in unserm Königreichs Behaimb und dasselben Incorporierten Landen sein, das Sie mehrgedachte Bürgermeister, Rathmanne und ganze Gemeinde des Städttes Kratze und Ihren Nachkommen bei solcher unser Begnadung und wol erworbenem Wappen und Clainot ruebig veroleihen lassen. Sie darbei schützen schirmen und handhaben. Als lieb einen jeden sei unsere schwere Straff und Ungnad und darzu ein Peen, nämlich zehen March Löttigs Golts zu ermeiden die ein jeder so oft erfreulich hierwieder täte uns Halb Ihn unser Cammer und den andern halben Teil oftbemeldten Bürgermeister und Rathmannen und ganzen Gemein des Städtels Kratze und Ihren Nachkommen unnachlässlich zu bezahlen verfallen sein soll.*“

Listina pro Rumburk je v sankční části obsahově shodná s listinou pro Chrastavu, avšak některé části vět se vyskytují na jiných místech a sankce neobsahuje peněžitý trest: „*Gebieten darauf allen vnnd yden vnnsers Khunigreichs Behaimb vnd desselben Incorporirten Landen vnterthanen, was hohen oder Nidern Wirten Stands, Ambts oder weesens, die sein, das Sy die Jnwohner vnd gantze Gemaine des Städtleins Romburg auch Jre Nachkommen an solchem Jrem altheergebrachten Recht vnnd Gerechtigkeit auch vorbenanten vnnsern Jnen vnnd Jren Nachkommen neu gethanen gnaden vnnd Freyhaiten nicht hindern nach Jrren noch deß yemands zuthuen verstatten,*

433 Ani jedna listina Maxmiliána II. pro Chrastavu peněžitý trest neobsahovala.

Sondern sy vilmer darbey schutzen, schirmen, hanndthaben vnnd geruebiglich bleiben laßen. Alß lieb ainen yder sey vnnsere schwere straf vnnd vngenadt zu vermeyden. Das mainen wir Ernstlich.“

Sankce v listině pro Jiřetín pod Jedlovou je s předchozí více či méně totožná. Liší se pouze na dvou místech. Mezi slovy *solchem* a *nicht hindern* je uvedeno: „/.../ von vnns Ihnen vnnd Ihren Nachkomben gethanen Genad, Freyhaiten, Recht vnnd Gerechtigkaitten /.../“. Druhý rozdíl má charakter změny slovosledu v pasáži „/.../ nach Jrren noch deß yemands zuthuen verstaten /.../“: „/.../ nach irren solliches Zuthun Jemanden gestatten /.../“.

Sankce v privilegiích pro Oloví, Adamov a Mikulov jsou si velmi podobné. V následující citaci z listiny pro Oloví jsou v závorkách uvedeny odlišnosti v listinách pro Adamov (A) a Mikulov (M): „Gebietten (A, M *Und gebietten*) *darauf allen vnd Jeden vnser Khunigreichs Behaimb sambt desselben Jncorporirten Lannden Vnderthannen, was hohen oder Nidern* (u A, M chybí) *Wierden, Standts, Ambts oder wesens, die sein hiemit Ernstlich v[esti]gliche vnnd wollen, daß Sie nun* (u A, M chybí) *hinfuro vielermelte* (A, M *mehr bemelte*) Burgermaister, Rathmanne vnd Gemain (A, M *Inwohnern und ganze Gemeinde*) *vnns Pergkstadt Pleystadt Yetzige vnnd Khunfftige an disen Jren von vnns redlich erlangten Begnadungen so wol des* (u A, M chybí) Wappens als der Siglung mit Rottem Wachs (u A, M *práva, která byla udělena*) *nicht hindern nach Jrren auch solches niemandes anndern von Jr entwegen Zuthuen gestatten sondern Sie viel mehr dabey schutzen, schirmen, handthaben vnnd geruebiglichen verbleiben lassen. Als lieb ainem Jeden sey vnnsere schwere Vngnad vnnd dartzu ain Peen als nemblich Viertzig Marckh Lottiges Goldts Zuermeyden, die ain Jeder so oft Erfrauenlich hierwider thete halb in vnnsere Cammer vnnd den andern halben tail vielberuerten Burgermaister vnnd Rathmannen* (A, M *Inwohnern*) *vnnsere Pergkstadt Pleystadt Jetzigen vnnd khunfftigen vnnachleßlich zubetzalen verfallen sein solle.*“

Sankce listiny pro Mikulov končí větou: „Doch anderen die vielleicht diesem obgeschriebenen Wappen gar oder zum Teil gleich fuereten an ihren Wappen und Rechten unvergriffen und unschedlichen.“

Zcela odlišné jsou sankční formule v listinách pro Liberec a Rudolfov, neboť obsahují pouze mandátní ustanovení, zatímco vlastní sankce nebyla vyměřena.⁴³⁴ V listině pro Liberec se uvádí: „*Gebittenn darauf allen vnnd yden vnnsern vnnderthanen, Was Hohen oder Nid[ern] wurden*] *Stanndts, Ambts oder [weesens di sein sonderlich] vnssern haubt vnnd Ambtleuten, das Sy die vorgeandten Rathmanne vnnd gannze gemainde auch Jre nachkhommen des mehr bemeldten Stetlins Reichennperg bei obges[chribenen] Jarmarckten vnnd dem Stattwappen also wie ertelet worden ruiglich verbleibenn. Sy deren geprachen vnnd genissen lassen daran mit hinndern*

434 Obdobnou situaci jsme zaznamenali výše v listinách Ferdinanda I. pro Horu Svaté Kateřiny a Horní Blatnou.

nach Ye[mandt andern zu desselb zu thun gestalten. Jnn kaine weiß nachwege.] Das mainen wir ernnstlichen.“

Rudolfov: „Vnnd gebietten darauf vnsern Verordnesthen Cammer, Rāthen auch obristen Münz vnnd Perckhmaistern vnnd allen Anderen Vndter Ambt vnnd dienstleuthen mit Ernst vnnd wellen, daß sie mehr bemelte Elltisten Rath vnnd gemaine Knapschafft vnserer freyen Perkhstatt Rudolfstadt bei dieser vnserer gegebenen gnadt vnnd freyhait von Vnser vnnd Ambts wegen festiglich schutzen vnnd Hanndthaben, sie darwider nit tringen noch beschwerren Nach solliches andern Zuthuen verstaten an dem eruolgt Vnser genedigster gefelliger willen vnnd mainung.“

Zaměříme-li se na začátek sankčních formulí, které tvoří mandátní ustanovení, tedy po slova „*die sein*“, vidíme, že odpovídají listinám Maxmiliána II.; pouze v listinách pro Liberec a Chrastavu chybí poznámka o přičleněných zemích Českého království. Z řady významně vystupují listiny pro Rudolfov a Ostrov. Mandát v listině pro Rudolfov má zcela jiné znění než ostatní a sankce v listině pro Ostrov se jako jediná vrací ke znění, které obsahovalo privilegium Ferdinanda I. pro Jáchymov, včetně výše peněžitého trestu.

Udělená práva rekapituluje sankce listin pro Liberec, Chrastavu, Oloví, Adamov, Mikulov a Ostrov. V listině pro Liberec jsou vyjmenována práva bez dalších přídavků, v ostatních listinách právům předchází obecné uvedení slovem „*Begnadung*“, po němž následuje výčet práv.

V listině pro Rudolfov čteme pouhé „*gnadt vnnd freyhait*“, v listině pro Rumburk pak „*Recht vnnd Gerechtigkait*“, což bylo v listině pro Jiřetín pod Jedlovou rozšířeno na „*Gnad, Freyhaiten, Recht vnnd Gerechtigkaitten*“.

Výše peněžního trestu nebyla ve všech listinách stejná. V listině pro Chrastavu tvořil 10 marek ryzího zlata, v listině pro Oloví 40, pro Adamov 20, pro Mikulov 30 a pro Ostrov 50.

Matyáš II.

Sankční formule má v listině pro Výsluní i Loučnou pod Klínovcem stejnou formu, která odpovídá znění sankce v listině Rudolfa II. pro Mikulov. Peněžní trest za porušení práv byl v obou případech rovněž shodný – 25 marek čistého zlata.

Mandátní ustanovení, které v rámci sankční formule, sledujeme, tedy po slova „*die sein*“, se neodlišuje od privilegií Maxmiliána II. a většiny listin Rudolfa II.

Sankce – dílčí shrnutí

Sankční formule začínala v česky i německy psaných listinách vždy mandátním ustanovením. V českých listinách bylo koncipováno jako příkaz, a proto začínalo slovem „*přikazující*“ nebo „*protož přikazujem*“; v německých jeho forma odpovídá prosbě, protože jej uvozovalo slovo „*gebieten*“. Jediné výjimky tvoří listiny Ferdinanda I. pro Horu Svaté Kateřiny a Horní Blatnou, jejichž mandáty v rámci širšího sankčního ustanovení začínaly jiným slovem. Panovník v mandátu přikazoval obecně všem stavům, úředníkům a poddaným z příslušných zemí Koruny, aby nenarušovali udělená práva. Německé listiny zpočátku obsahují přesné vypsání stavů v Říši a zemích Koruny české, avšak za nástupců Ferdinanda I. došlo k zjednodušení této části a přiblížení k českým listinám. V mandátních částech některých listin došlo k přímé rekapitulaci udělených práv, jindy byla uvedena obecně.

Na mandátní část navazovala sankce ve vlastním slova smyslu. Převážná většina českých listin obsahovala sankci v podobě uvalení panovníkova hněvu a nemilosti, méně často jsme zaznamenali také varování před hněvem nástupců na českém i říšském trůně. Kromě listiny Ferdinanda I. pro Kralovice neobsahovaly trest v podobě peněžité pokuty. V německých listinách panovník také varoval před svou nemilostí, ale zároveň téměř vždy stanovil peněžitý trest. Výše trestu se lišila a pohybovala se od 10 do 50 marek.

6.2.2.7 Koroborace

Koroborace – listiny vydané v českém jazyce

Ferdinand I.

Obdobně, jako se sankční formule skládala z příkazu a vlastní sankce při jeho porušení, tvořilo mandátní ustanovení i součást koroborace. Zmíněný mandát bychom mohli uvést i samostatně, avšak s ohledem na znění listin a celkový přístup, který byl k rozboru formuláře znakových privilegií zvolen, chápeme příkaz jako součást širšího koroboračního ustanovení.

Příkaz začíná zpravidla slovy „*Však proto*“ a vlastní koroborace navazuje slovy „*tomu na svědomí /.../*“. Nejčastěji má formu, kterou lze sledovat například v privilegiu pro Vrchlabí: „*Však proto chcme [sic!], aby toto dání a obdarování naše bylo bez újmy jednomu každému na jeho spravedlnosti, tomu na svědomí pečť naší královskou k listu tomuto přivěsiti jsme rozkázali.*“ Z řady vystupuje formulace příkazu v listině pro Sadskou, v níž panovník varuje před narušením mílového práva Poděbrad: „*Však proto chceme, aby toto dání a obdarování naše jednomu každému i tolikéž pivovaru našemu poděbradskému bez újmy a škody na jeho spravedlnosti bylo.*“

V mandátní části koroborační formule došlo v deseti případech i k výslovnému zopakování určitého práva, které bylo uvedeno v dispozici, potažmo naraci. V naraci listin pro Rosice a Jaroslavice se uvádí pouze opětovné dání pečeti, v dispozici panovník dává tuto pečeť a poté ze zvláštní milosti přidává týdenní trh. Právě tento týdenní trh je zmíněn posléze v mandátní části koroborace. V naracích listin pro Chabařovice z roku 1549 a Doubravici nad Svitavou se uvádí pouze pečeť, v dispozici panovník udělil pečeť a právo pečetit zeleným voskem, přičemž v koroboraci se opakuje pouze pečeť. U Horních Kounic se v naraci objevuje prosba o konfirmaci listiny Václava IV., kterou Ferdinand I. v dispozici potvrdil, načež ze zvláštní milosti přidal pečeť a právo pečetit zeleným voskem. V koroboraci pak došlo k rekapitulaci pouze v případě dání pečeti. Narace listin pro Mikulovice, Hroznovou Lhotu a Němčice nad Hanou obsahují prosbu o vysazení vsi za městečko a udělení „*dalších milostí*“. V dispozicích vidíme ono vysazení, dání pečeti a práva pečetit zeleným voskem, trhy a jarmarky, avšak v koroboracích se uvádí pouze vysazení. V naraci listiny pro Žihli se uvádí opětovné vysazení za městečko a dání jarmarků a týdenního trhu. V dispozici panovník vysadil Žihli na městečko, dal dva jarmarky, týdenní trh, pečeť a právo pečetit zeleným voskem. Koroborace pak z těchto práv obsahuje výslovně zopakované pouze vysazení za městečko. Konečně u Nového Veselí se v naraci uvádí, že bylo vždy městečkem, které užívalo znak, jenž se popisuje, což chce petitor potvrdit a k tomu udělit „*další milosti*“. Panovník v dispozici obnovil městská práva v rozsahu, v jakém je požívají ostatní městečka a ze zvláštní milosti přidal dva jarmarky, týdenní trh, pečeť, právo pečetit zeleným voskem a možnost odvolání do Velkého Meziříčí, Jihlavy a posléze přímo k panovníkovi, respektive apelačnímu soudu. V koroboraci se opakuje pouze potvrzení statutu městečka.

Do deseti listin nebyla příkazová část koroborace zahrnuta.⁴³⁵ Zkrácený opis listiny pro Prosiměřice se ve všem znění odkazoval k předchozímu opisu pro Cehnice, kde však mandát figuruje. Rovněž v listině pro Opatov, která byla vydána den před listinou pro Prosiměřice.

Druhá část koroborační formule, vlastní ohlášení pečeti, mělo poměrně ustálenou formu ve znění: „*/.../ tomu na svědomí pečeť naší královské k listu tomuto přivěsiti sme rozkázali.*“ Privilegia, jejichž texty se dochovaly pouze ve formě opisu v registrech, mají uvedeno pouze „*/.../ tomu na svědomí etc.*“

Dochované originály či opisy v plném znění a ty opisy ze Salbuchů, které nebyly příliš zkráceny, obsahují u pečeti přívlastek „*královská*“ a později „*císařská*“.

435 Radonice, Třebovice, Žlutice, Prosiměřice?, Horšovský Týn, Kralovice, Bílina, Šumperk, Rokycany a Dalešice. Mezi těmito listinami nenevidujeme žádnou časovou či teritoriální souvislost.

Tato skutečnost by měla odpovídat intitulaci, avšak v období let 1556–1559 označení pečeti kolísalo. Poprvé se v intitulaci jako římský císař Ferdinand I. objevuje v listině pro Vémyslice, avšak pečeť v koroboraci téže listiny je označena jako královská.⁴³⁶ V intitulaci privilegia pro Vlachovice, které bylo vydáno o pět dní později, je Ferdinand I. uveden jako římský král a stejně je označena i pečeť. Stejně tak v privilegiích pro Bělčice a Doubravici nad Svitavou. V intitulaci listiny pro Dobrovici z roku 1558 je panovník označen jako římský císař, avšak pečeť je stále hlášena královská. Zatímco v listinách pro Vémyslice a Dobrovici byl panovník uveden jako „císař“, v listině pro Žihli z 28. listopadu 1559 je titulován jako „volený římský císař“. A skutečně se i zde poprvé v koroboraci uvádí pečeť jako císařská.⁴³⁷ Kromě těchto dvou přívlastků se u pečeti jiný nevyskytuje, pouze v listině pro Vlachovo Březí z roku 1538 se pečeť označuje jako větší: „/.../ tomu na svědomí pečeť naší královskou větší k listu tomuto přivěsiti jsme rozkázali.“

Maxmilián II.

Stejně jako v případě koroboračních ustanovení znakových privilegií Ferdinanda I. se tato formule v listinách Maxmiliána II. skládá, až na jedinou výjimku, ze dvou částí. Zmíněnou výjimkou je privilegium pro Dolní Kounice, do nějž nebyla zahrnuta mandátní část.⁴³⁸

Mezi privilegii Maxmiliána II. tvoří listiny, v jejichž koroboracích dochází k opětovnému vyjmenování udělených práv, většinu. Znění mandátních ustanovení v rámci širší koroborační formule, jež byla citována z listiny Ferdinanda I. pro Vrchlabí, tedy s obecným uvedením práv, můžeme v obdobné obecné formě nalézt pouze v listinách pro Horní Dunajovice, Maršovice a Podhradí nad Dyjí. V ostatních listinách došlo vždy k vyjmenování udělených milostí. V privilegiích pro Lochovice, Libáň a Říčany byla zrekapitulována v pořadí, které odpovídá jejich sledu v dispoziční části.

Pomineme-li vyjmenování udělených práv, má celá koroborační formule stále stejnou podobu, například v listině pro Maršovice čteme: „*Však proto chceme, aby toto naše obdarování a nadání jednomu každému bez újmy a škody na jeho spravedlnosti bylo, tomu na svědomí pečeť naší císařskou k tomuto listu přivěsiti sme rozkázali.*“ Drobnou změnu můžeme zaznamenat v listině pro Všeruby a následujících,

436 Viz pasáž o intitulaci.

437 Po volbě byla vydána privilegia pro Líšeň a Mikulovice, avšak jejich znění obsahují pouze počáteční slova koroborace. Listina pro Žihli je první, jejíž znění se dochovalo celé.

438 Jediný dochovaný exemplář textu privilegia pro Dolní Kounice se dochoval v konceptu, v němž je uvedeno pouze „*Tomu na svědomí etc.*“

v nichž koroborace zní: „/.../ tomu na svědomí pečet' naší císařské k tomuto listu přivěsiti jsme rozkázati ráčili.“⁴³⁹

Specifickým případem v kontextu celého znění koroborace, je privilegium pro Hustopeče, v němž se do první části koroborace vkládá mandátní ustanovení pro Hustopečské jakožto poddané kláštera Králové na Starém Brně: „Však proto chceme, aby často psaní obyvatelé města Hustopeče nicméně předešlé povinnosti abatysi králové kláštera v Starém Brně a konventu jejímu nynějším i budoucím jako i prve vykonávali, tyto pak naše všechny jim nadané milosti jednomu každému bez újmy a škody na jeho spravedlivosti bylo.“

Rudolf II.

Mandátní část koroborace uvozenou slovy „Však proto“ obsahuje v obecné podobě jedenáct privilegií Rudolfa II.⁴⁴⁰ Jejich forma není kompaktní v takové míře, v jaké jsme ji mohli sledovat v listinách vydaných Ferdinandem I. V privilegiích pro Heřmanův Městec, Jedovnice a Jívovou zní: „Však proto chcme, (sic!) aby tyto naše všechny jim nadané milosti jednomu každému bez újmy a škody na jeho spravedlivosti byly /.../.“ V ostatních listinách se znění první části koroborace více či méně shoduje s listinami Ferdinanda I., přičemž text samotný se liší v detailech: „Však proto chceme, aby toto dání a obdarování naše jednomu každému bez újmy a škody na jeho spravedlnosti bylo /.../.“⁴⁴¹

Jak již bylo výše několikrát zmíněno, sled formulí v privilegiu pro Nehvizdy vykazuje oproti ostatním listinám nápadné neobvyklosti. Mezi mandátním ustanovením, které sledujeme v rámci širší koroborační formule, a vlastním ohlášením pečeti, se totiž vyskytuje další sankce obsahující příkaz: „Však proto chceme, aby toto obdarování jednomu každému bez újmy na jeho spravedlivosti bylo. A poněvadž pak v tom artikuli, co se dání jim těch dvou jarmarkův ročních dotýče poznávají ráčíme nemalé zlepšení důchodu našeho býti, protož přikazujem všem poddaným na panství našem přerovském přístně pod pokutou slušnou, která by od hejtmana nebo rad našich zřízené komory české uložena byla, aby žádný jinam vlny na prodej nežli do městečka Velikých Nehvizd nenosil a nevozil. Tomu na svědomí etc.“

Do privilegií pro Starou Říši, Strachotice a Poběžovice nebyla příkazová část koroborace zahrnuta.

439 Jedná se však o první doložitelné použití změněné formy druhé části koroborace, neboť předchozí listiny se dochovaly jako zkrácené opisy v salbuchách. Poslední celé znění koroborace, které odpovídá listinám Ferdinanda I., se nachází právě v listině pro Maršovice. Změna tedy proběhla v letech 1568–1570, respektive mezi 21. srpnem 1568 a 24. květnem 1570.

440 Heřmanův Městec, Jedovnice, Bystřice nad Pernštejnem, Sobotka, Jívová, Svitávka, Vilémov, Hostouň, Chudenice, Polešovice a Nehvizdy.

441 Citace pochází z privilegia pro Svitávku.

Vlastní koroborace má ve všech případech, v nichž můžeme sledovat nezkrácené znění,⁴⁴² ustálenou formu: „*Tomu na svědomí pečeť naší císařskou k tomuto listu jsme přivěsiti rozkázati ráčili.*“ Liší se pouze umístění slovesa *jme* u jednotlivých privilegií. V koroboraci listiny pro Strachotice se uvádí navíc „*/... / k tomuto listu a majestátu /... /*“. Druhou výjimku tvoří koroborace v listině pro Sobotku, v níž byl příkaz k přivěšení pečeti koncipován bez slova *ráčit*: „*/... / témuž na svědomí pečeť naší císařskou k listu tomuto jsme přivěsiti rozkázali.*“

Práva, která byla udělena v dispozici, se následně nacházejí v koroboracích listin pro Opavu, Zákupy, Chotusice a Hartmanice. V mandátních částech koroboračních formulí privilegií pro městečka Vysoké Veselí a Oleksovice je uvedeno právo k pořádání výročních trhů, ale dání pečeti zopakováno nebylo.

Matyáš II.

V listině pro Kladruby chybí první mandátní část koroborační formule. Znění vlastní koroborace navazuje na listiny Rudolfa II., neboť se od nich téměř neodlišuje: „*Tomu na svědomí pečeť naší císařskou k listu tomuto přivěsiti jsme rozkázati ráčili.*“

Koroborace – listiny vydané v německém jazyce

Ferdinand I.

Na rozdíl od českých listin tvořilo koroborační formulí pouze vlastní ohlášení pečeti, které mělo ve všech listinách téměř shodnou formu. V privilegiích pro Jáchymov, Přísečnici, Kralupy u Chomutova a Město Albrechtice: „*Mit vrkhunndt diß briefs besiglt mit vnnserm Kuniglichen anhanngunden Jnnsigl.*“ V listinách pro Horní Slavkov, Krásno a Locket začínala slovy „*der zu*“, namísto „*mit*“. Koroborace listiny pro Horu Svatého Šebestiána začínala slovem „*Zu*“. V privilegiích, která byla vydaná po roce 1556, nacházíme změnu z královské na císařskou pečeť.

Jiné sloveso nacházíme pouze v listině pro Horní Blatnou: „*Des zu Vrkhunndt mit vnnsern Khunniglichen anhangenden Insigl verfertigt.*“

442 Jedovnice, Bystřice nad Pernštejnem, Stará Říše, Strachotice, Chudenice, Polešovice, Poběžovice, Dolní Bousov, Lovosice, Chotusice a Bor.

Maxmilián II.

Koroborace začíná u všech tří listin předločkou „mit“ a její styl se shoduje s koroboracemi Maxmiliánova předchůdce. V konceptu listiny pro Chrastavu z roku 1570 a listině Chabařovice se doslovně shoduje: „*Mit vrkhundt diß briefs besiglt mit vnnsern Kayserlichen anhangenden Insigl.*“ V listině pro Chrastavu z roku 1574 pouze došlo k vyměnění pořadí posledních dvou slov: „*/.../ Käiserlichen Insigel anhangende.*“

Rudolf II.

Koroborace má jako jedna z mála formulí ustálenou formu i za vlády Rudolfa II.: „*Mit vrkhundt dis Briefs besigelt mit vnnserm Khaiserlichen anhangenden Jnnsigell.*“ Odlišují se listiny pro Adamov a Mikulov, které začínají předločkou „zu“. Stejnou předločkou začíná i koroborace listiny pro Rudolfov, avšak další její znění se celkově liší; pomineme-li přívlasky pečeti královská a císařská, shoduje se doslova s koroborací v listině Ferdinanda I. pro Horní Blatnou: „*Zu Vrkhundt mit vnserem Khayserlich anhangenden Jnsigil verferdiget.*“ V určitém ohledu se liší i koroborace v listině pro Ostrov, která má u pečeti přívlasku královská: „*Khoniglichen,*“ nikoli císařská. Znění však známe pouze z konceptu, protože se mohlo jednat o chybu, jež mohla být v čistopise napravena.

Matyáš II.

Koroborace zůstala téměř nezměněná a ve formě jako u většiny německy psaných panovnických znakových privilegií, pouze namísto předložky „mit“ začíná předločkou „zu“.

Koroborace – dílčí shrnutí

Většina koroboračních formulí se skládala z mandátního ustanovení, které začínalo vždy slovy „*Však proto*“, a vlastního panovníkova příkazu k opatření listiny pečeti. V rámci mandátních částí koroboračních formulí bylo možné zaznamenat uvedení některých udělených práv. Vlastní ohlášení pečeti navazovalo na mandát a bylo uvozeno slovy „*tomu na svědomí*“. Po celé období měla téměř neměnnou formu, kdy panovník ohlašoval, že rozkázal k listině přivěsit pečeť. V souvislosti se změnou titulatury Ferdinanda I. se do roku 1558 pečeť ohlašovala jako královská, zatímco poté již jen jako císařská.

Žádné z německy psaných znakových privilegií v předbělohorském období neobsahuje mandátní část. Koroborace nejčastěji začínají slovem „mit“ nebo

„der“, popřípadě „zu“, znění jednotlivých koroborací se nijak výrazně neodlišují. Výjimky tvoří privilegia Ferdinanda I. pro Horní Blatnou a Rudolfa II. pro Rudolfov.

6.2.2.8 Datace

Datace – listiny vydané v českém jazyce

Ferdinand I.

Všechny listiny jsou v rámci diplomatických kategorií majestáty, a proto se nevyskytuje jiná forma datace než tzv. velká. Datační formule je vždy uvozena slovem „dán“, následuje místo vydání, určení dne v týdnu a měsíci, letopočet a uvedení počtu let, v nichž panovník vládne, nejprve v říši a poté v ostatních královstvích. Způsob datování odpovídal dobovým zvyklostem – podle pohyblivých církevních svátků. Všechny uvedené skutečnosti jsou vypsány slovy. Jako příklad uvádíme dataci z privilegia Ferdinanda I. pro Doubravici nad Svitavou: „*Dán v Vídni v sobotu po vigílii Panny Marie nanebevzetí léta Božího tisícého pětistého padesátého sedmého a království našich sedmicetmého a jiných třicátého prvního.*“

Na tomto místě považujeme za vhodné upozornit na datační formule v původních královských registrech. Listiny do nich byly opisovány z konceptů, které obsahovaly datační formule celé. Nicméně v salbuchách doznala významného zkracování i datace. Písaři přepisovali do register listiny chronologicky, protože se zkrácení datační formule odvíjelo od předchozího zápisu. První opis v roce měl datum uvedené celé, respektive číslice 15 z letopočtu byla nahrazena zkratkou „etc.“ a vypsány pouze číslice v rámci století, a to římskými čísly. Například v opise listiny pro Chabařovice, které bylo vydáno 11. ledna 1542, čteme: „*Dán na Hradě pražském v středu po Svatých třech králích léta etc. xlii.*“ Každý další zápis měl namísto roku uveden odkaz k předchozímu latinskými slovy „*ut supra*“ jako například v opise privilegia pro Vémyslice: „*Dán v Vídni v středu po svatém Petru v okovách, léta ut supra.*“ Pokud panovník vydal více listin v jeden den, zněla datační formule dalšího zápisu již jen pouze „*Dán ut supra*“, což můžeme sledovat například v opisech privilegií pro Vlastějovice a Žehušice. Salbuchy, které již nebyly původními registry, obsahují celá znění listin, tedy i datační formule se vyskytuje v nezkrácené formě.

Ferdinand I. vydal dvaatřicet listin na pražském hradě,⁴⁴³ devatenáct ve Vídni,⁴⁴⁴ a jedenáct v jiných městech.⁴⁴⁵

Maxmilián II.

V datacích listin Maxmiliána II. nebyl zaznamenán žádný vývoj ani neobvyklost. Pět listin bylo vydáno na Pražském hradě,⁴⁴⁶ shodně pět ve Vídni⁴⁴⁷ a listina pro Kašperské Hory v Bratislavě.

Rudolf II.

Datační formule v listinách Rudolfa II. odpovídá způsobu datování v listinách jeho předchůdců. V době panování Rudolfa II. došlo k přestěhování dvoru i kanceláře z Vídně do Prahy, kde byly vydány všechny námi sledované listiny s jedinou výjimkou, již tvoří privilegium pro Svitávku, které bylo vydáno ve Vídni.

Matyáš II.

Datace je v souladu s datačními formulemi předchůdců Matyáše II. Listina byla vydána na Pražském hradě.

Datace – listiny vydané v německém jazyce

Ferdinand I.

Listiny vydané v českém jazyce byly po celé období datovány podle pohyblivých církevních svátků. Datace v německých listinách byla prováděna dnešním způsobem, tedy uvedením číselného označení dne v měsíci. Datační formulí listin pro

443 Radonice, Třebovice, Rychnov nad Malší, Čkyně, Pačlavice, Vlachovo Březí, Vlasatice, Vlastějovice, Žehušice, Lhenice, Strážov, Chabařovice (1542), Město Touškov, Divišov, Pňovany, Sedlec, Jiříkov, Kralovice, Štětí, Chabařovice (1549), Bělčice, Bílina, Horní Kounice, Dobrá Voda u Hořic, Dobrovice, Líšeň, Mikulovice, Kladno, Smidary, Šumperk, Rokycany a Sadská.

444 Miroslav, Vrchlabí, Dambořice, Kokory, Troskotovice, Chropyně, Jaroslavice, Tvrdonice, Sedlice, Myslibořice, Štítary, Vémyslice, Vlachovice, Doubravice nad Svitavou, Žihle, Hroznová Lhota, Nové Veselí, Němčice nad Hanou a Dalešice.

445 Listina pro Horu Svaté Kateřiny v Budapešti, pro Rosice a Litenčice ve Znojmě, pro Olbramkostel a Budišov v Linci, pro Žlutice v Hagenau, pro Cehnice, Opatov a Prosiměřice v Brně, pro Šafov v Novém Městě v Rakousích a pro Horšovský Týn ve Vratislavi.

446 Biskupice, Chříbská, Dolní Kounice, Podhradí nad Dyjí a Říčany.

447 Horní Dunajovice, Maršovice, Hustopeče, Lochovice a Libáň.

Jáchymov, Přísečnici, Locket a Horu Svatého Šebestiána uvozují slova „*Der geben ist inn /.../*“; listiny pro Kralupy u Chomutova a Horní Blatnou slova „*Geben in /.../*“ a listiny pro Horní Slavkov a Krásno „*Geben auf /.../*“.

Následuje místo vydání, přičemž předložka „*auf*“ byla užita pro listiny vydané na Pražském hradě, zatímco ostatní listiny, v jejichž datacích se vyskytuje předložka „*in*“, byly vyhotoveny v městech Vídni, Innsbrucku, Augšpurku a Řezně. Poté byl uveden počet let panování Ferdinanda I. v Říši a ostatních zemích. Celá datace tedy například v listině pro Jáchymov zní: „*Der geben ist inn unnser unnd des Reichsstat Regenspurg den Fünffzehenden tag des Monats Julii nach Christi unsers lieben herrn gepurt im Fünfftzehenhundert und im sechsundvierzigisten unnserer Reiche des Römischen im sechzehenden unnd anndern aller im zwamtzigisten.*“

Maxmilián II.

Dataci uvozuje sloveso „*geben*“. Koncept listiny pro Chrastavu z roku 1570 žádnou předložku po slovese „*geben*“ neobsahuje; celkově došlo ke zkrácení a zároveň převedení na dnešní způsob datování: „*geben Prag den 2 may Anno 70.*“ Obě zbývající listiny mají po slovese „*geben*“ předložku „*auf*“, protože byly vydány na hradě; zatímco listina pro Chabařovice na Pražském hradě, listina pro Chrastavu z roku 1574 na zámku a hradě ve Vídni. Forma datace jinak nevybočuje z řady předchozích písemností.

Rudolf II.

Datační formule zpočátku nevykazuje žádné významnější rozdíly oproti datacím listin Rudolfových předchůdců. Všechny listiny začínají slovem „*geben*“, pouze datace listiny pro Rumburk začíná „*gegeben*“. Všechny listiny byly vydány na Pražském hradě, a proto následuje předložka „*auf*“, dále uvedení dne v týdně a měsíci, letopočet a léta panování v říši a uherském a českém království. Koncept listiny pro Ostrov uvádí: „*Der geben ist etc. Prag /.../*“, po čemž následuje datace dnešním způsobem.

Matyáš II.

Obě Matyášovy listiny byly vydány v Praze. Ačkoli známe celé znění pouze z listiny pro Loučnou pod Klínovcem, lze usuzovat, že jejich znění bylo stejné nebo velmi podobné. Datace v listině pro Loučnou začíná slovy „*geben auf /.../*“, opis pro Výsluní: „*geben Prag den etc.*“

6.2.3 Formulář nepanovnických znakových privilegií

Nejdříve bude proveden rozbor listin vydaných šlechtici. Na prvním místě figurují tři palatinátní listiny, dvě vydal František z Thurnu a jednu Jiří z Karlovic. Další vydavatelé jsou seřazeni podle počtu listin, které vydali. Naproti tomu sled listin olomouckých biskupů odpovídá jejich chronologickému střídání na stolci.

Šlechtických a církevních listin prozatím známe dohromady dvacet šest, celkem od dvanácti vydavatelů.⁴⁴⁸ Značná roztržitost a odlišnost materiálu způsobila, že rozbor šlechtických listin nebude odpovídat stylu rozboru panovnických privilegií, která jsou řazena podle formulí, a následně ukázány zvláštnosti u jednotlivých panovníků, ale budou řazena podle vydavatelů a teprve poté v rámci těchto skupin podle formulí. Listiny olomouckých biskupů bylo možné zkoumat stejným způsobem jako listiny panovnické.

Rovněž nelze na základě rozboru šlechtických listin činit určitější závěry, pouze listiny olomouckých biskupů tvoří uzavřený, avšak malý celek.

6.2.3.1 Palatinátní listiny

Palatinátní listiny Františka z Thurnu

K vydávání palatinátních listin měl zmocnění Vít z Thurnu od císaře Karla V. díky listině vydané v Neapoli 15. ledna 1536. Po smrti Vítově zdědil toto právo jeho syn František, který v předbělohorském období vydal dvě znaková privilegia, první – psané česky – pro město Havlíčkův Brod v roce 1566 a druhé – německy – v roce 1580 pro ves Dolní Dunajovice. Ačkoli se jazyk listin liší, nezavdává taková skutečnost příčinu pro nemožnost rozboru a srovnání jejich formuláře.

Intitulace

Listiny od sebe dělí čtrnáct let, a proto intitulace listiny pro Havlíčkův Brod obsahuje méně titulů než listina pro Dolní Dunajovice. Na patřičných místech v závorkách uvádíme tituly, které v české listiny nefigurovaly: „*My Franc hrabě a svobodný pán z Turnu (und Wallsasina) na Krejcu a Lipnici (Teutschen Brod, Purschicz und Wasserticz), rytíř nejvyšší, dědičný hofmistr Knížectví Kranského (und der Windischen March, Burggraven zu Linz), římské císařské velebnosti rada, jeho milosti*

⁴⁴⁸ Z těchto se listiny pro Vranov nad Dyjí a Březí dochovaly pouze jako deperdita, protože nemohly být do rozboru formuláře zařazeny. Započítány sem nemohou být zápisy v gruntovních knihách o udělení, respektive povolení užívat pečeti městečkům Stárkovu a Radomyšli, neboť v nich chybí odkaz na skutečnost, že práva byla udělena listinou.

arciknížete Ferdinanda Rakouského etc., tejná rada a dvoru nejvyšší hofmistr a též jeho milosti arciknížete Karla Rakouského etc. rada a hejtman knížetského hrabství Gorezu a Tullmeynu.“ Mimoto v německé listině není uvedeno poslední slovo „Tullmeynu“.

Promulgace

Znění promulgace lze označit za typické pro šlechtické listiny obecně: *„K věčné paměti známo činíme tímto listem obecně přede všemi, kdež čten nebo čtoucí slyšán bude /.../“*. Promulgace v německé listině zní: *„Bekhenen offentlichen mit disem Brieff vnnd thuen khundt aller mennigelig /.../“*.

Narace

Na promulgaci navazuje narace, jež je uvozena slovem „jakož“. František z Thurnu v ní obsáhle seznamuje s listinou císaře Karla V., na jejímž základě vydává svou listinu. Následuje informace o věrnosti obyvatel svému pánu a uvedení, že dosud užívali jako znak *„/.../ jejich předešlých pánův svých dědičných pánův z Dubé a z Lipého erb užívají a takovým erbem všelijaké listy své zapečetí /.../“*. František z Thurnu listinu nevydal na prosbu městských zástupců, ale ze své iniciativy, přičemž nejvíce oceňoval věrnost poddaných nejen sobě, ale i svým předchozím majitelům: *„I poněvadž jsme my z daru Pána Boha všemohúcího město řečené Brod Německý v tomto Království českém ležící sobě a dědicům svým dědičně koupili a jinaké na ji ty ani povědět nemůžem, než že se obyvatelé téhož města našeho Brodu Německého od půl třetího sta let podle starobylých svobod a privilegií svých k předešlým pánům svým dědičným vždycky poctivě věrně a poddaně zachovali, pro kteroužto příčinou a věrnost jejich předešlých pánův svých dědičných pánův z Dubé a z Lipého erb užívají a takovým erbem všelijaké listy své zapečetí. I poněvadž se často jmenovaní poddaní naši za času panování našeho k nám vždycky věrně a poddaně, jakž na věrné poddaný náleží, zachovali i k dědicům našim tou věrností a poddaností se zachovati zakazují /.../“*.

Narace německé listiny je víceméně shodná: *„Also haben wir obgemelter Franz Graf vom Thurn etc. wargenamen und Betracht die Erbarkeit und Tapfferkeit auch geschiklichkeit, so wir an den erbarn und Arbeit samen Manern, so in unserm Dorf zu Vnter Tanawicz gesesen erkennt und befunden auch die getreuen Untertänigen wiligen Dienst, so sie uns bisher erzeugt und bewisen auch der jetzigen kaiserlichen Maiestat als Marggraven in Märhern und dem ganzen hochlöblichster Haus Österreich unsern aller gnädigsten und gnädigsten Herrn auch uns und unsern Erben künftlichen wohl tun mögen und sollen.“*

Dispozice

Začátek dispozice můžeme sledovat již v konci narace, tedy ve zmínce o erbu pánů z Dubé a Lipé a odkazu k věrnosti obyvatel města. Protože byli vždy loajální i jemu, rozhodl se jim znak polepšit. Malba znaku, pro nějž je vždy užito termínu „erb“, je v listině ohlášena slovy: „/.../ jakož to všecko vtípem umění a mistrovství malířského světleji vprostřed listu tohoto barvami jest vymalováno /.../“. Závěrečnou pasáž dispoziční části listiny tvoří ustanovení o případech, v nichž mají obyvatelé města znak užívat, přičemž u pečetění chybí uvedení barvy vosku⁴⁴⁹ a formulace ukončuje mandátní ustanovení: „/.../ aby rychtář, konšelé i všecka obec města našeho Brodu Německého a všeckny budoucí jejich potomkové, kteříž na časy budoucí v tomto městě našem bydliti budou, k poctivosti témuž městu i vší obci svrchu dotčený a v tomto listu vymalovaný erb svobodně užívali a takovým erbem všelijaké listy své zapečetili, také na všech jiných náležitých a poctivých činech buď přístných neb kratochvilných, v bitvách na korouhvích, praporcích, staních, v kostelích a na zdech městských, aby sobě malovati dát mohli, v čemž jim žádný překážeti ani je stěžovati nemá /.../“.

Rovněž o úvodní pasáži dispozice listiny pro Dolní Dunajovice bychom mohli uvažovat jako o konci narace. Hrabě v ní oceňuje pracovitost a věrnost místních obyvatel. Z těchto důvodů se rozhodl, že jim polepší znak, který je v listině uváděn jako „Wappen“. Jeho malbu listina obsahuje a je uvedena větou „/.../ wie dan sollich Wappen In miten dieses brieffs gemalet vnd mit farbn Ordenlich aussgestrichen ist /.../“. Stejně jako v předchozím případě jsou na konci dispozice uvedeny způsoby užívání znaku a pasáž uzavírá mandátní ustanovení ve smyslu „jako ostatní subjekty v zemi“. Liší se zejména v tom, že Havlíčkův Brod jako město mělo způsob využití znaku širší než ves, například v bitvách či na městských hradbách: „/.../ das das Dorf Unter Danawitz und alle ihre Nachkommen in Ewigkeit das obberuerten Wappen In Irem dörffsigl Zu Eerlichen pillichen sachen gebrauchen müegen, wie andere Dörfer oder Märkt ihre Sigl von Rechts oder gewanet [...]en gebrauchen.“

Sankce

Sankce se neskládá z mandátu a vlastního uvedení trestu, ale pouze z druhé části, přičemž výše peněžního trestu byla stejná. Sankci ukončuje odvolání se k císařské listině, jíž bylo palatinátní právo uděleno. V případě Havlíčkova Brodu se uvádí: „/.../ a to vše pod uvarováním vejš dotčené jeho milosti císařské hněvu

⁴⁴⁹ Město dostalo privilegium k pečetění červeným voskem již 10. března 1488 od krále Vladislava II. Jagellonského. Viz CIM III, s. 776–777, č. 452; viz také KREJČÍK, T.: *Města, městečka a vsi*, s. 198.

a nemilosti i skutečného trestání a pokuty třídčit hříven čistého zlata, jakož to vše v listu jeho milosti císařské zřetelněji a gruntovněji dostaveno a oznámeno jest.“

V listině pro Dolní Dunajovice vidíme více či méně obdobnou formu včetně výše peněžního trestu: *„/.../ dawieder sie dann Niembs Iern hindern oder beschweren sollen, alß bey der hoch Erwelten Romischen Khaysserlichen Mayestet bestumbten straff sambt der Pen dreyssig Mark lotigs golts, Wie das aleß in Irer Khayserlicher Maiestat gab brief austruklich gestelt und vermelt ist.*“

Mandát

Mezi sankcí a koroborací se nachází věta, kterou nebylo možno přiřadit ani k jedné formuli v širším slova smyslu, jako tomu bylo u panovnických listin, a proto je třeba ji uvést zvlášť. Jedná se o příkaz ostatním lokalitám, které by v budoucnu mohly mít nové znaky, aby měly na zřeteli tyto nově udělené. V listině pro Havlíčkův Brod: *„Však jiným městům, kteráž by snad jiné nové erby jmíti mohli, na takovech jejich starobylých erbích a spravedlnostech bez ublížení a beze škody všecko věrně a upřímně.*“ Německé znění v listině pro Dolní Dunajovice se opět od českého neodlišuje: *„Doch andern die schleicht gleiche Wappen fürten an den selben ihren alten Wappen und Rechten unvergrifen und unschedlich als treulich und ungefährlich.*“

Koroborace

V koroboraci František z Thurnu ohlašuje pouze větší pečeť, vlastnoruční podpis nepřipojil. Koroborace listiny pro Havlíčkův Brod zní: *„Na potvrzení a pro lepší jistotu toho všeho pečeť naši větší k tomuto listu jsme přivěsiti dali.*“ Znění koroborace německé listiny se téměř shoduje: *„Mit Vrkhundt dess brieffs besigt mit Vnsern grosern Anhengenden Insigl.*“

Datace

Datační formule v listině pro Havlíčkův Brod je uvedena slovy *„Stalo se /.../“*, následuje uvedení místa, dne a roku vydání, vše je rozepsáno slovy způsobem datování podle pohyblivých církevních svátků. Způsob datování v listině pro Dolní Dunajovice je stejný, samotná formule je uvozena slovy: *„Der geben vnd geschrieben ist /.../“*.

Obě listiny tedy byly téměř totožného znění, přičemž otázka jazyka listiny neměla žádný vliv na způsob koncipování textů.

Palatinátní listina Jiřího z Karlovic pro Jirkov

Obdobně jako například znakové privilegium Rudolfa II. pro Jiřetín pod Jedlovou či Matyáše II. pro Loučnou pod Klínovcem se i originál listiny pro Jirkov pohřešuje. Ještě v nedávné době byl uložen ve Státním okresním archivu Chomutov se sídlem v Kadani, avšak od roku 1948 je nezvěstný. Dochoval se alespoň opis v plném znění, který je uložen tamtéž. Jeho edici přinesl ředitel tamního archivu Petr Rak.⁴⁵⁰

Intitulace zní: *„Ich Georg von Carlowitz, thumbdechant zu MeiSSen, thumbherr zu Magdeburg, Mörseburg und Naumburg /.../“,* na níž navazuje promulgace, která se podobá panovnickým privilegiím: *„/.../ bekenne ofent[lich] mit diesem brieff und thue kund allmännig[lich] dem derselbige vorkombt /.../“.*

V naraci, stejně jako jsme mohli vidět v palatinátních listinách Františka z Thurnu, následuje uvedení okolností, na základě nich je Jiří z Karlovic oprávněn znakové privilegium vydat. Nejdříve informuje o tom, že znak původně Jirkovu udělil palatin a rada císaře Rudolfa II. Kryštof z Karlovic, na základě listiny císaře Karla V., jejímž prostřednictvím tak směl učinit. Došlo však pouze k vyhotovení konceptu listiny, nicméně k samotnému zlistinění nikoli, protože Kryštof z Karlovic mezitím zemřel. Uvádí se rovněž palatinátní právo, které Jiřímu z Karlovic udělil Maxmilián II. a díky němuž smí vydávat tento druh listin.

Text, který následuje, již uvozuje samotnou dispozici, v níž vydavatel říká, že znak, který Jirkovu udělil Kryštof z Karlovic, potvrzuje: *„/.../ das wappen und cleinod, so ihnen vor dieser zeit verwilliget und gegeben worden, an statt deß verstorbenen herrn confirmiren, auch vor meine persohn ihnen desselbige vor iih und alle ihre nachkommen verliehen und gegeben, confirmire, verleyhe und gebe ihnen desselbige also und von neuen auß obberüheter empfangener kay[ßerlichen] macht und gewalt wissent[lich] und wohlbedächtig, hiemit und in craft dieses brieffes dergestalt /.../“.* Navazující text je oproti zvyklostem, které jsme viděli například v německých panovnických listinách, odlišný. Respektive pořadí jednotlivých ustanovení bylo zvoleno jinak. Další pasáž privilegia totiž pokračuje ustanovením o užívání uděleného znaku ve vážnosti ve všech obecních záležitostech a na pečeti. Právě tato část nám nápadně připomíná obdobné znění, které bylo často součástí právě panovnických německých listin a které zároveň uzavíralo dispoziční část. Teprve poté následuje popis znaku: *„/.../ und also das gedachte stadt Görkau sambt dem jetzig und künfftig burgemeistern, rath und gantzer gemeine und alle ihre nachkom[m]en folgend wapen und kleinod haben, führen und in allen und jeglichen ehrlichen sachen zu ihren insiegeln, pettschafften, begräbnuß[en] und sonst an allen enden und orthen zu ihren ehren und notdurften, sich deßen gebrauchen und geneissen sollen und mög[en] als andere den von herrn oder ritter stand*

450 RAK, P.: *Znakové privilegium*, s. 43–54.

zugehörig in der cron Böhmeim, sich ihrer wapen, kleinod und insiegel von rechts oder gewohnheit wegen zugebrauchen haben vor allermännig[lich] ungehindert. Nemb[lich] einen schild /.../“.

Listina obsahovala i malbu znaku, jejíž přítomnost ohlašovala věta „/.../ wie dann desselbiges wapen und kleinod in mitten dieses gegenwärtigen briefes mit seinen unterschiedenen farben außgestrichen ist.“ Dispoziční formulí ukončuje mandátní ustanovení, v němž vydavatel prosí, aby nikdo nebránil v užívání udělených práv a nedopustil, aby i kdokoli jiný v užívání práv bránil. „Und ist hierauf in craft obberührter meiner von weylant allerhöchstgedachtigster röm[ischer] kay[ßerlicher] may[estat] allerhöchstlößlichster gedächtnuss habend begandung aller gewaldt und macht an alle und jede, wes würden od[er] standes die seyn, den dieser mein brieff oder ein glaubwürdig transsumpt oder vidimus davon zukombt, eines jeden standt, nach mein gebührende bitte, die vielgemelte stadt Görkau, auch jetzige und künftige burgermeister, rath und gantzer gemiene dasselbst an solchen ihren durch mich confirmirten und aufs neu verliehenen und gegebenen wapen, kleinod und siegel nicht zu verhindern noch zu irren, sondern sie deßselbig[en] geruhig[en] gebrauchen, geniessen und gäntz[lich] dabey bleiben zulassen und hierwieder nicht zuthun noch jemandes andern zuthuen zugestatten im keinerley weiss noch weege alß lieb.“

Pokud by k takovému jednání přeci jen došlo, stanovuje sankci – pokutu padesát hřiven čistého zlata: „Einem jeden sey der allerhöchstgedachten röm[ischen] key[ßerlichen] may[estat] und ihrer nachkommenden in heil[igen] reich auch deß heil[igen] reichs selbst ungnade und darneben die pöne, in obgedachter mir genejdigst mitgetheilt[en] freyheit begrieffen; nemb[lich] fünftzig marck lötiges goldes gutter meyden, die ein jeder, so er frewent[lich] darwieder thäte, halb in ihrer kay[serlichen] may[estat] nachkommend[en], alß jetzigen und künftigen regierenden kayssers und des reichscammer, und den andern halb[en] theil dem erlaydigten verfallen seyn, doch andern die vielleicht dem obbeschrieben[en] wapen und siegel, gleich wapen und siegel führeten an demselbig[en] hiemit unvorgrieff[en] und unschäd[en].“

V koroboraci se ohlašuje přivěšená pečeť a vlastnoruční podpis vydavatele: „Zu urkund hab ich obgedachter Georg von Carlowitz mein angebohrenen insiegel an diesen brief wissendt[lich] heng lassen und mich mit aigener hand unterschrieben.“

Datace nezačíná obvyklým slovem „dán“, tedy „geben“, nýbrž slovy stalo se, událo se – „geschehen“, po čemž následuje určení data stejným způsobem, jaký bychom užili dnes.

Styl palatinátních listin vykazuje shodnou pasáž, v níž vydavatelé osvědčují své právo, na jehož základě byli oprávněni vydávat privilegia tohoto typu. Listina Jiřího z Karlovic se odlišuje zejména tím, že na jednu stranu potvrzuje udělený znak, který však musel zároveň udělit znovu z důvodu nedokončení tohoto právního aktu jeho předchůdcem. Zároveň vidíme silné

vlivy říšských zvyklostí, které můžeme porovnat s řadou německy psaných privilegií panovnických.

6.2.3.2 Šlechtické listiny

Šlechtické listiny vydané v českém jazyce

Listiny Vratislava II. z Pernštejna

Prozatím jsou badatelské veřejnosti známa tři znaková privilegia Vratislava II. z Pernštejna, který v letech 1566–1582 zastával úřad nejvyššího kancléře Českého království. V roce 1570 pro Troubky, o rok později pro Držovice a v roce 1577 pro Čehovice. Znění listiny pro Troubky známe z opisu dochovaného v gruntovní knize, listiny pro Držovice a Čehovice se dochovaly v originále. Privilegium pro Držovice je v levé horní části poškozeno a část textu zcela chybí. Absence této části se projevila i v opise listiny, který byl vyhotoven v roce 1839.

Intitulace

Listiny pro Troubky a Držovice dělí půl druhého roku; intitulace je téměř stejná, pouze tituly vidíme uvedené v jiném pořadí. V listině pro Čehovice chybí titul komorníka, avšak neuvádí se již jen jako rada, ale jako tajný rada.

Troubky: „*Vratislav z Pernštejna a na Tovačově, nejvyšší kanclíř Království českého, Jeho milosti římského císaře, uherského a českého krále rada a komorník etc., pán a držitel i pravý dědic panství Tovačovského a vsi Troubek /.../“.*

Držovice: „*Vratislav z Pernštejna a na Tovačově etc. Jeho milosti římského císaře a uherského a českého etc. krále rada, komorník a nejvyšší kancléř Království českého, pán a držitel i pravý dědic panství Plumlovského a vsi Držovic i s erby svými /.../“.*

Čehovice: „*Vratislav z Pernštejna a na Tovačově, Plumlově a Litomyšli, nejvyšší kanclíř Království českého, Jeho milosti císaře římského, uherského a českého etc. krále etc. tejná rada, i s erby svými pán a držitel panství Tovačovského a vsi Čehovic /.../“.*

Promulgace

Způsob uvedení listiny ve všeobecnou známost se ve všech třech listinách doslovně shoduje: „*/.../ známo činíme tímto listem obecně přede všemi, kdež čten nebo čtoucí slyšán bude /.../“.*

Narace

Narace navazuje na promulgaci; uvádí se v ní, že ves nemá pečeť, pročez právní akty učiněné rychtářem a konšely nejsou bez pečeti v městech a městečkách uznávány za platné. Narace listin pro Troubky a Držovice se shodují: „/.../ že znamenavše, kterak při právě robotných rychtáře a konšelův vsi Troubek, poddaných našich věrných milých, mnozí lidé domácí i přespolní z strany spravedlivosti svých a svědkův od téhož práva vyslyšených na jiné právo potřebují, a poněvadž týž právo Troubecký nemajíc pečeti své, nemohli takových svědomí spěčetitejch vydávati a na jiném právě těch svědomí nespečetitejch zvlášť v městech, v městečkách nechtěli přijímati /.../“.⁴⁵¹ Narace v listině pro Čehovice je stejného znění až po slovo „vyslyšených“, poté se mírně odlišuje, a to až po slovo „takových“: „/.../ vyslyšených opatření a vysvědčení na jiné právo potřebujíc a pečeti své nemajíc a jí neužívajíc na jiné právo takových /.../“.

Dispozice

Vratislav II. z Pernštejna na začátku dispozice uvádí, že byl ujistěn, že ve všech vsích je plné právo, a následně uvádí, že znak udělil na prosbu představených z příslušných vsí. Zajímavostí je, že zatímco panovník toto právo „dával“ či „vysazoval“, Vratislav II. z Pernštejna znak „půjčil“: „I jsouce my toho jistotně spravení, že v tejš vsi naši Troubek plné právo jest na poníženou prosbu rychtáře, konšelův i vsí obce též vsi Troubek s poddaných našich, i také znajíc jejich v tom z příčin svých dotčených důležitou potřebu bejtí, i poctivost často psané vsi, obci nynější i budoucí /.../“. Úvod dispozice naznačuje, že z Čehovic měly být jisté informace k prosbě teprve doplněny: „I budouc my v tom jistotně zpravení /.../“.

Ve všech třech případech byl znak do listiny namalován a malba znaku ohlášena. V listinách pro Troubky a Držovice: „/.../ jakž tuto uměním malířským vprostřed listu tohoto vymalováno a vysvětleno jest.“ V listině pro Čehovice se tato věta blíží panovnickým listinám: „/.../ jakž to vše uměním mistrovství maléřského uprostřed tohoto listu vymalováno jest.“

Následuje ustanovení o možnosti užívání znaku na pečeti. V listinách pro Troubky a Držovice: „/.../ tak aby toho znamení na pečeti pro potřebu svou obecní a lidí přespolních pro průchod spravedlnosti nyní i na budoucí časy užívati mohli.“ V listině pro Čehovice: „/.../ tak aby oni Čehovští nynější i budoucí toho erbu a pečeti pro potřebu svou obecní a lidí přespolních k průchodu spravedlivosti, tak jako i jiné dědiny, které sobě erby a pečeti propůjčené mají v tomto markrabství toho užívají, také tím způsobem užívati mohli nyní i na časy budoucí.“

⁴⁵¹ Citace pochází z listiny pro Troubky.

Mandát

V listinách Vratislava II. z Pernštejna nenajdeme sankci, avšak můžeme vidět dvě ustanovení, jimiž vydavatel prikazuje, jak se mají adresáti práv chovat a že se listinou nemají krátiť práva jiných. V první se úředníkům ukládá, aby uvážili, v jakých případech budou pečeti používat: *„Však toho ouřad nynější i budoucí vsi Troubek pilně šetřiti mají, když budou míti k čemu pečeť přitisknouti, aby to prove bedlivě uvážili, k čemu se má přitisknouti, tak aby jim na škodu neb k posměchu ouřadu svému i obci nepřitiskovali a tím se nezavedli.“* V listině pro Čehovice se sankce shoduje po slovo „bedlivě“ a poté se mírně liší: *„/.../ bedlivě, k čemu se přitiskuje, u sebe uvážili, tak aby jí na škodu nebo k posměchu ouřadu svému i obci nepříti skovali, a tady se v ničem nezavedli.“*

Druhý mandát následuje bezprostředně za prvním, ve všech případech zní stejně a zároveň předchází koroboraci: *„A toto obdarování naše jiným a jednomu každému ke škodě a újmě bejti nemá /.../“.*

Koroborace

Onen druhý mandát je možné zároveň chápat jako širší znění koroborační formule, tedy jakousi předmluvu, na níž navazuje ohlášení pečeti: *„A toto obdarování naše jiným a jednomu každému ke škodě a újmě bejti nemá, pro lepší toho jistotu a vědomost my zpočátku psanej Vratislav z Pernštejna pečeť naší vlastní k tomuto listu s naším jistým vědomím a vůlí přivěsiti sme rozkázali a v něm sme se naší vlastní rukou podepsali.“* V listině pro Čehovice se opět tato část odlišuje: *„/.../ nemá, čehož pro lepší jistotu my zpočátku psaný Vratislav z Pernštejna pečeť naší k tomuto listu jsme přivěsiti rozkázali a v něm se vlastní rukou podepsali.“*

Datace

Datační formule privilegií pro Troubky a Držovice začíná slovy *„Jest je psán a dán“*, zatímco datace listiny pro Čehovice *„Jenž jest dán“*, poté místo vydání a uvedení dne a roku vydání.

Listiny pro Troubky a Držovice dělil od jejich vydání rok a pět měsíců, zatímco listina pro Čehovice byla vydána o dalších šest let později. Zvyklosti v kanceláři Vratislava II. z Pernštejna se za tuto dobu změnily, a proto se formulář listiny pro Čehovice od prvních dvou na určitých místech odlišoval.

Listiny Jana Žalkovského z Žalkovic

Jan Žalkovský z Žalkovic vydal v předbělohorském období rovněž nejméně tři listiny, a to pro vsi Pivín v roce 1580, Maršovice v roce 1592 a Doloplazy v roce 1610. První dvě jmenované se dochovaly ve formě prostého opisu v kopiáři privilegií; třetí ve formě originálu.

Intitulace

Zatímco intitulace listiny pro Pivín je velmi krátká, v listině pro Doloplazy již můžeme sledovat úřední funkci a majetky, které Jan získal po smrti svého otce Matyáše z Žalkovic.

Pivín: „*Já Jan Žalkovský z Žalkovic a na Skaličce* /.../“.

Maršovice: „*Já Jan Žalkovský z Žalkovic na Dobroměřicích, dědičnej pán vsi Maršovic* /.../“.

Doloplazy: „*Já Jan Žalkovskej z Žalkovic [...] Brodku, Blansku a Doloplazích, místodržící nejvyššího písařst[ví, dědičnej pán] dědiny Doloplaz* /.../“.

Promulgace

Promulgace navazuje na intitulaci, přičemž se u všech tří listin za intitulací objevuje údaj, kterým Jan Žalkovský sděluje, že listinu vydal také jako hlava rodu, tedy na místě svých bratrů. Zatímco v listině pro Pivín se jejich jména neobjevují, u Maršovic ano; v listině pro Doloplazy se hovoří již jen o jeho potomcích.

Pivín: „*/.../ na místě bratří svejch mladších nedílných s svejmy erby a budoucími potomky známo činím tímto listem přede všemi, kdež čten neb čtoucí slyšán bude* /.../“.

Maršovice: „*/.../ na místě Jiříka, Matyáše, Václava, Michala, Jindřicha, Hynka a Zděnka, bratří mejch mladších nedílných s svejmi erby a budoucími potomky známo činíme tímto listem přede všemi, kdež čten nebo čtoucí slyšán bude* /.../“.

V listině pro Doloplazy: „*/.../ i s svejmy erby a budoucími potomky známo činím tímto [listem přede všemi, kdež čten nebo čtoucí slyšán] bude* /.../“.

Narace

Narace navazuje na promulgaci, přičemž u Pivína a Maršovic se téměř doslovně shodují. Na základě dochovaných částí této formule v listině pro Doloplazy můžeme usuzovat, že se i zde znění shodovalo, a proto bylo možné chybějící části doplnit.

Pivín: „*/.../ že znamenavše snažnou a pokornou prosbu lidí poddanejch mejch a bratří svejch ze vsi Pivína, kterouž jsou na mne častokráte vzkládali, všecka obec*

pivínská, lidé moji, prosíce mne ustavičně, abych jim i budoucím potomkům jich k tej dědině Pivínu obdarování na pečť obecní dal, aby oni měli pečť svou svobodnou tak jako jiné okolní dědiny mají, nebo skrze to že prve tíž Pivínští pečeti své neměli, nemali zmatkové v jejich i lidských spravedlnostech mezi nimi na tej dědině se nacházely.“

Maršovice: „/.../ že znamenavše slušnú a pokornou prosbou lidí poddanejch svejch a bratří mejch ze vsi Maršovic, kterouž sobě na mne častokráte vzkládali, všecka obec maršovská, lidi moji prosíce mne ustavičně, abych jim i budoucím potomkům jejich k tej dědině Maršovickým obdarování na pečť obecní dal, aby oni měli pečť svou svobodnou také jaké jiné okolné dědiny mají, nebo skrze to že prve tíž Maršovští pečeti své neměli, nemali zmatkové v jejich i v lidských spravedlnostech mezi nimi v tej dědině se nacházely.“

Doloplazy: „/.../ že znamenavše snažnou a pokornou prosbu lidí poddaných mejch ze [a bratří svejch/mejch ze vsi Doloplaz, kterouž (sobě) na mne častokráte vzkládali,] všecka obec Doloplaz i lidí poddaní moji věrní milí, prosíce mne [ustavičně, abych jim i budoucím potomkům jich k] tej dědině Doloplazím, nebo skrze to [že prve tíž] Doloplazští pečeti své nej měli, nemali zmatkové v jejich i v lidských spravedlnostech mezi nimi na tej dědině se nacházely.“

Dispozice

Znění dispoziční části vykazuje rovněž značnou míru shody. Stejně jako v předchozích formulích tvoří odlišnosti zmínky o Janových bratrech v listinách pro Pivín a Maršovice, které již nevidíme v listině pro Doloplazy: „A protož já již svrchu psanej Jan Žalkovskej etc., i na místě bratří svejch mladších nedílných, znáje jich v tom slušnou žádost a prosbu ustavičnou, dal sem jim a jako pán jejich dědičnej sám od sebe i na místě bratří, erbů i budoucích potomků svejch tímto listem dávám pečť takovú, jak se dole o tom píše i také v prostředku tohoto namalováno jest /.../“. Ostatní odlišnosti spatřujeme pouze v drobnostech jako například záměna slovosledu. V listině pro Maršovice nejsou slova „a prosbu ustavičnou“. Za popisem znaku následuje vysvětlení k figurám; u Pivína: „/.../ kterýchžto čertadel nebo krojidel a votky v té krajině na Hanej všichni sedláci, dobří hospodáři, u pluhů těch časů, když své roli voří, vždycky užívají /.../“; u Maršovic: „/.../ kterýchžto motyk vinohradních všickni dobří kopáči při kopání vinohradů jejich, a sedláci, ty kteříž roli voří, krojidla při pluhu, užívají /.../“; u Doloplaz: „/.../ kterejhožto srpů a hrábí všickni sedláci, dobří hospodáři, při času žní a klizení obilí na polích užívají /.../“.

Dispozice je v obou listinách zakončena téměř doslovně shodným ustanovením o užívání pečeti, avšak bez určení barvy pečetního vosku: „A toho jim potvrzují pečeti svou k věčné paměti jim i budoucím jejich potomkům, tak aby oni

Pivínští fojt a starší přísežní nyníjší i budoucí tu pečet⁴⁵² v moci své míti, v náležitých a spravedlivých věcech jí užívati mohli.“

Ohlášení malby znaku v listině nenásledovalo za popisem, jako tomu bývalo obyčejem, nýbrž ve všech třech případech před popisem. Jistou zvláštností je i výslovné dání pečeti, přičemž se v popisu nehlásil štít ani tinktury, přesto však došlo k udělení skutečného znaku. Z těchto tří listin se v originále dochovala listina pro Doloplazy, která obsahuje barevně namalovaný štít se znamením, a proto svědčí pro uvedenou myšlenku.

Koroborace

Koroborace je formulována jednoduše, avšak odlišně.

Pivín: „*A pro lepší toho jistotu pečeť svou vlastní k tomuto listu přivěsiti sem dal.*“

Maršovice „*A pro lepší toho jistotu pečeť svou vlastní k tomuto listu sem přitiskl.*“

Doloplazy: „*Pro lepší toho jistotu pečeť svou k tomuto listu přivěsiti jsem dal, v něm se rukou mou vlastní podepsal.*“

Datace

Začátek datační formule se liší. Zatímco u Pivína a Maršovic se před místem vydání uvádí „*Jenž jest dán a psán /.../*“, v listině pro Doloplazy čteme „*Jehož jest datum /.../*“. Den a rok vydání listiny jsou uvedeny slovně podle církevních svátků.

Jak bylo uvedeno výše, část pergamenu listiny pro Doloplazy chybí, jedná se přibližně o poslední třetinu prvních šesti řádků textu. Přestože první a poslední listinu od sebe dělí třicet let, formulář byl po celou dobu natolik pevný, že bylo možné chybějící části v listině pro Doloplazy bez obtíží doplnit a celé znění tím rekonstruovat.

Listiny Karla II. z Minsterberka

Karel z Minsterberka vydal dvě listiny, první pro ves Želechovice v roce 1583 a druhou pro ves Újezd u Uničova v roce 1591. První jmenovaná se dochovala v originále včetně přivěšené pečeti, druhá ve formě opisu v kopiáři šternberského panství.

452 V listině pro Maršovice se mezi slovy „*pečeť*“ a „*v moci*“ objevuje „*jejich dědičnou*“ a v listině pro Doloplazy „*jejich obecní*“.

Intitulace

Karel Minsterberský užíval knížecí titul, a proto jeho intitulace obsahuje oproti intitulacím ostatních šlechticů devoční formuli „z Boží milosti“. V listině pro Želechovice zní: „*My Karel z Boží milosti kníže Minsterberské v Slezí Olešnické a hrabě Glaczké, jakožto dědičný pán panství šternberského i piniovského a vsí naší dědičné Želechovic /.../*“. Intitulace v listině pro Újezd u Uničova se liší až v závěru: „*/.../ šternberského a vsí dědiny Velikého Újezda /.../*“.

Promulgace

Promulgace se rovněž liší pouze v detailech souvisejících se stylem psaní jednotlivých slov: „*/.../ známo činíme tímto naším listem všem vůbec jakž nynějším, tak i budoucím, kdož jej čísti a nebo čtúce slyšeti budou /.../*“.

Narace

Na promulgaci volně navazuje narace, v níž kníže uvádí, že byl prošen, aby udělil určitá práva. V případě Želechovic udělil právo k užívání vlastní pečeti. Újezdští nadto prosili, aby potvrdil listinu Václava Berky z Dubé z roku 1562 na vykoupení z povinnosti vožení dříví do zámecké kuchyně. Části narací, v nichž se jedná o pečeti, se nepodobají:

Želechovice: „*/.../ že sme ponížene prošení a nejednú žádání od fojta a konšelů i vsí obce dědiny naší Želechovic, věrných našich milých, abychom jim obdarování dali, aby mohli pečeti svú v dědině při ouřadu míti, listy posílací k svědomí i taky zachovací listy od rodu k řemeslům vydávající, pečeti, ty stvrzovati /.../*“.

Narace listiny pro Újezd je rozdělena do dvou částí. První se vztahuje ke confirmaci listiny Václava Berky z Dubé, na ni navazuje dispozice s inserovanou listinou. Poté je uvedena narace týkající se pečeti: „*/.../ za druhý týž sme od těchž fojta, konšelů a vsí obce dědiny Velikého Újezda, poddaných našich věrných milých, prošení, oznamující souce osada veliká a při právě jejich nemalé soudy bejvají, týž i svědky se slyší a listův od rodu žádají takové acta, svědomí i listy od rodu čím pečeti že nemají, abychme jim pečeti na dědinu, kterou by takové acta a potřebné listy pečeti mohli, z milosti naší dali.*“

Dispozice

Část dispozice týkající se pečeti začíná stejnými slovy „*I uznávající my napřed psaný kníže Karel /.../*“. V listině pro Želechovice dále čteme: „*/.../ že v tejž dědině Želechovicích častokráte mnohé soudy před právem jejich se stávají a k vejšímu právu Acta a spisy, kteréž se tu předkládají odsílávají a odeslaný bejtí musejí a bez*

zapečetování takové lidské rozepře a spravedlnosti a svědomí malé vážnosti a víry hodné nebevají. Však s dobrým rozmyslem a radou dobrých přátel našich prohlídajíce k tomu, že lidé z dotčené dědiny naší Želechovic vždycky sou se k nám věrně poddaně a poslušně chovali, aby se ještě na další a potomní časy, tak bez odporosti činíce chovali; tuto milost jim činíme a toto obdarování jim Žlechovským nyní i jich budoucím dáváme, aby sobě pečeť dali udělat, v níž by uměním zlatnickým vyryta byla /.../.“

V listině pro Újezd vidíme společnou až závěrečnou pasáž od slov *tuto milost*: „/.../ že táž dědina Veliký Oujezd bez pečeti bejti nemohou, s dobrým rozmyslem a radou dobrých přátel našich, prohlídajíce k tomu, že lidé z dotčené dědiny naší Velikého Oujezda vždycky se k nám věrně, poddaně a poslušně chovali, aby se ještě na další a potomní časy bez odporosti tak chovali, tuto milost /.../“.

Jako zajímavost musíme označit fakt, že obě vsi směly pečetit zeleným voskem: „/.../ kteroužto pečeti rychtář a konšelé často jmenované vsi Želechovic mají užívati a jí na zelený vosk přidavujíce k listům potřebným jistým poctivým pravdomluvným víry hodnejm /.../“, po čemž následuje výčet podmínek a případů, v nichž mají pečeti použít a taxy za takové právní úkony. Na konci tohoto výčtu se v obou listinách uvádí, že nemají právo vydávat výhostní listy. U Želechovic si ještě kníže pro sebe a své dědice ponechal právo zasahovat do právních aktů obce. Ani v jedné listině se neohlašuje malba udělené pečeti. Privilegium pro Želechovice se dochovalo v originále a skutečně malbu neobsahuje. Protože se v popisu nehlásí štít ani tinktury, jedná se pravděpodobně o listiny, jimiž dal vydavatel skutečně „pouze“ pečeť s definovaným pečtním polem a opisem.

Koroborace

Ohlášení pečeti a vlastnoručního podpisu je v obou listinách shodné: *„Toho na jistotu pečeť naší knížecí k tomuto listu sme přivěsiti s naším jistým vědomím a vůlí rozkázali a rukou vlastní se podepsali.“*

Datace

V obou listinách začíná datační formule stejně *„Jenž jest dán a psán na hradě našem Šternberce /.../“*, následuje uvedení dne a roku a vlastnoruční podpis *„Karl Herzog zu Minsterberk manu propria“*.

Obě listiny vykazují jisté zajímavosti, porovnáme-li je s ostatními. Zejména výskyt devoční formule, udělení „pouhé“ pečeti a povolení pečetit zeleným voskem, přestože se jedná o vsi. Ani jedna listina pak neobsahuje sankci.

Listina Jana z Boskovic pro Šumvald

Poslední česky psanou šlechtickou listinou je listina Jana Šembery Černoohorského z Boskovic pro ves Šumvald.

Protože v době vydání listiny nezastával žádný úřad, je v intitulaci uveden pouze jako „/.../ pán a pravej dědic panství Ousovskýho i s erby a budoucími potomky svými pány a držiteli panství nahoře psaného /.../“.

Znění promulgace se příliš neodlišuje od listin předchozích vydavatelů: „/.../ známo činím tímto listem obecně přede všemi, kdež koli čten a nebo čtouce slyšán bude a zvláště tu, kdež náleží /.../“.

Na promulgaci navazuje narace, v níž uvádí, že jej o vydání listiny prosil „/.../ rychtář a konšelé i všecka obec dědiny Šumvaldu, poddaní moji věrní milí, mně za to snažnou prosbou ponížene žádajíc, abych jim tu milost ukázal a list pod pečeti svou, aby sobě ku potřebě dědiny svrchu psané pečeť pro chvalitebněj pořádek a obyčej v tomto markrabství moravském dáti udělati mohli.“

V dispozici oceňuje věrnost a oddanost místních obyvatel a uděluje „pečeť“. Výjimečnost této listiny spočívá v tom, že neobsahuje popis, ale pouze odkazuje k malbě znaku: „/.../ pečeť, na kterýž aby podle vtípu malířského rozličných barev v tomto listu měl vymalovaného /.../“. Neuvádí se ani barva pečetního vosku.

Za dispozicí následuje koroborace, v níž vedle přivěšené pečeti ohlašuje i svůj vlastnoruční podpis: „A pro lepší toho jistotu a pevnost já často psaný Jan Šembera Černoohorský z Boskovic pečeť svou vlastní s mejm jistejm vědomím a vůlí k tomuto listu sem přivěsiti rozkázal a v něm rukou svou se podepsal.“

Datece začíná slovy „Jehož datum /.../“, po nichž následuje místo vydání a slovní uvedení dne a roku podle pohyblivých církevních svátků.

Šlechtické listiny vydané v německém jazyce

Listina Jana z Rožmberka pro Vyšší Brod

Listina pro Vyšší Brod byla vydána v roce 1528 a dochovala se ve formě originálu. Svou strukturou nevybočuje z řady následujících šlechtických znakových privilegií, avšak jednotlivé formule se v některých případech značně odlišují. Přestože listinu vydal jako pán dominia, nikoli jako velmistr řádu Johanitů, v intitulaci se Jan z Rožmberka uvádí pouze jako velmistr tohoto řádu v Čechách, po čemž následuje zkratka etc.: „Wir Iohann von Rosennberg Obrister Maister sand Johanns Orden inn Konigreich Beheim etc.“.

Podoba promulgace nesouhlasí s českými listinami, ale odpovídá více německým panovníckým znakovým privilegiím: „Bekennen fur uns vnnd all vnnsen nachkomen offentlich mit disem brief /.../“.

Na promulgaci navazuje narace, v níž popisuje, že byl zástupci městečka Vyššího Brodu prošen o udělení pečeti, kterou by pečetili v určitých záležitostech, které jsou zde vyjmenované: „/.../ *wo der furkhumbt das vnnsers Stiffts vnnder tan vnnd lieb getrew die Erbern vnnd weisen N. Richter vnnd Rate des Markhts zu Hohennfurt fur uns Khomen sein vnd angetzaigt, wie sy ettwo mangl tragen aines Innsigls oder petschaft halben, des sy zu Ir vnnd des Marckhts notturften zu gescheften vnnd anndern hanndlungen zugeprauchen bedurffend waren. Vnnd uns darauf diemuetiglich gepetn, das wir sy als vnnsere getrewe vndertan mit sollichem petschaft genedeglich zubegaben geruechten.*“

Dispozice začíná obvyklým přihlédnutím k prosbě poddaných, po níž Jan uvádí, že uděluje pečeť: „/.../ *hernach beschribnem petschaft genediglich begabet vnnd begnadet.*“ Poté zvlášť uděluje pečetní obraz: „*Begaben vnnd begnaden sy auch hiemit wissenntlich in kraft ditz briefs mit disem petschaft Nemlich das sy vnnd all Ir nachkomen Zwen Thuern darczwischen ain Rosen in ainem schilt haben.*“ V celé listině se setkáváme pouze s termínem pečeť (*Innsigl, petschaft*), jejíž popis neobsahuje tinktury a neohlašuje se ani její malba. Originál listiny skutečně malbu neobsahuje. Jan z Rožmberka tedy Vyššímu Brodu neudělil skutečný znak, nýbrž pečetní znamení, které se nicméně později znakem stalo.⁴⁵³ Dispozici uzavírá ustanovení o možnostech užívání pečeti, na nějž navazuje mandátní ustanovení, v němž se říká, že mají daného práva užívat nerušeně bez překážek a bránění vydavatele: „/.../ *Vnnd sollich petschaft sollen vnnd mugen obgenante purger Rat vnnd gemain zu Hohennfurt vnnd all Ir nachkomen nun hinfuran kunftiglich zu Ewigen Zeiten Zu des Marckhts notturften zu gescheften, Zeugnissen vnnd allen anndern Eerlichen, Zimlichen vnnd gepurlichen hanndlungen ganncz vngeIrret nutzen vnnd prauchen an uns aller vnnsere nachkomen vnnd menigclchs von vnnsern wegen Irrung vnnd hindernuss.*“

V koroboraci je vedle pečeti Jana z Rožmberka ohlášena ještě pečeť opata vyšebrodského kláštera Kryštofa Knolla: „*Des zu warem Vrkund geben wir Inen disen offen brief mit vnnsERM vnnd des Erwirdigen in got vater vnnd Herren Herrn Cristoffen Abte vnnsere lieben frawen gotzhauß zu Hohennfurt, baiden aigen anhangunden Innsigln, verferttigt.*“

Datační formule začíná slovy „*geben zu*“, za kterými následuje místo vydání a uvedení dne a roku, vše rozepsané slovy a podle církevních svátků.

453 V roce 1608, kdy Petr Vok z Rožmberka konfirmoval práva a svobody Vyššímu Brodu, již o tomto znamení jako o znaku hovořil.

Listina Jiřího Mehla ze Střelic pro Chrastavu

Jiří Mehl ze Střelic se v intitulaci uvádí jako říšský rada, německý místokancléř a doktor práv: *„Ich Georg Mehl von Strolicz auf Grouennstain Romische Khayserlicher Mayestet etc. Radt der Cron Behaim deutscher Vice Cantzler vnnd der Rechten Doctor /.../“*.

V promulgaci uvádí listinu nejen ve všeobecnou známost, ale i před svými dědici a budoucími držiteli Grabštejnského panství: *„/.../ Bekhenne vor mich, meine Erben, Erbnemen, Nachkhomen vnnd khunnftige besitzer der Herrschafft Grouennstain vor allermenniglich vnnd offenndtlich mit diesem meinem brieffe /.../“*.

Narace na promulgaci nenavazuje, nýbrž je v listině zřetelně oddělená. Vydatel uvádí, že jej představení městečka prosili o potvrzení privilegií předešlého majitele grabštejnského panství a Chrastavy Mikuláše z Donína z let 1560, 1539 a 1537 v tomto pořadí. Narace je značně obsáhlá a jednotlivá ustanovení z tří předchozích listin jsou rozepsána, proto zde bude uveden pouze její začátek: *„/.../ Nachdem mich der Erbaren vnnd weisen meine lieben getrawen Burgermaister, Radtmanne vnnd ganntze gemein des Stadtleins Cratze In vnnderthenigkeit gebetten, das /.../“*. Navzdory obsáhlosti této formule chybí jakákoli zmínka o znaku či pečeti.

Dispozice obsahuje také více práv, pročez uvedeme pouze začátek samotné dispozice a poté se zaměříme na její heraldickou část. Dispozice listiny začíná slovy: *„Vnndt damit Sie die vnnderthanen des Stadtleins Cratze meinen geneigten willen liebe befurderung Zue Irem besten vnnd aufnehmen ferrer spuren vnnd in werkh befindnen mögen.“* V heraldické části uvádí nejdříve popis dosavadního znaku, který následně polepšuje a stanovuje znění pečetního opisu; listina neobsahuje malbu znaku. Součástí této části dispozice je i mírná forma sankce, v níž se uvádí, že mají polepšeného znaku užívat bez překážek: *„Auch nachdem Sie vor allters in einem bloen feldt ein weyß Hirschhorn iber Zwerch in einem schilt gefuhrt; Weil Ich bey der Itzigen Khayserlichen Maiestat etc. alls Regirenndem Khonig In Behmen meinem aller gnedigste Herrn gehorsamblich befurdern Helffen, Damit Sie nun hinfuro vnndt Ire nachkomen Zue ewigen Zeitten iber solchem Hirsch horn ein Silber Weisse Lilge vnnd derunder auch dergleichen Lilia fuhren mit der vmschrifft I[nsie]gel der Stadt Cratze vnuerhinndert gebrauchen sollen.“*⁴⁵⁴ Heraldická část dispozice v listině netvoří jeden celek, nýbrž ji rozděluje ustanovení o potvrzení řemesel a cechů. Poté je zakončena výčtem případů, v nichž mají zástupci lokality pečeti užívat, a další mírnou sankcí, v níž se říká, že mají daných práv užívat bez překážky Jiřího Mehla a jeho dědiců: *„So sollen auch mehr gedachte von der Cratze oder desselben Stadtleins Inwohner Inn Khunftig guet Purg Recht vnnd macht haben mit obgedachtem*

⁴⁵⁴ Přestože se polepšení děje s pomocí panovnické vůle, Maxmilián II. později ve svém privilegiu pro Chrastavu toto polepšení zcela pomíjí.

Irem Stadtsiegel geburts briefe [au]fgehen vnnd ferttigen Zue lassen on mein, meiner Erben vnnd Nachkomen ver hinderung.“

Za dispozicí následuje příkaz o dodržování znění listiny; nedošlo k rekapitulaci udělených práv, ale byla uvedena obecně: *„Beschlieslichen Confirmir vnnd bestettige auch gieb von neuen Ich George Mehl etc. vielgedachten meinen Vnnderthanen des Stadtleinss Cratze alle obgemelte vnnd nachlenngs erzelte Articul In Genere vnnd in gemein souiel Ich Inen von Rechtswegen daran geben khan, soll vnnd mag vnuerhindert Mein meiner Erben, Erbnemen vnnd Nachkomen auch khunfftiger besitzer der herrschafft Grouennstein Zue ewigen Zeitten Sy darbey Zue schutzen vnnd hanndt zue haben.“*

Následuje další mandátní ustanovení, které se vyskytuje pravidelně v českých panovnických listinách a začíná slovem „však“: *„Doch das sie sich dergegen auch zue Yeder Zeit wie Sie zue tun schuldig dankbarlich vnndt gehorsamblich verhalten vnnd zue kheiner verEnnderung vhrsach geben.“*

V koroboraci Jiří Mehl ohlašuje vlastnoruční podpis a svou větší přivěšenou pečeť: *„Des zue Vhrkunndt vnnd mehrer sicherheit hab Ich mich zue Ennd Sie sein Bergemen Briefs mit Aigener hanndt vnnderschieden vnnd mein grosser Insiegel anhenngen lassen.“*

Datace začíná slovy „Besehen auf“, následuje místo vydání a uvedení dne a roku, vše rozepsané slovy a podle církevních pohyblivých svátků.

Ze stylu i celkového pojetí listiny je zřejmé, že Jiří Mehl ze Střelic měl jako místokancléř jisté možnosti a při stylizaci této listiny příslušný člověk do určité míry využil formuláře panovnických privilegií. Jeho listina se tedy nepodobá ostatním šlechtickým privilegiím, ale právě panovnickým.

Listina Petra Voka z Rožmberka pro Vyšší Brod

Petr Vok se v titulaci označuje jako pán domu Rožmberského: *„Wir Peter Wockh Vrsinus Herr zu Rosenberg, Regierender Herr des Hauses Rosenberg /.../“*.

Listina obsahuje celkem dvě narace, přičemž každá z nich začíná vlastní promulgací.

V první naraci se dozvídáme, že o vydání listiny, jíž by byla na věčné časy potvrzena všechna dosavadní práva, prosili opat a převor vyšebrodského kláštera Paul Farenschon a David Bedingius: *„/.../ thuen Kund, daß uns die Ehrwürdigen in gott geistlichen unser Abbt und Prior Paulus Farenschon und David Badingius unsers erbclostern und Collaturn auch Foundationen zu Hohenfurth für gesetzte sowohl in ihren als des gantzen Convents Nahmen demüthigst ersucht mit gehorsambster Bitte /.../“*. Poté následuje vyslovení vůle Petra Voka listinu vydat: *„/.../ Wir wolten zu besseren auffnehmen unsers Marckhts Hohenfurth gemein jhre alte Privilegien confirmiren, verbessern und bestättigen. Nun haben Wir dieses flehentliches Bitten angesehen und es reifflich erwegen lassen.“*

Druhá narace začíná opět uvedením ve všeobecnou známost a v následující části Petr Vok opakuje prosbu o vydání listiny, kterou by potvrdil všechna dosavadní práva městečka, a vyslovuje souhlasné stanovisko s jejím vydáním: „*Bekennen dernwegen für uns und alle unsere Nachkommen dieses unsern Stiffts und Erb Clostern Hohenfurth mit diesem offenen Brieff, demnach uns unsere Liebe getreue unterthanen, die Burger in unserm Marckht Hohenfurth sambteichersucht und demütfleis gebetten, daß wir Sie alle Jhre Erben und Nachkommen so Jetzt in unserm Marckht Hohen furth Seßhafft seynd oder Künfftig kommen und darinnen wohnen werden mit Jhren alten hernachbenanten und beschribenen freyheiten confirmando et meliorando zubegnädigen Jhren disselben gnädiglich auf ewige zeit zuverbesern und zubestetten geruhen und sich dann dieselben unsere unterthan und burger from getreu gewertig und gehorsamblich gegen uns jederzeit bewisen erzeugt und verhalten.*“

Dispozice začíná obvyklou frází o přihlédnutí k prosbě a pokračuje samotným udělením práv uspořádaných do deseti paragrafů: „*Demnach uns unsere Liebe getreue unterthanen, die Burger in unserm Marckht Hohenfurth sambteichersucht und demütfleis gebetten, daß wir Sie alle Jhre Erben und Nachkommen so Jetzt in unserm Marckht Hohen furth Seßhafft seynd oder Künfftig kommen und darinnen wohnen werden mit Jhren alten hernachbenanten und beschribenen freyheiten confirmando et meliorando zubegnädigen Jhren disselben gnädiglich auf ewige zeit zuverbesern und zubestetten geruhen und sich dann dieselben unsere unterthan und burger from getreu gewertig und gehorsamblich gegen uns jederzeit bewisen erzeugt und verhalten. Erstlich /.../“.* Potvrzení znaku je věnován poslední, desátý paragraf.⁴⁵⁵ Heraldickou část dispozice uzavírá příkaz: „*Zum zehenten es soll auch Primas, Burgermeister, Richter und Rath Jhr altgewöhnlich Wappen als zween Turn und in der Mitte ein Rothe Roß, dreyfach, Klein, Mittler, und gros sich aller und gebührlicher massen gebrauchen ohne einiges einrede und Contradiction.*“

Sankce ve formě samostatné formule se v listině nevyskytuje. Za dispozicí proto následuje koroborace, v níž se ohlašuje nejdříve velká pečeť Petra Voka a poté pečeti opata a převora: „*Und haben Wir aus sonderbahrer Begnadigund gegenwärtige Bekräftigung und unsern endlichen auch letzten willen mit unserer Subscription und furhangenden grössern Insigel Besteet und wollen es allermassen in Würden gehalten haben. Aus welchen ebenfalls obbesagte ehrwürdige unser Abbt und Prior zu Hohenfurth dieses Semel pro Semper sowohl an Jhre als gantzen Convents*

⁴⁵⁵ Považujeme za vhodné připomenout, že listinou z roku 1528 dal Jan III. z Rožmberka Vyšebrodským skutečně pouze právo užívat pečeti. Uvedený popis neobsahuje štít ani tinktury a v celé listině se hovoří výslovně o pečeti. Naopak v listině Petra Voka se již uvádí explicitně *Wappen*, nadto různě popsal jako červenou. Po roce 1528 se zřetelně změnil přístup k pečetnímu znamení, když začalo být vnímáno a chápáno jako znak městečka. Nelze zjistit, kdy se chápání změnilo, nicméně jistotu získáváme právě díky listině Petra Voka z roku 1608.

statt unterschreiben und mit ihren Sigeln Petschiren verfertigt, Wir Sie sich den auch hierzue astringirt erkennen.“

Listinu ukončuje datace začínající slovy „*So geben in unserer Residenz Wittin-gau*“ a končící datem. Datum je v opise provedeno dnešním způsobem.

6.2.3.3 Listiny církevních vydavatelů

Listiny olomouckých biskupů

Formulář listin olomouckých biskupů již dříve zpracoval Jan Štěpán ve své studii o heraldické tvorbě na dvoře olomouckých biskupů.⁴⁵⁶ Obdobně jako panovnícké listiny budou představeny formule a odlišnosti jednotlivých biskupů. Kromě listin Františka z Ditrichštejna se žádné z privilegií jeho předchůdců nedochovalo v originále, a proto nebylo možné rekonstruovat zkrácené pasáže. Listiny Františka z Ditrichštejna se odlišují natolik, že budou vždy nejdříve uvedeny listiny jeho předchůdců a poté jeho.

Biskup Stanislav I. Thurzo vydal dvě znakové listiny; první v roce 1527 vsi Bělkovicím, druhé v roce 1536 pro Starou Ves u Přerova. První jmenované se dochovalo pouze jako transkribovaný přepis v listináři Selského archivu, druhé jako prostý opis v knize lenního dvora.

Listina Jana Dubravia pro Chválkovice se dochovala v biskupských registrech.

Z období, kdy na olomouckém biskupském stolci seděl Marek Khuen, známe dvě znaková privilegia. První pro ves Říkovice z roku 1554 a druhé pro ves Slavonín z roku 1564. Ani jedna listina se nedochovala v originále, text privilegia pro Říkovice známe z knihy lenního dvora, pro Slavonín z biskupského kopiáře.

Stejně tak se v kopiáři dochovala i listina Stanislava Pavlovského pro Závodí.

Kníže, olomoucký biskup a kardinál František z Ditrichštejna vydal v předbělohorském období celkem čtyři znaková privilegia, přičemž tři v českém jazyce a jedno německé; ze jmenovaných titulů lze pro naše listiny jako relevantní chápat pouze titul olomouckého biskupa. První pro město Žďár nad Sázavou vydal v červnu roku 1607, o čtyři měsíce později pro městečko Vojnův Městec, třetí pro město Budišov nad Budišovkou v roce 1613 a čtvrté pro město Příbor v roce 1615. Listiny pro Žďár nad Sázavou, Budišov nad Budišovkou a Příbor se dochovaly v originále, pro Vojnův Městec ve formě opisu. Privilegia pro Žďár nad Sázavou a Příbor byla vydána ve formě knihy, což pravděpodobně platí i pro privilegium pro Vojnův Městec. Tyto listiny byly vydány v českém jazyce. Německy vydaná listina pro Budišov nad Budišovkou se dochovala v originále,

⁴⁵⁶ ŠTĚPÁN, J.: *Heraldická tvorba*, s. 129–134.

avšak ve formě pergamenové listiny.⁴⁵⁷ Její styl se od předchozích tří na některých místech liší, na jiných se naopak shoduje; ve výkladu bude vždy uvedena zvlášť od českých.

Invokace

Tuto formuli obsahují pouze listiny posledního biskupa našeho období. Její znění je následující: „*Ve jméno nejsvětější a nerozdílné Trojice Boha Otce, Syna i Ducha svatého amen.*“ V listině pro Příbor se drobně liší, mezi slova „*svatého*“ a „*amen*“ je vloženo „*a jediného věčného Pána Boha našeho.*“ V listině pro Budišov nad Budišovkou se invokace nenachází.

Intitulace

Listiny začínají vždy intitulací, která se kromě jména biskupa neměnila: „*My Stanislav z Boží milosti biskup olomoucký /.../*“.⁴⁵⁸ V některých případech ji zakončuje zkratka *etc.* Biskup Stanislav Pavlovský se potřeboval odlišit od svého předchůdce, neučinil tak pořadovou číslovkou, nýbrž uvedl „*Stanislav Pavlovský*“.

České listiny Františka z Ditrichštejna mají intitulaci umístěnou uvnitř promulgate. Část před intitulací má v listině pro Žďár nad Sázavou podobu: „*K budoucí věčné památce a neporušitelné stálosti důle psaných věcí /.../*“; v listině pro Vojnův Městec: „*K budoucí, věčné, stálé a neproměnitelné paměti /.../*“; v listině pro Příbor: „*K budoucí věčné paměti a stálosti /.../*“.

Na tuto část navazuje intitulace, jež je ve všech třech listinách stejného znění: „*/.../ My František z Boží milosti svatého římského kostela, titule svatého Silvestra kardinál z Dietrichštejna, biskup olomoucký, kníže královské kapli české hrabě, Jeho Císařské Milosti tejná Rada, též království a zemi jeho milosti dědičných Protector /.../*“.⁴⁵⁹

Promulgate pokračuje v listině pro Žďár nad Sázavou slovy „*/.../ známo činíme tímto listem obecně přede všemi, kdež koli čten nebo čtoucí slyšán bude /.../*“, v listině pro Vojnův Městec „*/.../ vyznáváme tímto listem obecně přede všemi /.../*“, v listině pro Příbor „*/.../ známo činíme tímto listem naším obecně přede všemi a zvlášť, kdež náleží /.../*“.

457 K okolnostem vydání listiny v odlišné podobě a německém jazyce viz MÜLLER, Karel: *František kardinál z Ditrichštejna a komunální heraldika*. In: KORDIOVSKÝ, Emil – SVOBODA, Miroslav (edd.): *Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba: XXIX. Mikulovské sympozium 11.–12. října 2006*. Mikulov 2006, s. 356.

458 Citace pochází z listiny Stanislava Thurza pro Bělkovice.

459 Pouze v listině pro Příbor vidíme drobné odchylky v psaní „y“ namísto „e“ ve slovech „*svatýho římskýho kostela /.../ svatýho Silvestra*“.

Listina pro Budišov nad Budišovkou intitulací začíná: „*Wir Francz von Gottes Gnaden der heiligen römischen Kirchen des Tittuls Sancti Silvestri Cardinal von Dietrichstein, Bischoff zue Olmütz, Fürst der Königlichen böhaimbischen Capellen Graff römischen Kaiserlichen auch zue Hungarn vnndt Böhaimb khöniglichen Mayestat, gehaimber Rath auch deroselben Khönigreich vnndt Erblanden PROTECTOR* /.../“.

Promulgace

Promulgace přirozeně navazuje na intitulaci. V případě Bělkovic zní: „/.../ *vyznáváme tímto listem všem vůbec a každému zvlášť, kdež čten anebo čtuce slyšán bude* /.../“; u Staré Vsi: „/.../ *známo činíme tímto listem všem vůbec i každému zvlášť, kdož jej uzří neb čtoucí slyšeti budou* /.../“.

Drobnou obměnu můžeme sledovat v listině Jana Dubravia pro Chválkovice, jejíž znění je kombinací dvou výše uvedených: „/.../ *známo činíme tímto listem všem vůbec, kdež čten a nebo čtoucí slyšán bude* /.../“.

Promulgace v listinách Marka Khuena byla zkrácena: „/.../ *oznamujeme tímto listem obecně přede všemi* /.../“.⁴⁶⁰ V listině Stanislava Pavlovského pro Závodí má stejnou podobu.

Promulgaci v českých listinách Františka z Ditrichštejna jsme se věnovali výše v části o intitulaci, která byla do promulgace vložena.

Promulgace v listině pro Budišov nad Budišovkou odpovídá spíše panovnickým německy psaným privilegiím: „*Bekennen offentlich mit diesem Brieff vnndt thuen kundt allermennigklichen* /.../“.

Arenga

Listina pro Budišov nad Budišovkou je jediná ze souboru znakových privilegií nevydaných panovníkem, která obsahuje arengu. Arenga volně navazuje na promulgaci: „*Ob wir wol auß angeborner guette vnndt Furstlicher zueneigung allen vnndt jeden dieses vnnsern löblichen Ollmutzerischen Bischoffthumbs trewen lieben Vndterthanen mit Vatterlicher liebe genaiget vnndt dieselben zu gebührlichen Ehren zuerheben in gnaden woll gewogen. So will vnnß doch aigenen vnndt mehr gebuhren furderst die Jenigen mit sonndern genaden zubedenckhen, welche sich nit allein umb Vnnß selbest vnndt Vnsere Forfahren in trewer Vndterthenigkeit jeder zeit gehorsamb erzaiget: sondern auch vonn anndern furnehmen Personen vnndt sonderlichen vnnserer Kirchen zue Ollmutz furnehmisten mit gliedern Vnnß alles vleisses ihres eiffers vnndt bestendigkeit in der vhraltten Catholischen allein seeligmachen den Religion berühmet vnndt Commendiret werden.*“

⁴⁶⁰ V opise listiny pro Říkovice se uvádí pouze „/.../ *oznamujeme tímto etc.* /.../“.

Narace

Po uvedení listiny ve všeobecnou známost se volně přechází k vypsání konkrétních důvodů. Představení vsi, kteří prosili biskupa o vydání listiny, byli v Bělkovicích „fojt, konšelé i všecka obec ze vsi naší Bělkovic, lidé poddaní naši, naši věrní milí“, zatímco ve Staré Vsi „purkmistr, fojt a konšelé a všecka obec“. K těmto vším přináležely ještě další lokality, které od nich měly brát právní naučení a vykonávat určité právní úkony. Avšak právní úkony, ať vlastní, či přidružených sídel, které nebyly ověřeny pečeti, neměly u vyšších subjektů váhu. V obou listinách jsou tedy uvedeny tyto důvody, z nichž plyne potřeba vlastní pečeti. Přestože jsou důvody více či méně stejné, znění obou narácí se značně liší.

V listině pro Bělkovice narace pokračuje: „/... / předkládajíce nám některé pilné a potřebné věci své, které se v obci nedostatky dějí a zvláště, že v té vsi Bělkovicích, kdež jest lidí sedících mnoho a drahně obyvatelův a dědin i vsí jiných k nim příležitostech, práva a naučení od nich bráti majíce, druhdy takové obtížné věci a soudy od stran mnohokrát na ně přicházející, takže oni lidé lidem a stranám⁴⁶¹ tu při právě v Bělkovicích dosti učiniti chtěje, v tom že by obtížení nemalé jměli a mají, že když sami některéj při dosti učiniti rozumy svými učiniti nemohúce a mají pro naučení k právu vyššímu posílali na peníze neboli náklad obojích stran se naučiti dáti, tehdy oni s vrchu psaní lidé v Bělkovicích své pečeti nemajíce pro práva a naučení dva nebo 3 konšely s oustní zprávou posílali⁴⁶² jsou jim nechtěli, než aby obojích stran pře popsané byly a zapečetěné. A oni často psaní lidé z Bělkovic své pečeti nemajíce, prosili jsou nás pokorně se vši pilností a snažnou prosbú jakožto pána svého dědičného, abychom je v takových nedostacích a budících příhod uvarováníce (sic!) milostivě opatřiti⁴⁶³ ráčili.“

V listině pro Starou Ves: „/... / a nám jsou některé své a tej dědiny obtížnosti předložili a zvláště to, poněvadž v tejj vsi lidí osedlých nemálo jest a několik jiných dědin k nim náleží, z kterýchž lidé práva a naučení tu od nich z Starej Vsi berán, a že by druhdy takové pře a žaloby nesnadné před ně přicházely, tak že oni lidem a stranám tu při právě v Starej Vsi dosti ujmúti chtěje, v tom nemalé v obtížemi mívají a mívají, když k tomu přicházelo, že jsou k vyššímu právu pro naučení dokládali, tehdy že oni Staroveští pečeti své nejmajíce, pro ortel a naučení dva nebo tři konšely s v tom zprávou posílali musili. A na takovou oustní zpravu pro mnohé příjmy a nebezpečenství ústně práva a naučení vydati jsou jim nechtěli, než aby obojí strany pře sepsané a k vyššímu právu zapečetěné byly poslání. I prosili jsou nás s vrchu psaní poddaní naši Staroveští jakožto pána svého dědičného, abychom jich v tom milostivě opatřiti ráčili.“

461 V listině Jana Dubravia pro Chválkovice je vloženo „sobě odporným“.

462 V listině pro Chválkovice je namísto slova „posílali“ uvedeno: „k vyššímu právu jsou posílali, kdež na takovou jejich oustní správu pro mnohé příčiny a nebezpečenství oustní naučení dávati /... /“.

463 V listině pro Chválkovice je vloženo „opatřiti na nějakú pečeti obdařiti /... /“.

Znění narace v listině Jana Dubravia pro Chválkovice odpovídá citaci listiny pro Bělkovice, pouze na několika místech je text rozšířen, což jsme již v citaci vyznačili.

Zatímco narace listiny pro Marka Khuena pro Slavonín pokračuje v obvyklém znění, tedy že biskup oznamuje, že před něj předstoupil „*rychtář a starší i na místě vsí obce slavonínské*“, vlastnické poměry v Říkovcích zapříčinily, že před biskupa předstoupil písař manského soudu Filip Liskovský z Fryštátu „*na místě Jana Kudlanka, rychtáře, starších i vsí obce říkovské*“.⁴⁶⁴ Narace listiny pro Říkovice pokračuje slovy: „*oznamující a předkládající nám znamenité a pilné potřeby, kteréž se při tej obci nedostatky dějí a zvláště, že v tej vsi Říkovcích (súce lidí nemálo usedlých a drahně okolních vsí a dědin k ní přináležejících) stížnost a nedostatek, totižto že nemajíce při též dědině a právě žádné pečeti, tehdy buď v listech, v svědomích, v poručenství i ve všelijakých jiných potřebách při právě v znamenitém nebezpečení bývali i potomně by bývali mohli, přitom nás ponížene jakožto pána svého vrchního hledající a prosíce, abychom je v takových nedostacích a budoucích příhod uvarování milostivě opatřiti a nějakú pečeti obdařiti ráčili.*“

V listině pro Slavonín je přímo uvedeno městečko Pustiměř jako vyšší instance, z níž mají brát právní naučení: „*/.../ v ponížnosti nám oznamující a předkládající, že k tej dědině a právu slavonínskému několik vsí k nim přináleží, kteříž k vyššímu právu pustiměřskému od starodávna přísluší, a tak nemajíc žádné pečeti, skrze to v nemalém nebezpečení buď v listech, v svědomích, v poručenstvích, ortelův vydávání i ve všelijakých jiných potřebách při témž právě bývali a potomně by poněvadž k témuž právu vyššímu pustiměřskému již psané žaloby, odpory i jiné potřeby se odsílali jmají bývali mohli, přitom nás ponížene jakožto pána svého dědičného prosíce, abychom je v takových nedostacích a pro budoucích příhod uvarování milostivě opatřiti a nějakú pečeti obdařiti ráčili.*“

Narace těchto dvou listin se ve svém znění na několika místech liší, což je způsobeno právě majetkovými poměry.⁴⁶⁵ Pokud se zaměříme na právní počiny, které vsi prováděly, je v naraci listiny pro Říkovice vyjmenováno „*v svědomích, v poručenství i ve všelijakých jiných potřebách*“, zatímco v listině pro Slavonín „*v svědomích, v poručenstvích, ortelův vydávání i ve všelijakých jiných potřebách*“. Obdobně vidíme, že na začátku závěrečné pasáže narace – je v listině pro Říkovice biskup uveden jako vrchní pán, zatímco u Slavonína jako pán dědičný – stejně jako v případech všech předcházejících biskupských listin.

464 K celé problematice týkající se otázky vlastnických vztahů a přímluvy za udělení znaku viz MÜLLER, K.: *Známé – neznámé privilegium*, s. 6–7; PAPAJÍK, David: *Dějiny obce Říkovice*. Říkovice 2004, s. 26–28; ŠTĚPÁN, J.: *Pečeť Říkovice*, s. 31; týž: *Heraldická tvorba*, s. 130–131.

465 Srov. s MÜLLER, K.: *Znakové privilegium pro Slavonín*, s. 139.

Rovněž v listině Stanislava Pavlovského pro Závodí o vydání listiny prosili „*fojt a starší i na místě jiných osadních*“, kteří po biskupovi chtěli, aby jim udělil pečeť. Narace obsahově odpovídá předchozím listinám, avšak její znění bylo koncipováno odlišně: „*/.../ oznamující a předkládající znamenité nedostatky, kteréž se při tej osadě přiházejí, zvláště pak nemajíce při právě žádné pečeti, že sou jak v listech, tak v svědomích a poručenstvích i všelijakých jiných potřebách v velkém nebezpečenství předešle bejvali i potomně by bejvati museli, v poníženosti prosíce, abychom je v takových nedostacích a pro budoucích příhod a nebezpečenství uvarování milostivě opatřiti a pečeti obdařiti ráčili.*“

Obsahová podoba narace tedy nedoznává přílišných obměn; petitoři uvádějí důvody, pro které je třeba, aby měli vlastní pečeť, a nakonec prosí biskupa o její udělení. Nicméně pouze některá znění byla více či méně totožná. Nejvíce odlišností se nachází v listině Marka Khuena pro Říkovic.

V českých listinách Františka z Ditrichštejna narace rovněž navazuje na promulgaci: „*/.../ že jsou před nás předstoupili /.../*“. Dále jsou představeni zástupci místních obcí, kterými byli v případě Žďáru nad Sázavou „*primátor, purkmistr a starší s jinými spoluobyteli i na místě vsí obce*“; Vojnova Městce „*rychtář, starší a konšel i na místě vsí obce městečka Vojnova Městce na panství žďárském, přitom také řemeslníci v témž městečku jako ševci, krejčí a jiní poddaní*“; v Příboru jsou uvedeni dokonce jmény: „*Jakub Czyon jinak Vležovský, Urban Skalka, Pavel Kopriva, Ondřej Pustějovský, Pavel Fabián, písař, radní, obyvatelé města našeho Příbora, jakožto vyslaní na místě též opatrných purkmistra a starších i všeckej obce téhož města.*“

V listině pro Žďár nad Sázavou biskup dále uvádí, že klášter a město s předměstím připojil císař Rudolf II. dědičně ke statkům olomouckého biskupství. Proto je od zástupců města prošen, aby jim potvrdil privilegia vydaná předešlými vrchnostmi a „*tolikéž ještě některé jiné artikule tomu městu a jim prospěšné z milosti a štědroty naší přidati ráčili.*“

Zástupci Vojnova Městce prosili biskupa, aby „*jim níže psané artikule z milosti, lásky naší knížecí nadati, osvoboditi, cech vysaditi, a to vše listem pod pečeti naší potvrditi ráčili.*“

Příborští přinesli svá stará privilegia od krále Vladislava II. Jagellonského a předešlých olomouckých biskupů, která chtěli do nové listiny opsat a nechat potvrdit a dále přidat „*některé jiné artikule k dobrému a užitečnému téhož města, tak aby se vzdělávati mohlo a tož město znovu vyzdvihnouti ráčili.*“

Narace listiny pro Budišov nad Budišovkou je poměrně rozsáhlá a můžeme se z ní dozvědět, že zástupci města prosili o udělení, respektive polepšení, svého znaku s možností pečeti červeným voskem, přičemž se za toto právo přimlouval i olomoucký kapitulní probošt Martin Václav z Greifenthalu: „*/.../ Burgemeister,*

Rath vnndt geschwornen Richter Vnnsrer Stadt Bautsch im nahmen der gantzen gemein in Ehrerbietlicher demüthigkeit angefleget, wie auch durch den Ehrwürdigen wollgeachten Vnnsern in Gott Bruedern vnndt besonndern lieben Herrn Martinum Wenceslaum vonn Greiffenthall Vnnserers hohen Stiffts zue Ollmutz Thumb Probstem vnndt Vnnseres Consistorii daselbsten Officialn Prothonotarium Apostolicum Comitem Palatinum vnndt des Brünnerischen Creises Archidiaconum gebierender massen intercedendo angesuchet worden. Wollten gemelter Vnser Stadt Bautsch als seinem geliebsten Vatterlandt zue denen ihnen vnlangist erthailtten genaden auß Fürstlicher mülde auch nach diese genad vnndt Freyheit beylegen vnndt Ihnen zu Vnnsrer immer wehrenden wie auch seiner guetten gedächtnus vnndt derer vonn Bautsch ruemb Ihr aldt gewöhnlich Stadt Sigill oder Wappen nicht allein mehrren verbessern vnndt illustriren: sonndern auch daß sie in khünfftig mit Rotten Wax sigeln vnndt alle Ihre Brieffliche Vhrkunde vnndt Sendtschreiben Crefftig machen verfertigen vnndt expediren möchten auß dem quell Vnnsrerer fürstlichen mildigkait genedigist ertheilen vnndt befreien.“

Dispozice a sankce s mandátem

Nejdříve budou uvedeny listiny předchůdců Františka z Ditrichštejna, neboť jeho privilegia jsou velmi odlišná, a proto je uvedeme zvlášť. Pouze větu ohlašující malbu znaku bylo možné do této části pojmout vcelku.

Dispozice začíná v listinách Stanislava Thurza v obou případech uznáním potřeby vlastní pečeti, přičemž i zde se listiny liší. V listině pro Bělkovice vidíme navíc uznání loajality místních obyvatel: „Kdež my takovú slušnú prosbu a žádost těch svrchu psaných lidí našich hledíce a hodnú příčinu vidúce, znamenavše také, že jsú se vždycky ku pánóm svým dědičným tudíž i k nám věrně a poddaně a poslušně zachovávali a zachovávatí se mají na budúcí časy, a protož my na odplatu toho z dobrotivosti naší a zvláštně milosti i k prosbě jejich jsúce náchylni svolili jsme a mocí listu tohoto našeho svolujem tak, aby oni často psaní lidé naši z svrchu psanej vsi Bělkovic nynější i budúcí klínót nebo štít jměli /.../.“ V listině pro Starou Ves: „Kdež my prohlédajíce na jich ustavičnú prosbu i slušnú jí býti, uznavše i hodnú toho příčinu znamenajíc, chtěice aby ta vobtěžnost z nich sňatá byla i pro budúcího nebezpečenství uvarování z naší zvláštní milosti toto jim svrchu psaným staroveským poddaným našim i jich budoucím potomkóm obdarování jsme učinili a tímto listem činíme, tak aby oni i jich budoucí potomci tuto pečeť jměli /.../.“

Úvod dispozice v listině Jana Dubravia pro Chválkovice více či méně odpovídá listině pro Bělkovice.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ „Kdež my na takovú slušnú prosbu a žádost těch svrchu psaných lidí našich šetříce a hodnú příčinu vidúce a jmajíce také zření, že jsou se vždycky ku pánům svým dědičným, tudíž i k nám věrně poddaně zachovávali a zachovávatí jse mají, protož z naší zvláštní milosti svolili sme a tímto listem naším svolujeme a toto

Úvodní pasáž dispozice listin Marka Khuena odpovídá všem dosud uvedeným biskupským listinám, neboť začíná slovy „*Kdež my vzhlednouce*“, dále biskup uznává potřebu vlastní pečeti – v listině pro Říkovic: „*/.../ na takovú ponížení těch výš dotčených lidí chudých žádost, nýbrž prohlédajíce na přímlovu nadepsaného Filipa Liskovského, služebníka našeho věrného milého, na slušnú a hodnú příčinu ukázanú rozvažujíce a zření jmajíce, aby tudy spravedlnost jednomu každému tím snadnější a lechčejší průchod svůj měla, z naší zvláštní milosti svolili sme a tímto listem našim svolujeme a toto obdarování činíme a dopůštíme, tak aby často psaní lidé naši manšti ve vsi Říkovic nynější i budoucí potomci tuto pečeť jměli a jí užívali, totižto /.../“; v listině pro Slavonín: „*/.../ na takovú ponížení vejš dotčených chudých lidí našich prosbu, a znajíc slušné býti, a přitom chtěje, aby se rovná spravedlnost jednomu každému chudému i bohatému přitom právu díla, z naší zvláštní milosti tímto listem naším povolujeme a toto obdarování jim činíme, tak aby často psaní lidé naši ve vsi Slavoníně nynější i budoucí potomci tuto pečeť jměli a užívali, totižto /.../“.**

Ani forma dispozice v listině Stanislava Pavlovského pro Závodí nevybočuje: „*I vzhlednouce na týchš svrchu jmenovaných poddaných našich ponížení prosbu a rozvažujíce i na to zření majíce, aby tudy spravedlnost jednomu každému tím snadnější a lechčejší průchod jmíti mohla z naší zvláštní milosti a lásky tímto listem jim touto milost činiti a takovú pečeť dávatí ráčíme /.../“.*

Po popisu znaku následovalo ohlášení jeho malby, jehož znění bylo více či méně podobné, výrazněji se odlišují až listiny Františka z Ditrichštejna:

Bělkovice a Chválkovice: „*/.../ jakož se pak to lépe a světleji na tomto listu malierským dílem vyznamenává /.../“.*

Stará Ves: „*/.../ jakož pak to těmi barvami vprostředku listu tohoto rukú malérskou světleji a zřetelněji se vyznamenává /.../“.*

Říkovic: „*/.../ jakž pak to lépe a světleji malířským dílem v tomto listu se vyznamenává /.../“.*

Slavonín: „*/.../ jakož pak to lépe a světleji malířským dílem se vymalovati může /.../“.*

Závodí: „*/.../ jakžto vše lépe a světleji uměním malířským v tomto listu našem vyznamenáno a vymalováno jest /.../“.*

Žďár nad Sázavou a Vojnův Městec: „*/.../ tak jakž to vše v tomto listu uměním malířským teď zřetelněji vymalováno a vyznamenáno jest /.../“.*

Příbor: „*/.../ jakž to všecko malířskejm uměním přítomně vyreisováno a barvami vysvětleno se teď spatrjuje /.../“.*

obdarování jim činíme, tak aby oni často psaní lidé naši svrchu psané vsi v Chválkovicích nynější i jich budoucí potomci tuto pečeť /.../“.

Budišov nad Budišovkou: „*Wie dan diß alles durch des Mallers kunst vnndt geschicklichkeit herbey mit seinen Natürlichen färben vnnd austheilungen klar für augen gestellet worden vnndt außfürlich zusehen ist /.../*“.

Dispoziční část listiny pro Bělkovice dále obsahuje ustanovení o pečetění černým voskem a užívání pečeti; ukončena je mírnější formou příkazu ve smyslu „jako ostatní vsi“: „*/.../ a nad to z milosti naši zvláště to jim činíme tůž plnú moc často psaným lidem našim dědičným v Bělkovicích dopůščíme, aby černým voskem pečeti mohli a tej pečeti v nadepsaných potřebách všech slušných a řádných v témž právě užívali tak, jako jiné ctné obce v Markrabství moravském užívají; též aby oni také bez všelijakej překážky užívati mohli.*“ V listině pro Starou Ves je tato část sankce kratší a ustanovení o pečetění černým voskem se vyskytuje až za sankcí: „*/.../ a toho znamení a tej pečeti aby mohli v nadepsanej práva svého potřebě i v jiných všech slušných a řádných potřebách užívati, tak jako jiné ctné obce v Markrabství moravském užívají bez všelijakej překážky a černým voskem aby pečeti.*“

Dispoziční část listiny pro Chválkovice se poprvé podobá více listině pro Starou Ves než listině pro Bělkovice: „*/.../ a tej pečeti aby v nadepsaných i jiných potřebách svých všech slušných a řádných v témž právě užívali, tak jako jiné ctné obce v Markrabství moravském užívají, a voskem černým aby pečeti.*“ Tomuto znění odpovídá příslušné místo listin Marka Khuena pro Říkovice i Slavonín. Jediná markantní změna spočívá v povolení Slavonínu pečeti zeleným voskem.

Dispoziční část listiny Stanislava Pavlovského pro Závodí je po formální stránce totožná, avšak koncipovaná odlišně: „*/.../ kterěžto pečeti aby v nadepsaných i ve všech jiných poctivých a náležitých věcech a potřebách svých slušných při tom právě, tak jako i jiní poddaní v knížetství a biskupství našem ležící užívali a voskem černým pečeti.*“

Všechny tři listiny Františka z Ditrichštejna jsou rozsáhlé, neboť příjemcům udělil více výsad. Pro další účely této práce se dále budeme věnovat pouze heraldickým částem listin. Dispozice všech listin jsou rozděleny podle těchto jednotlivých práv. Obecný začátek dispozice v listinách pro Žďár nad Sázavou a Příbor je téměř shodný; v listině pro Žďár nad Sázavou zní: „*Kdež vezmouce to vše s radami našimi věrnými milými v své bedlivé uvážení /.../*“, v listině pro Příbor: „*Kdež my majíce to vše s radami našimi věrnými milými v bedlivém uvážení /.../*“. Dále se v listinách hovoří o skutečnostech uvedených v naraci a kladném přístupu biskupa, který by se v obou případech dal shrnout jako zájem na dalším růstu města. V listině pro Žďár nad Sázavou se uvádí: „*/.../ Chtíce pak, aby dotčení poddaní naši žďárští v městě i na předměstí bydlející s manželkami, dítkami a budoucími potomky svými nás vděčnou a chvalitebnú památku jmíti, tím podstatněji živností svých hleděti, tudy se vždy víc a víc vzdělávati a skrzevá to město k vzrůstu při-*

cházeti mohlo /.../“; v listině pro Příbor: „/.../ a aby se tíž poddaní naši příborští tu pod námi a budoucími potomky našimi biskupy olomúckými tím podstatněji i s dítkami svojími živili, povinností náležitých odbejvati mohli a tož město co dále tím více k zruštu a vzdělání přicházelo i aby nás při tomž městě památka zůstávala /.../“.

Dispozice listiny pro Vojnův Městec začíná slovy: *„K jejichžto ponížené prosbě pro věrnou a upřímnou poddanost, kterouž nám prokazují a na potom nám i budoucím potomkům našim biskupům olomouckým i s potomky svými činiti a prokazovati příčiny měli, též s manželkami a dítkami tím lépe a snázeji se na týchž gruntech našich vyživovati a vzdělávati mohli, naklonění jsouce /.../“.*

V listinách pro Žďár nad Sázavou a Vojnův Městec František z Ditrichštejna výslovně uvádí, že práva dává „jakožto biskup olomúcký“, zatímco v listině pro Příbor byl tento titul vynechán.

Kníže polepšil znak Žďáru nad Sázavou slovy „/.../ k prvnějšímu erbu neboližto pečeti /.../“. Následuje ohlášení malby znaku, již jsme uvedli výše, a povolení pečeti červeným voskem: „/.../ a aby ouřad nynější i budoucí jako i při ouřadu rychtářským takovou pečeť ve všech poctivých a náležitých potřebách užívati a voskem červeným pečeti mohli, to jim dovolovati a znovu nadávati ráčíme.“

Vojnově Městci znak také polepšil, přičemž nezapomněl uvést, že původní znak užívali bez povolení: „/.../ k prvnějšímu erbu neboližto pečeti, totiž ke dvěma ostrevím křížem přeloženým (kterých, nemajíc na to obdarování, až posavad užívali) /.../“. Uvedení malby v listině bylo provedeno téměř identickým způsobem. Heraldická část dispozice pokračuje všeobecným uvedením případů, v nichž mají pečeti užívat a končí právem pečetení do černého vosku. Tato část se podobá listině pro Žďár nad Sázavou, avšak zde můžeme vidět i mandát: „/.../ a aby rychtář a konšelé nynější i budoucí takovou pečeť ve všech poctivých a náležitých potřebách, však vrchnosti své neodporných užívati a voskem černým pečeti mohli, toho jim milostivě dovolovati a znovu naddávati ráčíme.“

Příbor užíval pečeti s erbem pánů z Hückeswagenu, kteří se později psali z Příboru, a právě tento základ zůstal v nově uděleném znaku zachován. Způsob, jak pečeti užívat, uvedl před popisem: *„Pečeť svou městskou purkmistr a starší v opatrování svém míti mají, tak aby žádni ani posílající listové bez vůle všeho ouřadu aneb aspoň čtyř starších osob pečetení nebyli a nevycházeli. Dluhové pak Summu žádny ani zápisy dlužní bez vůle vsí obce dělaní nebyli. A bychom jim památky, milosti a lásky naší knížecí zanechali, touž pečeť jim na budoucí věčné časy obnovujeme a vyzdvihujeme na níže psaný způsob.“* Po ohlášení miniatury povolil pečeti červeným voskem, aniž by uvedl všeobecné či konkrétní případy, v nichž mají pečeť používat: *„A k tomu i to přidáváme, aby jako jiná přední města naše knížetství biskupství kostela našeho olomúckého na vosku červeném touž svou pečeť tlačiti a tisknouti mohli a moc měli na časy budoucí a věčné.“*

Vyjma drobnějších mandátních ustanovení, která tvořila součást některých dispozičních formulí, můžeme v prvních dvou jmenovaných vidět i generální mandát. V listině pro Žďár nad Sázavou zní následovně: *„Při kterýchžto službách božích předně ouřad dadouc na sobě jiným dobrý příklad i všecka vůbec od počátku až dokonce se vši náležitou pobožnou uctivostí zůstávati povinný bejti mají pod pokutou těch jim od nás, pokudž by vejš psané commemorationis a solennitatis anniversarium nevďěčným způsobem vykonávati zanedbali udělených milostí a obdarování ztraceni.“*

V listině pro Vojnův Městec: *„Nad čímž ouřad téhož městečka i ouředník náš žďárský nynější i budoucí skutečnou ochrannou ruku držeti mají.“*

V listině pro Příbor se tento druh mandátu nenachází.

V listině pro Budišov nad Budišovkou dispozici předchází obsáhlý úvod, přičemž před popisem znaku jsou vyjmenovány případy, v nichž jej budou smět užívat: *„/.../ ihr Stadtwappen auf siegeln, petschieren, stehen in Staine, zue gebewe hauen oder sonst zu der Stadt Ehren vnndt Notturfftten malen offentliche führen mögen vnndt können /.../“*. Po slovním popisu znaku následuje ohlášení malby v listině a ustanovení, že polepšený znak mohou používat při pečeti červeným voskem v případech, které jsou vyjmenovány: *„Solchessen Cleinots aber vnndt verbesserung Ihres alden Wappens wie auch die Freiheit des Rotten Waxes zuegebrauchen sollen sie in vnndt ausser des Rechtens mit Petschieren besiegeln offentlichen schriffthen, Patenten, Kundtschafften, geburts vnndt Lerbrieffen, Testamenten, wie auch in verfertigung allerley missiuen oder Sendtschreiben vnndt in Summa bey aller fürfallender gelegenheit vnndt ehrlichen händeln vnndt geschäftten /.../“*.

Mandát se nepodobá výše uvedeným třem listinám: *„Gebietten hierauff allen vnndt jeden Vnnsern Haupt: vnndt Amptleuten, Pflegern vnndt verwaltern Vnnsere Herrschafften, daß sie nicht allein iber dieser unserer Furstlichen Begnadung, Wappens verbesserung, zuelassung des Rotten Wax Begabungen vnndt Freyheitten offt gemelte Vnnsere Vnndterthane vnndt trewe lieben zur Bautsch schutzen handthaben vnndt beschirmen: Sonndern auch annderen darwieder zuhandeln Sie zu irren oder zuverhindern kheines weges gestatten nach zuelassen solieb einem ist Vnnsere gnadt vnndt Furstliche [...gung] Eruolget auch an dem Vnnsere endtlicher will vnndt genedige meinung.“*

Koroborace a datace

Formule o opatření listiny biskupskou pečeti byla v listinách pro Bělkovice, Starou Ves a Chválkovice spojena s datací a velmi podobného znění.

Bělkovic širší: *„Tomu všemu na potvrzení a lepší jistotu s naším jistým vědomím pečeť větší biskupskou kázali jsme přivěsiti k tomuto listu, jenž jest dán a psán /.../“*.

Stará Ves a Chválkovice: „*Tomu na potvrzení pečeť naší rozkázali jsme přivěsiti k tomuto listu, kterýž jest psán a dán /.../*“.⁴⁶⁷

Písaři, kteří opisovali listiny Marka Khuena, zkrátili koroboraci na pouhé „*Tomu na svědomí etc.*“ v listině pro Říkovice a „*Tomu na svědomí pečeť naší etc.*“ v listině pro Slavonín.

Koroborace v listině Stanislava Pavlovského pro Závodí byla pravděpodobně podobného znění, avšak známe pouze začátek: „*Tomu na svědomí pečeť naší vlastní větší etc.*“.

Koroborace listin Františka z Ditrichštejna pro Vojnův Městec a Příbor se podobají. Koroborace v listině pro Vojnův Městec zní: „*Tomu na svědomí a pro lepší jistotu toho všeho, co se nadpisuje, jsme pečeť naší větčí k tomuto listu přivěsiti rozkázati a v něm se vlastní rukou podepsati ráčili.*“ V listině pro Příbor: „*Tomu na svědomí a stálost věci svrchu psaných jsme pečeť naší větčí k tomuto listu přivěsiti a přitisknouti poručiti a v něm se vlastní rukou podepsati ráčili.*“

Koroborace v listině pro Žďár nad Sázavou má odlišnou a obsáhlejší podobu: „*Toho všeho pro budoucí neproměnitelnou a nepřerušenu věčnou jistotu, pevnost, stálost a potvrzení k tomuto našemu naddání s podpisem ruky naší pečeť větší s jistým vědomím naším přivěsiti jsme rozkázati ráčili.*“

Forma koroborace v privilegiu pro Budišov nad Budišovkou odpovídá koroboraci v listině pro Vojnův Městec: „*Dessen zue Vhrkunt Wir diesen genaden Brieff welcher mit Vnnsern Fürstlichen Bischofflichen grossern anhengunden Sigill becrefftigen auch mit aigener Handtgeschriff vnderzeichnet.*“

Datace

Datační formule zprvu navazovala na koroboraci a její forma odpovídala panovníckým listinám. Od listiny Marka Khuena pro Říkovice sledujeme oddělené psaní koroborace a datace, kdy je datace uvedena slovem „*Datum*“, poté místo vydání a uvedení dne v měsíci a roku, vždy podle pohyblivých církevních svátků.

V dochovaných registrech a dalších úředních knihách byly zápisy zkracovány obdobně jako v královských registrech. Například opis listiny pro Starou Ves obsahuje pouze místo vydání a poté zkratku etc. Při určení data nám tedy pomáhá předchozí zápis, který uvádí dataci „*/.../ ve čtvrtek den povýšení svatého Kříže léta Páně tisícého pětistého třicátého šestého počítajíce.*“ Výrazná překážka nastala pouze při datování listiny pro Slavonín, protože v příslušné úřední knize

⁴⁶⁷ Jediný rozdíl listiny pro Chválkovice spočívá v užití spojky „*jenž*“ namísto „*kterýž*“.

nebyly jednotlivé zápisy uspořádány chronologicky; z tohoto důvodu lze bezpečně určit pouze rok.⁴⁶⁸

Všechny tři listiny Františka z Ditrichštejna byly vydány v Kroměříži, avšak začátek jednotlivých datačních formulí se liší. V listině pro Žďár nad Sázavou začíná slovy: „*Jenž dáno a psáno na /.../*“; pro Vojnův Městec: „*Jehož datum na /.../*“; pro Příbor: „*Jenž jest dán na /.../*“. Zbýlá část datační formule obsahuje místo a určení dne a roku vydání listiny. Vše je rozepsáno slovy, avšak nebylo užito pouze způsobu datování podle církevních svátků, nýbrž zároveň způsobu dnešního. V listině pro Žďár nad Sázavou tak vidíme smíšenou dataci v podobě: „*/.../ pondělí po neděli slavnosti nejblahoslavenější Trojice svaté, tj. jedenáctého dne měsíce června léta /.../*“. V listině pro Vojnův Městec se uvádí: „*/.../ v čtvrték den památky svatého Františka, tj. čtvrtého dne měsíce října léta /.../*“. V listině pro Příbor čteme: „*/.../ v sobotu den památky obětování blahoslavené Panny Marie, tj. dvacátého prvního dne měsíce Novembris léta /.../*“. Po uvedení roku, který je vždy vypsán slovy, celou listinu ve všech třech případech uzavírá slovo „*počítajíc*“.

Datační formule listiny pro Budišov nad Budišovkou začíná slovy „*So gegeben auff /.../*“, pokračuje místem vydání a slovním rozepsáním dne a roku, zde pouze podle dnešního způsobu datování.

Listina Kašpara opata kláštera v Hradisku u Olomouce pro Černovír

Tato listina je zvláštní v tom smyslu, že o ní víme pouze z regionálních olomouckých novin Našinec z roku 1901, v nichž se nachází transliterovaná část listiny. Nikoli tedy celé znění listiny, ale až dispozice, respektive heraldické části dispozice, koroborace a datace. V článku se však praví, že o udělení pečeti opata prosili černovířští obyvatelé, což nám nahrazuje část narace.

V zachované dispozici opat uděluje znak, pro který užil termínu „*pecziet*“, povoluje pečetit černým voskem a určuje, jak pečeti užívat. Součástí dispozice je i mírná forma příkazu v podobě „*jako ostatní*“: „*/.../ tak aby oni často psaní lidé ze vsi Černéhovíra nynější i budoucí pečel svou vlastní měli (a na ní dvě parmy v štítě) měli, nesli a požívali a nad to zvláště, naši lásku a milost touž mocí, tímto listem, tuto milost témž lidem často psaným černovířským nynějším i budoucím, činíme, svolujeme a jim dopouštíme, aby černým voskem pečetiti mohli a též pečeti v potřebách svých slušných v témž právě jakožto i jiné činné obce v Markrabství moravském pečeti svých užívají, též oni také aby užívali a užívati mohli.*“

Koroborace tvoří jeden celek s datací, jak jsme mohli vidět například v listinách olomouckých biskupů Stanislava Thurza a Jana Dubravia: „*/.../ tomu*

468 Podrobněji viz MÜLLER, K.: *Znakové privilegium pro Slavonín*, s. 139.

všemu, což se nahoře píše na potvrzení a pro lepší jistotu pečeti naší opatskou i konventskou s dobrým rozmyslem a vědomím jistým našim přivěsiti sme rozkázali k tomuto listu, jenž jest psán i dán na /.../“. Samotné určení dne bylo provedeno podle pohyblivých církevních svátků.

Dílčí závěr

Listiny, které vydávali jiné osoby než panovník, pocházely z různých kanceláří, a proto v nich můžeme sledovat značné rozdíly. Pokud však vyšlo více listin z jedné kanceláře, což jsme mohli vidět u listin Vratislava II. z Pernštejna, Jana Žalkovského z Žalkovic či olomouckých biskupů, existovala možnost jejich vzájemného srovnání.

Listiny Vratislava II. z Pernštejna byly vydány v letech 1571, 1571 a 1577, přesto se vzájemně podobají pouze první dvě. Naopak Jan Žalkovský z Žalkovic vydal svá privilegia v letech 1580, 1592 a 1610 a jejich znění jsou téměř doslova shodná.

Olomoučtí biskupové měli k dispozici plně rozvinutou kancelář. Listiny se obsahově více či méně kryjí, a přestože se jejich formulář mírně odlišuje, lze je označit za jednotné. A to až po episkopát Stanislava Pavlovského. Jeho nástupce František z Ditrichštejna totiž pro své listiny volil celkově odlišný přístup, a proto se v listinách oproti jeho předchůdcům objevuje invokace či arenga.

